

TAMPEREEN YLIOPISTO

Marko Saarinen

VIISI SUOMALAISTA TAIDELASITEHDASTA
Taiteen merkitys suomalaisen lasiteollisuuden historiassa

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

Historian pro gradu -tutkielma

Toukokuu 2015

Tampereen yliopisto

Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö

MARKO SAARINEN: Viisi suomalaista taidelasitehdasta. Taiteen merkitys suomalaisen lasiteollisuuden historiassa.

Pro gradu -tutkielma, 72 s., 5 liites.

Historia

Toukokuu 2015

Tämän tutkimustyön tavoitteena on selvittää viidestä suomalaisesta taidelasitehtaasta ensinnäkin se, millä tavalla taide vaikutti lasitehtaiden menestykseen ja suoranaiseen olemassaoloon. Toiseksi tutkimuksessa pohditaan sitä, kuinka nämä lasitehtaat vaikuttivat toisiinsa ja samalla toistensa taiteellisiin linjoihin ollessaan taiteellisella huipulla kuitenkin hyvin erilaisina aikoina. Tutkimuksessa pyritään tuomaan esille taidelasimaailman merkittävät pääseikat, syy-seuraussuhteet ja erilaisten aikakausien tuomat omaleimaaisuudet. Tarkoitus ei ole paneutua jokaiseen aikakauden taiteilijaan ja taidelasiteokseen yksityiskohtaisesti, vaan tavoite on tarkastella asioita ja tapahtumia makro-tyyppisesti muuttuvien tilanteiden, kansainvälisen menestyksen, taloudellisten seikkojen, innovaatioiden, omistussuhdemuutosten ja merkittävien henkilöiden kautta.

Tutkimustyön pääpaino on 1910- ja 1940-lukujen välisessä, eli käytännössä maailmansotien väliin jäävässä aikakaudessa. Tällä aikakaudella luotiin pohja legendaariselle suomalaiselle taidelasiteolliselle ”kultakaudelle”, joka näkyi ja vaikutti kansainvälisestäkin merkittävänä 1950- ja 1960-luvuilla. Tähän tutkimukseen otetaan mukaan toisen maailmansodan jälkeisistä tapahtumista vain syy-seuraussuhteen kannalta merkittävimmät seikat, sillä tätä aikakautta on tutkittu jo valmiiksi varsin perusteellisesti. Aikaisemmasta ajasta nostetaan esiin Nuutajärven lasitehtaan 1850-luvun menestys ja pioneerityö taidelasiteollisuuden saralla, koska sillä oli suuri merkitys myöhempien aikojen tapahtumille. Näiden lisäksi käydään läpi muiden vuosien 1681-1976 välisenä aikana perustettujen lasitehtaiden mahdolliset lopettamissyyn. Näiden lopettamisiin johtaneiden syiden selvittäminen antaa vertailupohjaa juuri taiteen merkitykselle.

Tutkimustyön lähteinä on Suomen lasiteollisuuteen liittyvä tieteellinen kirjallisuus ja arkistomateriaali sekä haastattelut. Tärkeimpinä kirjoina ovat professori Vilho Annalan elämäntyönä lasiteollisuuden parissa syntyneet teokset, jotka kattavat yleisesti ajan vuodesta 1681 vuoteen 1948. Nämä moniosaiset kirjat perustuvat Annalan monivuotisiin tutkimuksiin lasialan arkistoissa, sekä haastatteluihin lasiteollisuuden sen ajan huippuosaajien kanssa. Vilho Annalan teokset ovat Suomessa ainutlaatuisia koskien kyseistä aikaväliä. Tähän tutkimukseen sisällytetään myös haastatteluja, joita tutkimuksien kuluessa on lasitehtailta kerätty. Näiden avulla on tarkoitus luoda jonkinlainen mielikuva itse taiteen käsitteestä, jotta olisi helpompi tätä työtä tehdessä tai sitä lukiessa sisäistää taiteen ja muotoilun hiuksenhienot erot.

Kaikkien tutkimuksessa olleiden viiden lasitehtaiden menestyskaudet on alkaneet päätöksistä, joiden jälkeen on alettu panostamaan nimenomaan taidelasin tuotantoon. Vaikka nämä viisi taidelasitehdasta on ollut tiettyinä aikoina kilpailijoita keskenään, on tehtaat myös osanneet tehdä yhteistyötä, kun sitä on tarvittu. Tällä pitkällä yli 300 vuoden ajalla vain taidelasia päätuotannokseen tehneet lasitehtaat on menestyneet. Muiden lasitehtaiden matka on päättynyt hyvinkin nopeasti erinäisiin vaikeuksiin. Taidelasia valmistaneita tehtaita on kantaneet eteenpäin uudenlaista taideajattelua halunneet tehtaanjohtajat ja -omistajat, ammattimaiset ja rohkeat lasityöntekijät sekä lahjakkaat taiteilijat ja suunnittelijat.

Sisällysluettelo

1. JOHDANTO	1
1.1. TUTKIMUSAIHE JA TAVOITTEET	1
1.2. LÄHDEAINEISTO	2
1.3. TAIDE KÄSITTEENÄ	4
1.4. YLEISTÄ TAUSTAA AIKAKAUDEN LASITEOLLISUUDELLE	6
2. VILHO ANNALA: SUOMEN LASITEOLLISUUS	8
2.1. VILHO ANNALA	8
2.2. ENSIMMÄINEN OSA	9
2.3. TOISEN OSAN ENSIMMÄINEN NIDE	10
2.4. TOISEN OSAN TOINEN NIDE	12
3. RUOTSIN VALLAN AIKA	15
3.1. NUUTAJÄRVEN LASITEHTAAN SYNTY	15
3.2. AJAN ERITYISYYS JA ALUN ONGELMAT	15
4. AUTONOMIAN AIKA	18
4.1. SUOMEN SOTA JA SEN VAIKUTUKSET LASITEOLLISUUTEEN	18
4.2. FURUHJELMIN SUVUN MERKITYS NUUTAJÄRVEN LASITEHTAALLE	21
4.3. TÖRNGRENIEN AIKAKAUSI	21
4.4. NUUTAJÄRVEN LASITEHDAS VUOSINA 1859-1869	25
4.5. TORSTEN COSTIANDER JA PERHEYHTIÖ	27
4.6. 1900-LUVUN ALKU	29
4.7. IITTALAN LASITEHTAAN SYNTY	31
4.8. KARHULAN LASITEHTAAN ALKUVAIHEET	32
4.9. RIIHIMÄEN LASITEHTAAN PERUSTAMINEN	33
5. SOTIEN VÄLINEN AIKA	34
5.1. ITSENÄISYYDEN AJAN ALUN ONGELMAT	34
5.2. KARHULAN VAHVA AIKAKAUSI	36
5.3. RIIHIMÄEN LASITEHTAAN NOUSU	40
5.4. IITTALAN LASITEHDAS MUIDEN VARJOSSA	42
5.5. KUMELAN LASITEHTAAN SYNTYVAIHEET	43
6. TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEEN	44
6.1. IITTALAN LASITEHTAAN NOUSU	44
6.2. NUUTAJÄRVEN LASITEHTAAN UUSI TULEMINEN	47
6.3. NUUTAJÄRVEN VANHEMPI TAITEILIJASUKUPOLVI	51
6.4. NUUTAJÄRVEN UUDEMPI TAITEILIJASUKUPOLVI	52
6.5. KUMELAN LASITEHTAAN TAIDELASITUOTANTO	54
6.6. KARHULAN UUDET KUVIOT	57
6.7. RIIHIMÄEN LASITEHTAAN LOPUN VAIHEET	58
7. PÄÄTELMÄT	59
LÄHDELUETTELO	65
1. ARKISTOLÄHTEET	65
2. TUTKIMUSKIRJALLISUUS	65
3. HAASTATTELUT	67
LIITTEET	68
LIITE 1. SUOMEN LASITEHTAAT 1681–1981	68
LIITE 2. KARTTA SUOMEN LASITEHTAISTA	70
LIITE 3. LASITEHTAIDEN LOPETTAMISIIN JOHTANEET SYYT	71
LIITE 4. KUVAT 1-3	72

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimusaihe ja tavoitteet

Suomessa perustettiin vuosien 1681 ja 1976 välisenä aikana yhteensä 65 lasitehdasta. Näistä vain neljä tehdasta on enää toiminnassa¹. Tämän nyt jo yli 300 vuotta kestäneen ajan kuluessa on Suomen alueilla vaikuttanut useita pitkäikäisiä, menestyksekkäitä ja kansainvälisesti merkittäviä lasitehtaita, joidenka tarinat ovat toinen toistaan kiehtovampia. Useilla näistä tehtaista on merkittäviä muotoilullisia saavutuksia, mutta vain viiden lasitehtaan kohdalla on taide näytelty erityisen tärkeää roolia kyseisten tehtaiden historiassa

Vanhin tästä viisikosta on Nuutajärven lasitehdas. Tämä tehdas perustettiin jo vuonna 1793 ja se lakkautettiin vasta vuonna 2014. Nuutajärven lasitehtaan taiteelliset kukoistuskaudet ajoittuivat 1850-luvulle ja 1950-luvusta eteenpäin aina tähän päivään saakka. Seuraavaksi vanhin on Iittalan lasitehdas, joka perustettiin vuonna 1881. Iittalan lasitehtaalla taidelasikausi osui toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan 1940-luvulta aina 1970-luvun puoleenväliin asti. Karhulan lasitehdas syntyi vuonna 1888 ja sen taiteelliset saavutukset luotiin edellisistä poiketen maailmansotien välissä. Neljäntenä taidelasitehtaana vaikutti Riihimäen lasitehdas, joka perustettiin vuonna 1910 ja lopetettiin vuosien 1981 ja 1990 välisenä aikana. Riihimäen taiteellinen kukoistus ajoittui myös sotien väliseen aikaan. Viimeisenä tästä viisikosta perustettiin Kumelan lasitehdas vuonna 1937. Vaikka tämän edellisiä tehtaita paljon pienemmän lasitehtaan tarina kesti vain vuoteen 1985 asti, oli sen 1940-luvulta aina 1960-luvulle asti vaikuttanut taidelasituotanto suomalaisen lasiteollisuuden historiassa omalla tavallaan merkittävä. Näistä lasitehtaista vain Iittalan lasitehdas on edelleen toiminnassa.

Tämän tutkimustyön tavoitteena on selvittää ensinnäkin se, millä tavalla taide vaikutti lasitehtaiden menestykseen ja suoranaiseen olemassaoloon. Toiseksi kiinnostaa se, kuinka nämä lasitehtaat vaikuttivat toisiinsa ja samalla toistensa taiteellisiin linjoihin ollessaan taiteellisella huipulla kuitenkin hyvin erilaisina aikoina. Pyrin tuomaan tutkimuksessani esille taidelasimaailman merkittävät pääseikat, syy-seuraussuhteet ja erilaisten aikakausien tuomat omaleimaisuudet. Tarkoitus ei ole paneutua jokaiseen aikakauden taiteilijaan ja taidelasiteokseen yksityiskohtaisesti,

---

¹ Liite 1. Suomen lasitehtaat 1681-1981.

² Lasin sekoituspuolen päällikkö.

³ Lasisirkus toimii studiolasiperiaatteella vuokralaisena ja yrittäjänä Nuutajärven lasin tiloissa.

vaan tavoite on tarkastella asioita ja tapahtumia makro-tyyppisesti muuttuvien tilanteiden, kansainvälisen menestyksen, taloudellisten seikkojen, innovaatioiden, omistussuhdemuutosten ja merkittävien henkilöiden kautta.

Tutkimustyöni pääpaino on 1910- ja 1940-lukujen välisessä, eli käytännössä maailmansotien väliin jäävässä aikakaudessa. Tällä aikakaudella luotiin pohja legendaariselle suomalaiselle taidelasiteolliselle ”kultakaudelle”, joka näkyi ja vaikutti kansainvälisestikin merkittävänä 1950- ja 1960-luvuilla. Otan tähän työhöni mukaan toisen maailmansodan jälkeisistä tapahtumista vain syy-seuraussuhteen kannalta merkittävimmät seikat, sillä tätä aikakautta on tutkittu jo valmiiksi varsin perusteellisesti esimerkiksi Suomen lasimuseon intendentin FT Kaisa Koiviston toimesta. Aikaisemmasta ajasta tulen nostamaan esiin Nuutajärven lasitehtaan 1850-luvun menestyksen ja pioneerityön taidelasiteollisuuden saralla, koska sillä oli mielestäni suuri merkitys myöhempien aikojen tapahtumille. Juuri tähän liittyvää vertailevaa ja analysoivaa kirjoitusta ei ole aikaisemmissa tutkimuksissani vastaan tullut. Näiden lisäksi käyn läpi muiden vuosien 1681-1976 välisenä aikana perustettujen lasitehtaiden mahdolliset lopettamissytyt. Näiden lopettamisiin johtaneiden syiden selvittäminen antaa vertailupohjaa juuri taiteen merkitykselle.

1.2. Lähdeaineisto

Tutkimustyöni lähteinä on Suomen lasiteollisuuteen liittyvä tieteellinen kirjallisuus ja arkistomateriaali sekä tekemäni haastattelut. Tärkeimpinä kirjoina ovat professori Vilho Annalan elämäntyönä lasiteollisuuden parissa syntyneet teokset, jotka kattavat yleisesti ajan vuodesta 1681 vuoteen 1948. Nämä moniosaiset kirjat perustuvat Annalan monivuotisiin tutkimuksiin lasialan arkistoissa, sekä haastatteluihin lasiteollisuuden sen ajan huippuosaajien kanssa. Vilho Annalan teokset ovat Suomessa ainutlaatuisia koskien kyseistä aikaväliä. Muina lähdeteoksina käytän esimerkiksi Suomen lasimuseon johtajan FT Heikki Matiskaisen, FT Kaisa Koiviston, sekä tohtori Virpi Nurmen kirjoittamia kirjoja. Muun lähdeluettelossa esitetyn kirjallisuuden tukemana nämä viimeksi mainitut teokset kattavat myös toisen maailmansodan jälkeisen ajan aina 200-luvun alkuun asti.

Vilho Annalan Suomen lasiteollisuus -kirjasarja on jaettu kahteen osaan, joista jälkimmäinen vielä kahteen niteeseen. Kirjasarjan ensimmäinen osa on nimeltään Suomen lasiteollisuus 1681-1931, 1. osa, Ruotsin vallan aika 1681-1809. Tämä teos on julkaistu Otavan kustantamana Helsingissä vuonna 1931 ja sen pituus on 178 sivua. Toisen osan ensimmäinen teos on nimeltään Suomen

lasiteollisuus vuodesta 1681 nykyaikaan, II osa ensimmäinen nide, kehitys vuoden 1809 jälkeen. Toisen osan jälkimmäisen teoksen nimi on Suomen lasiteollisuus vuodesta 1681 nykyaikaan, II osa toinen nide, kehitys vuoden 1809 jälkeen. Nämä teokset on julkaistu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapainon Oy:n kustantamana Helsingissä vuonna 1948. Toisen osan ensimmäisen niteen pituus on 462 sivua ja toisen niteen sivumäärä jatkuu edellisestä aina 918 pituiseksi asti. Toinen osa on selkeästi yhtenäinen kokonaisuus, vaikka se on jouduttu todennäköisesti käytännön syistä jakamaan kahteen osaan.

Vilho Annalan suurtyö Suomen lasiteollisuuden parissa on erittäin mielenkiintoinen ja laaja kokonaisuus suomalaisen historiankirjoituksen saralla. Kirjasarja käsittelee jopa täydellisen kokonaisvaltaisen oloisesti Suomen lasiteollisuuden historian ennen vuotta 1948. Vilho Annala on tutkinut ja pohtinut alan menestykset ja ongelmat perusteellisesti käyttäen hyväksi henkilö-, politiikan- ja taloushistorioiden monipuoliset näkökulmat. Hän on käyttänyt tehokkaasti tekstinsä apuna kuva-, tilasto- ja piirustusmateriaaleja, jotka selventävät tekstissä kerrottua asiaa. Annalan elämäntyö antaa erittäin hyvän historian- ja aikalaiskuvan Suomen lasiteollisuuden historiasta. Vilho Annalan 1900-luvun alkupuolen aikalaistutkimukset saavat tässä tutkimuksessa pääpainon ja käynkin Annalan pääteokset läpi tarkasti heti johdannon jälkeen.

Arkistomateriaalien osalta Suomen lasimuseon arkistoista Riihimäeltä löytyvät Riihimäen ja Kumelan lasitehtaiden arkistokokoelmat. Iittalan lasimuseon arkistoista Iittalasta löytyvät Iittalan, Karhulan ja Nuutajärven lasitehtaiden arkistomateriaalit, sekä näiden lisäksi Noormarkusta Ahlströmin arkistosta löytyy lisämateriaalia ainakin Karhulan ja Riihimäen lasitehtaiden osalta. Ainakin Riihimäen lasimuseo on kerännyt leikekirjoja tutkimani aikakauden lehtijutuista ja mainoksista.

Tähän tutkimukseen sisällytän myös haastatteluja, joita olen tutkimuksieni kuluessa lasitehtailta kerännyt. Näiden avulla on tarkoitus luoda jonkinlainen mielikuva itse taiteen käsitteestä, jotta olisi helpompi tätä työtä tehdessä tai sitä lukiessa sisäistää taiteen ja muotoilun hiuksenhienot erot. Suoritin haastattelut etukäteen suunniteltujen kysymysten avulla, mutta annoin myös mahdollisuuden vapaalle keskustelulle. Tähän tutkimustyöhöni otan mukaan Nuutajärven lasitehdasta vetävän linjapäällikkö Esko Mannelinin, vanhemman mänkimestarin² Seppo Välimäen, taiteilija Kerttu Nurmisen, sekä Lasisirkuksen³ lasinpuhaltajien Alma Jantusen ja Johannes

² Lasin sekoituspuolen päällikkö.

³ Lasisirkus toimii studiolasiperiaatteella vuokralaisena ja yrittäjänä Nuutajärven lasin tiloissa.

Rantasalon haastattelut. Näitä haastatteluja tukee ja täydentää myös Kaisa Koiviston väitöskirjassaan suorittamat analyysit taiteen käsitteistä.

Pro gradu –tutkielmani on luonteeltaan laadullinen tutkimus. Aineiston analysointiin käytin sisällönanalyysimenetelmää. Pyrin erittelemään, etsimään eroja ja yhtäläisyyksiä sekä tiivistämään aineistosta esille nousseita asioita ja tämän avulla muodostamaan kokonaiskuvan tutkimuksen kohteena olevasta aiheesta. Haastateltavana olleet lasialan ammattilaiset ovat olleet alalla vasta toisen maailman sodan jälkeen, joten pääpaino tutkimuksessani on tutkimuskirjallisuudella ja arkistolähteillä.

1.3. Taide käsitteenä

”Jaloe taidetta”, sanoivat jo vuonna 1683 Suomen ensimmäisen lasitehtaan puhaltajat omasta työstänsä ja pyrkivät erottautumaan ylpeän itsetietoisesti koko ammattikuntajärjestelmästä ja sen säädöksistä.⁴ Itse asiassa kaikista lasinpuhaltajista ei ole taidelasin tekijöiksi, sillä vaikka suupuhallettu ja sarjatuotteena tehty lasi tehdäänkin aina samalla tavalla, niin taidelasin valmistus vaatii kuitenkin erityislaatuista silmää ja taitoa. Aluksi tämä käsityön taito löytyi vain ulkomailta tuotuna, mutta 1900-luvun alkupuolella tätä taiteellisuutta alkoi löytyä myös kotimaasta. Ajalta ennen 1850-lukua taiteellisuutta omaavat yksittäiset tuotteet syntyivät lähinnä lasinpuhaltajien taidonnäyte- tai firaabelitöinä.⁵ Ennen koneellistumisen ja selkeän sarjatuotannon aikaa monia kauniita tuotteita pidettiin käsitteellisesti taidekäsityönä, sillä itse muotoilu terminä otettiin käyttöön vasta noin 1950-luvulla. Muotoilu sanana korvasi ilmeisen hankalan ulkomaisen design-termin⁶.

Kaisa Koiviston mukaan muotoilijoita on Suomen lasiteollisuudessa tavallisesti nimitetty taiteilijoiksi ja nimitetään edelleenkin. Se, käytetäänkö nimitystä ”muotoilija” vai ”taiteilija”, ei luonnollisestikaan ole arvovapaa valinta. Muotoilijan ammattikuva muotoutuu kulloisenkin tarpeen mukaisesti, sillä sarjatuotanto edellyttää muotoilijalta pitkäjännitteisyyttä, kun taas taide-esineiden tekemisessä korostuu usein spontaanisuus. Kuva on pakostakin epämääräinen ja toisaalta henkilöön kiinnittyvä, erityisesti suomalaisten lasimuotoilijoiden kohdalla. Koivisto jatkaa toisaalla, että taidelasilla ei ole selvää käyttötarkoitusta ja sen ensisijainen arvostelukriteeri on esteettinen. Mutta toisaalta kaikki tunnetuimmat taidelasiesineet olivat sarjatuotantoa ja niillä oli tuotenumero, sekä

⁴ Annala 1931, s.17. Uudenkaupungin lasitehtaan puhaltajat riitelivät oikeudessa työnantajansa kanssa.

⁵ Nurmi 1989, s. 83.

⁶ Koivisto 2001, s. 12.

määritelty myyntihinta, vaikka niitä saatettiin valmistaa vain muutamia kymmeniä. Lopuksi Koivisto toteaa että *taidelasin ansiot suomalaisen muotoilun tunnetuksi tekemisessä ylittänevät jopa koko lasiteollisuuden taloudellisen merkityksen.*⁷

Kysyessäni haastatteluissa taiteen ja muotoilun eroista oli vastauksina hyvin erilaisia ja mielenkiintoisia tulkintoja. Taiteilija Kerttu Nurmisen mielestä lasista tekee taidetta sen esteettisyys ja laadukkuus. Kaikki vinksahaneet esineet eivät ole taidetta, vaan lopullinen määrittely tapahtuu katsojan silmissä. Tekijä voi aina sanoa tuotteensa olevan taidetta, mutta katsoja määrittelee sen jälkeen, kuinka hyvä taiteilija tekijä oikein on. Linjapäällikkö Esko Mannelin oli asiasta sitä mieltä, että laatu, visuaalisuus ja uniikkisuus tekevät lasista taidetta. Vanhempi mänkimestari Seppo Välimäki vetosi käsityöllisyyteen ja uniikkisuuteen. Hänen mielestä lähes kaikki käsin yksilöinä tehdyt tuotteet ovat taidetta ja konetuotanto ei, vaikka alkuperäisen suunnitelman olisikin tehnyt taiteilija. Hänen mielestä konelasituotannon taiteellisuutta vähentää sen kopioitavuus. Lasisirkuksen lasinpuhaltajat Alma Jantunen ja Johannes Rantasalo olivat myös lasin uniikkisuuden kannalla, mutta tämän lisäksi vielä samaa mieltä Kerttu Nurmisen kanssa siitä, että loppujen lopuksi kauneus on aina katsojan silmissä. Haastattelujen tuloksiin vaikuttivat selvästi haastateltavan ammatti ja suhde lasitehtaisiin.⁸

Tässä tutkimustyössä taiteen käsite määritellään sen uniikkisen korkean laadun ja poikkeuksellisen kauneuden kautta. Näiden edellä mainittujen asioiden luomiseen tarvitaan aina harvinaislaatuista käsityöllistä taitavuutta, jota kovin monella ei ole, ja jota ei välttämättä pysty edes opettelemaan. Laadun ja kauneuden mittarina ovat aikanaan toimineet hyvin kansainväliset kilpailut, joissa suomalaiset ovat menestyneet aina erinomaisesti, joko valmistuttajina tai taiteilijoina. Tässä tutkimuksessa taiteen tekijäksi kelpuutetaan myös kaivertaja, puhaltaja ja koristemaalari siinä missä muotoilijakin. Nämä periaatteet toimikoot eväinä tälle työlle, sillä muuten taiteen määrittely on hyvin hankalaa tai jopa tarpeetonta, niin kuin taiteilijaprofessori Oiva Toikka sen omin sanoin kiteyttää: *Minun mielestäni se saakin olla aika hämärä tämä taidelasinimitys, koska se on ihan mahdoton rajata. Kuka uskoo, että tämä on taidelasia, niin se on sitä hänelle.*⁹

⁷ Koivisto 2001, sivut 12 ja 20.

⁸ Haastattelut 21.11.2006.

⁹ Make glass not war 1991, s. 30.

1.4. Yleistä taustaa aikakauden lasiteollisuudelle

Ruotsin vallan alaisena Suomella ei ollut hallinnollista tai taloudellista erityisasemaa. Suomessa olivat voimassa täysin samat asetukset ja lait kuin muualla Ruotsissa. Ruotsi ei ollut suomalaisille ”emämaan” tai ”ulkomaan asemassa, kuten venäjä myöhemmässä vaiheessa oli.¹⁰ Ruotsissa oli 1700-luvulla jatkuva huoli metsävarojen riittävydestä. Valtakunnallisesti puuta riitti, mutta esimerkiksi pääkaupunkiseudulla pula oli tuntuva. Ruotsalainen rauta- ja sahateollisuus käytti runsaasti puuta ja tästä johtuen vähäpätöisempi lasiteollisuus pyrittiin ohjaamaan kauemmaksi runsasmetsäisille seuduille, kuten Suomeen. Aikakauden tärkein lasituote oli ikkunalasi, josta koko Ruotsissa oli pulaa kehittyvän yhteiskunnan ja sen vaatimusten vuoksi. Valtakunnan vaihdon yhteydessä lasitavaran viennin kohde muuttui monimutkaisten tullipoliittisten asioiden vuoksi Ruotsista Pietariin.

1800-luvun alkupuolen suomalainen lasi oli huonolaatuista, vihertävää ja kuplaista ns. metsälasia¹¹. Ikkunalasin lisäksi lasimassasta valmistettiin lääke- ja mustepulloja, olut- ja viinipulloja, taskumatteja, viini- ja juomalaseja, kannuja, karahveja, tuoppeja, vateja ja purkkeja.¹² Monien tuotteiden mallit periytyivät ulkomailta peräti 1600-luvulta ja jo tätä varhaisemmiltakin ajoilta. Lasituotteiden myynti ja markkinointi suoritettiin maan sisällä kulkukaupan avulla, johon ainoastaan lasi- ja posliiniteollisuudella oli mahdollisuus poikkeuslupan turvin.¹³ 1800-luvun loppupuolella lasin laatu parani huomattavasti, mutta muuten olosuhteet olivat välillä hyvinkin vaikeita. Vuosien 1867-1869 välisenä aikana, sekä vuosina 1894 ja 1895 kadot aiheuttivat suurimittaiset nälkä- ja tautiongelmat Suomessa. Vuosien 1898 ja 1899 leudot talvet haittasivat polttopuiden saantia, sekä Venäjän alati muuttuva tullipolitiikka vaikeutti muuten kaupan käyntiä.

Maailmankauppa oli 1800-luvun alussa monin tavoin säänneltyä. Korkeat tullit ja tuontikiellot vaikeuttivat kaupankäyntiä. Käännä vapaampaan suuntaan alkoi 1840-luvulla, kun näitä kaupan käynnin esteitä helpotettiin useissa Euroopan maissa. 1860-luvulta lähtien Suomi kytkeytyi myös aiempaa tiiviimmin sitein maailmantalouteen. Suomen vienti nousi huomattavasti ja Suomesta tuli pysyvästi avoimempi kansantalous. Tämä vaikutti myös siihen, että Suomi oli entistä riippuvaisempi ulkomaankaupasta ja siihen liittyvistä riskeistä ja muutoksista. Suomessa tehtiin elinkeinon harjoittaminen vapaaksi vuosien 1868 ja 1879 tehdyillä elinkeinoasetuksilla. Samalla

¹⁰ Knapas & Forsgård 2002, s. 13.

¹¹ Maunula 1993, s. 10. Kelvollisen lasin tarkoitus oli vain päästää valoa sisään ikkunoista ja pitää neste pulloissa.

¹² Liite 4, kuva 1.

¹³ Annala 1931, s. 149. Kulkukauppiaiden liikkumisella ympäri Suomea oli suuri kulttuurillinen merkitys, sillä Suomi siirtyi heidän avullaan pois puuastakulttuurista kohti nykyaikaisempaa elämisen mallia.

kun poistettiin myös työvoiman liikkuvuutta koskevat rajoitukset, niin voitiin sanoa, että markkinatalous-Suomi oli syntynyt¹⁴. Suomen positiiviseen talouskehitykseen vaikuttivat vielä liikenneyhteyksien paraneminen, rahatalouden yleistyminen ja vaihdannan vilkastuminen. Liikenteellisesti merkittävin kehitys tapahtui, kun rautatieverkosto rakennettiin 1860-luvulla.

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen vaikeutti maailmantaloutta huomattavasti. Suomi jäi talouden kannalta pahasti suursodan jalkoihin. Suomelta katkesivat kauppasuhteet niin länteen kuin itäänkin. Ensimmäinen maailmansota vaikutti Suomen lasiteollisuuteen lähes ainoastaan raaka-aineiden saannin vaikeutumisena. Toisaalta inflaatio nostatti hetkellisesti hintoja ja aika oli lasiteollisuudelle hyvä aina Venäjän vuoden 1917 vallankumoukseen asti. Vuoden 1918 kansalaissota vaikutti sitten jo enemmänkin lasitehtaiden toimintaan. Valkoisten ja Punaisten välienselvittelyt, raaka-ainepula ja työmiesten vähyys pitivät lasitehtaita toimimattomina lähes koko vuoden ajan. Sama mies- ja raaka-ainepula vaivasivat suomalaisia lasitehtaita myös talvi- ja jatkosodan aikana vuosina 1939–1945.

Suomen kasvaneesta teollisuudesta huolimatta Suomi oli selkeästi maatalousvaltainen maa aina toiseen maailmansotaan asti. Vielä vuonna 1860 Suomessa sai elantonsa maa- ja metsätaloudesta 80 prosenttia ihmisistä. 1940-luvulle mentäessä tämä prosenttiosuus oli alentunut jo 54 prosenttiin.¹⁵ Teollisuuden kasvu vaikutti kuitenkin siihen, että Suomen kokonaisvaltainen taloudellinen kasvu kasvoi merkittävästi. 1930-luvulla maailman taloutta järjestytti suuri lama. Suomessa lamasta toivuttiin suhteellisen nopeasti. Viennin merkitys oli taas suuri ja kotimaiset markkinat, kulutus ja elintaso saivat sopeutua tähän.

Suomalaisen lasiteollisuuden kotimarkkinoita auttoi toipumaan, kun vuonna 1919 voimaan tullut kieltolaki loppui vuonna 1932, jolloin esimerkiksi pullojen ja juomalasien kysyntä vilkastui huomattavasti. Suomen lasiteollisuus toipui vallalla olleesta lamasta hiukan muuta teollisuutta nopeammin.¹⁶ Samaan aikaan myös Suomen taidelasiteollisuus kasvoi merkittävästi. Painopiste ulkomaisen lasitehteen vaikutuksista suomalaiselle lasiteollisuudelle siirtyi ensimmäisen maailmansodan jälkeen entistä enemmän Saksasta Ruotsiin, jossa taidelasikulttuuri toimi suhteellisen vahvana 1900-luvun alkupuolella.

---

¹⁴ Heikkinen 2003, s. 281.

¹⁵ Heikkinen 2003, s. 287.

¹⁶ Koivisto 2001, s. 86.

2. VILHO ANNALA: SUOMEN LASITEOLLISUUS

2.1. Vilho Annala

Vilho Annala syntyi 17. tammikuuta vuonna 1888 Lapualla ja kuoli 28. Heinäkuuta vuonna 1960 Helsingissä. Vilho Annalan vanhemmat olivat lapualainen maanviljelijäpariskunta. Annalalla oli myös puoliso ja yksi lapsi. Hän toimi uransa aikana korkea-arvoisissa opettajan, virkamiehen ja poliitikon tehtävissä. Näkyvimmän elämäntyönsä Annala suoritti Isänmaallisen Kansanliikkeen poliittisena johtajana ja taloushistorioitsijana. Hän toimi myös pitkäaikaisena kansanedustajana ja ministerinä. Annalan harrastuksiin kuuluivat musiikki ja viulunrakennus. Hän rakensi vapaa-aikanaan useita viuluja ja perusti Suomeen tämän alan yhdistyksen.

Vilho Annala oli koulutukseltaan filosofian tohtori. Hänet nimitettiin vuonna 1930 Helsingin yliopiston kansantaloustieteen ja tilastotieteen dosentiksi, missä virassa hän toimi aina vuoteen 1951 asti. Poliittisen uran jälkeen Annala toimi Helsingin yliopistossa tämän oppialan vt. professorina vuosina 1948-1951 ja virkaan nimitettynä vuosina 1951-1957. Annala kirjoitti Suomen lasiteollisuus -kirjasarjan lisäksi muun muassa Nuutajärven, Johannislundin ja Lahden lasitehtaiden, Tervakosken paperitehtaan, Outokummun sekä Keskusosuusliike Hankkijan historiat. Nämä teokset hän kirjoitti vuosien 1943 ja 1960 välisenä aikana.

Poliittisen uran Vilho Annala toteutti Isänmaallisen Kansanliikkeen riveissä. Hän toimi puolueen johdon jäsenenä vuosina 1932-1934, puheenjohtajana vuosina 1937-1944 ja kansanedustajana vuosina 1933-1944. Annala oli Isänmaallisen Kansanliikkeen kansanedustaja koko puolueen olemassaoloajan. Hän toimi myös ministerinä kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriössä Johan Rangellin hallituksessa vuosina 1941-1943. Vilho Annala oli erityisen kiinnostunut kansallissosialismista ja Italian fasismista. Häntä askarrutti kapitalismin kehitys ja sen vaikutus yhteiskunnalliseen kehitykseen Annalan taloushistoriallinen kiinnostuneisuus mahdollisti hänen laaja-alaisen kyvyn pohtia erilaisia poliittisia suuntauksia ja ajatuksia. Tämän monipuolisen ajatusmaailman, hyvän johtajuuskyvyn sekä loputtoman auktoriteetin avulla hän pystyi vakuuttavasti tuomaan esille näkemyksiään poliittisessa toiminnassaan.¹⁷

---

¹⁷ Sulamaa 1998.

2.2. Ensimmäinen osa

Kirjasarjan ensimmäinen osa käsittelee Suomen lasiteollisuutta Ruotsin vallan ajalta 1681-1809. Kirjan sisällys on jaettu viiteen lukuun, joista jokaisella on selkeä tehtävä. Lähdeviitteet on merkitty tekstiin ja lähdeluettelo on selkeästi kirjan lopussa. Kirja sisältää useita valokuvia lasituotteista ja asiakirjoista sekä havainnoivia piirustuksia, kaavioita ja tilastoja lasiteollisuuteen liittyvistä asioista. Nämä on asetettu kronologisesti kirjan tekstin yhteyteen. Vilho Annala mainitsee kirjan alkulauseessa, että valokuvauksen on suorittanut herra E. Laakso käyttäen materiaalinaan Claes Norstedtin Kansallismuseossa säilyttämää lasikokoelmaa¹⁸.

Kirjan ensimmäinen luku käsittelee Suomen ensimmäistä lasitehdasta, joka perustettiin Uuteenkaupunkiin vuonna 1681. Vilho Annala käy seikkaperäisesti läpi lasitehtaan syntyprosessin ruotsalaisten ja italialaisten toimijoiden kautta. Tässä kirjan luvussa Annala kirjoittaa myös Uudenkaupungin lasitehdasta koskeneista riidoista ja oikeuskäsittelyistä, jotka vaikeuttivat ratkaisevasti tehtaan toimintaa. Lopullinen päätös lasitehtaan toiminnalle tuli kaupunkia kohdanneen suuren tulipalon myötä. Tulipalo tuhosi lasitehtaan lisäksi suurimman osan kaupunkia¹⁹.

Teoksen toinen luku kertoo lasiteollisuuden uudelleen elvyttämisestä Uudenkaupungin lasitehtaan palon jälkeen. Tämän luvun aluksi Annala käy läpi toteuttamatta jääneitä tehdashankkeita, joidenka suunnitelmat kaatuivat lähinnä poliittisten epäselvyyksien ja pätevien ammattimiesten vähyysden vuoksi.²⁰ Uudenkaupungin palosta ehti kulua noin kuusi vuosikymmentä ennen kuin nämä yritykset tehtiin. Kirjan toisen luvun toisessa osassa Annala käy 25 sivun mitalla tarkasti läpi Åvikin lasitehtaan syntyhistorian. Somerolla sijainneen Åvikin lasitehtaan tarina kesti peräti 85 vuotta. Vilho Annala painottaa Åvikin tehtaan menestyksen syyksi lasitehtaalle erittäin suotuisiksi muodostuneita olosuhteita. Hän myös korostaa tarmokkaan tehtaan vetäjän tirehtööri Jacob Reinhold Depongien osuutta asiaan²¹.

Kolmannen luvun pääotsikko on: Uudet lasitehtaat Ruotsin vallan viimeisinä vuosikymmeninä. Tässä luvussa Annala käy läpi Mariedalin, Tuorsniemen, Olhavan, Nuutajärven, Inkereen, Liikolan, Bergan ja muutaman suunnitteluasteelle jääneiden lasitehtaiden syntyhetkiä. Näidenkin lasitehtaiden kohdalla Vilho Annala analysoi tarkasti tehtaiden perustamisvaiheet perustajien taidon

---

¹⁸ Annala 1931, s. 5.

¹⁹ Annala 1931, s. 23.

²⁰ Annala 1931, s. 28.

²¹ Annala 1931, s. 31 ja 42.

ja mielenkiinnon sekä vallitsevien poliittisten ja maantieteellisten olosuhteiden kautta. Tämä luku sisältää runsaasti kuvia lasitehtaiden perustajista, lasituotteista ja privilegioista. Tekstistä löytyy myös tarkkaa tietoa rakennusten määrästä ja tuotantojen laajuudesta. Luvun lopussa Annala käy läpi kolmen vain suunnitteluasteelle jääneen lasitehtaan tarinan henkilöhistorian ja syy-seuraussuhteen kautta²².

Teoksen neljäs luku käsittelee Vanhan Suomen lasiteollisuutta aikakauden olosuhteiden ja aluerajojen kautta. Tämän luvun Vilho Annala aloittaa katsauksella Vanhan Suomen historiaan ja yleisiin oloihin. Annala ottaa selkeästi tekstissäänsä kantaa myös poliittiseen asetelmaan kirjoittamalla esimerkiksi ”aitovenäläisestä piirteestä: mielivallasta”²³. Tämän mielenkiintoisen luvun alun jälkeen kirjoittaja käy viiden Vanhan Suomen puolella vaikuttaneiden lasitehtaiden tarinat läpi tehtaiden omistajien henkilöhistorioiden kautta. Tähän viiden lasitehtaan joukkoon kuuluvat Metsäkylän, Jermilän, Kukkolan/Rokkalan, Leistilän ja Jäppilän lasitehtaat.

Viimeisen luvun aiheena on yleiskatsaus Suomen lasiteollisuuden kehitykseen ennen vuotta 1808. Tämän luvun Vilho Annala on jakanut kolmeen osaan: kehityksen yleinen suunta, menekki ja lasiteollisuuden laatupuolinen taso. Suomen lasiteollisuuden kehityksen yleisestä suunnasta kirjoittaessaan Annala vertailee edellä mainittujen lasitehtaiden olosuhteita ja esimerkiksi työntekijöiden määriä eri aikakausiin suhteutettuna.²⁴ Tekstissä hän myös pohtii syitä, jotka vaikuttivat lasiteollisuuteen desentralisoivasti. Muita merkittävämpiä syitä Annala löysi kaksi: liikennevälineiden kehittymättömyys ja suuri polttopuun kulutus²⁵. Menekistä kirjoittaessa Annala tuo esille esimerkiksi ikkunalasin myynnin kehityksen ja sen puutteet. Hän kirjoittaa myös rahan arvon laskemisesta ja siitä johtuvasta hintojen noususta sekä tulipalojen merkityksestä lasitehtaiden toimintaan. Kirjan lopuksi Suomen lasiteollisuuden laatua pohtiessaan Annala tuo esille Suomen Talousseuran merkityksen sekä raaka-aineiden ja työntekijöiden tason ja niiden ongelmat.

2.3. Toisen osan ensimmäinen nide

Kirjasarjan toinen osa julkaistiin 17 vuotta ensimmäisen osan jälkeen. Tämän kirjan alkulauseessa Vilho Annala toteaa, että aloittaessaan urakkaa hän ei aavistanut, kuinka suunnaton työ se tulisi

²² Annala 1931, sivut 115-119. Heinolan, Härmän ja Nurmijärven lasitehtaat.

²³ Annala 1931, sivut 122 ja 127.

²⁴ Annala 1931, s. 144. Kaavio.

²⁵ Annala 1931, sivut 145-146.

olemaan.²⁶ Kirjasarjan toinen osa kattaa yhteensä kunnioitettavat 918 sivua. Toisen osan ensimmäinen nide sisältää vain kaksi lukua, vaikka nide on yksin 462 sivun mittainen. Niteen ensimmäisessä luvussa silmäilläään Suomen kansantalouden kehitystä 19. vuosisadalla ja toisessa luvussa Annala käy läpi 45 toimintansa lopettanutta lasitehdasta.

Vilho Annala on jakanut ensimmäisen luvun kahteen osaan: A. Ruotsista irtautuminen ja Suomen talouselämä sekä B. Uusi aika. A-osassa Annala käy aluksi läpi Suomen Sodan vaikutuksia kansantalouteen otsikolla Hämminki, joka kuvaa hyvin sen ajan tilannetta. Tämän jälkeen kirjoittaja paneutuu Suomen taloudellisiin edellytyksiin rauhan tultua. Tämän otsikon alla Annala kirjoittaa kauppayhteyksistä Ruotsiin, Suomen ja Venäjän kauppasuhteista ja yleisestä tullipolitiikasta. Näissä osioissa tarkastellaan seikkaperäisesti Suomeen liittyvien valtiomuutosten vaikutuksia kauppapolitiikkaan ja sen kehitykseen. A-osan lopuksi Vilho Annala pohtii kansantalouden muodostumista uusissa oloissa maatalouden ja eri teollisuushaarojen kautta. Kirjoituksessaan hän myös kysyy ja pyrkii vastaamaan tärkeään kysymykseen: ”Mistä johtui teollisuutemme kehittymättömyys?”²⁷.

Ensimmäisen luvun B-osan otsikko Uusi aika on jaettu kahteen alaotsikkoon: Murroskausi ja Suurteollisuuden syntyminen. Murroskaudella Vilho Annala viittaa 1860-lukuun, jolloin Suomessa tapahtui sekä positiivisia että negatiivisia asioita. Annala tarkoittaa positiivisilla asioilla Suomessa tehtyjä merkittäviä taloudellisia edistyksiä, kuten esimerkiksi rahanuudistusta, yksityisen pankkilaitoksen syntymistä sekä uutta elinkeinolainsäädäntöä kokonaisuudessaan.²⁸ Merkittäviin negatiivisiin asioihin Annala lukee muun muassa katovuodet ja 1860-luvun lopun suuren nälänhädän, jotka vaikuttivat osaltaan Suomen kansantalouteen. Suomen suurteollisuuden syntymisestä Annala kirjoittaa vain lyhyen jakson. Tässä hän kertoo lähinnä sahateollisuuden noususta. Vilho Annala ottaa kantaa myös yrittäjyyteen: *On väitetty, että teollisuutemme heikko kehitys on riippunut suomalaisesta kansanluonteesta, jolle on ominaista yritteliäisyyden puute. Mutta olipa kansanluonne millainen tahansa, yritteliäisyyttä sanan uudenaikaisessa mielessä ei voi olla olemassa, jos menestyksen edellytykset puuttuvat*²⁹.

Niteen toinen luku käsittelee vuoteen 1948 mennessä toimintansa lopettaneita Suomen lasitehtaita. Vilho Annala kirjoitti osasta näistä tehtaista jo kirjasarjan ensimmäisessä osassa. Tässä luvussa

---

²⁶ Annala 1948, s. 7.

²⁷ Annala 1948, s. 39.

²⁸ Annala 1948, s. 44.

²⁹ Annala 1948, s. 55.

näiden ja useiden myöhemmin perustettujen lasitehtaiden tarinoita tutkitaan lähes 400 sivun verran. Annala käy kaikki nämä 45 lasitehdasta tarkasti läpi autonomian ajan alusta aina tehtaiden sulkemiseen asti. Toinen luku käsittää tekstin lisäksi runsaasti kuvia, kaavioita ja piirustuksia. Kuvien aiheina on lasituotteita, henkilöitä ja tehdasrakennuksia. Tehdasrakennuksista löytyy myös useita pohjapiirustuksia. Niteen lopusta löytyy mittava määrä käytettyjä lähteitä luetteloituna viitteiden sivunumeroiden perusteella.

Tämän niteen toinen luku seuraa tarkasti kirjasarjan ensimmäisen osan linjaa, jossa Annala hyvin yksityiskohtaisesti kirjoittaa jokaisen lasitehtaan historian tehtaiden perustajien ja omistajien henkilöhistorioiden kautta. Tämä tuo lukemiseen mielenkiintoisen lisän, sillä henkilöiden kautta kerrottu historia tuntuu konkreettisemmalta, kuin esimerkiksi talouden tai politiikan kautta kirjoitettu historia.

2.4. Toisen osan toinen nide

Jälkimmäisen osan toisessa niteessä on kolme lukua, jotka on suoraa jatkoa edellisen niteen luvuille. Näistä ensimmäisessä luvussa Vilho Annala kertoo vuonna 1948 vielä toiminnassa olleista lasitehtaista. Seuraavassa luvussa Annala käsittelee kaupallista sekä palkka- ja työkysymysten synnyttämää yhteistoimintaa lasiteollisuuden parissa. Viimeinen luku on pyhitetty lasiteollisuuden kehityksen yleispiirteille alaotsikkoina: Kehityksessään pysähtynyt lasiteollisuus, Suurtuotannoksi kohoava lasiteollisuus ja Lasiteollisuuden keskittymisen ja nousun aikakausi.

Vuonna 1948 löytyi toiminnassa olevia lasitehtaita Annalan mukaan 12 kappaletta. Tähän joukkoon sisältyivät tutkimukseni kannalta tärkeimmät Nuutajärven, Iittalan, Karhulan, Riihimäen ja Kumelan lasitehtaat. Näiden lisäksi Annala käsittelee Johannislundin, Ryttylän, Lahden, Kaukalahden, Valkeakosken ja Airamien lasitehtaiden sekä Puristelasi Oy:n historiankaaren tämän niteen valmiiksi saattamiseen asti. Suurin osa näistä lasitehtaista perustettiin vasta 1900-luvulla, joten esimerkiksi Valkeakosken lasitehtaan ja Puristelasi Oy:n historia tässä teoksessa on hyvin lyhyt. Annala on edellisten kirjojen tapaan käyttänyt tässäkin niteessä paljon kuvia lasituotteista, tärkeistä henkilöistä ja tehdasrakennuksista. Uutena piirteenä tällä kertaa on tehdastyöläisistä ja tehtaiden sisätiloista otettujen kuvien käyttö. Teoksen lähdeluettelo on edellisiin niteisiin verrattuna poikkeuksellisen lyhyt, eli vain vajaan neljän sivun mittainen.

Vilho Annala aloitti kirjasarjan viimeisen niteen keskimmäisen luvun kaupallisen yhteistoiminnan pohtimisella. Aluksi hän kirjoitti ikkunalasitehtaiden pakonomaisesta järjestäytymisestä, johon johtivat tuotannon ylitarjonta ja Venäjän kaupan ongelmat.³⁰ Määrätietoisen yhteistoiminnan järjestäytymisen pohjaksi vuonna 1895 perustettiin Suomen Akkunalasi Asioimisto -niminen markkinointi- ja myyntiliike, jonka tehtävänä oli yksinoikeudella myydä suomalaista ikkunalasia. Tämän liikkeen kaaduttua erimielisyyksiin lasitehtaat perustivat vastaavan oman Suomen Akkunalasi-konttori -nimisen myyntiliikkeen vuonna 1905. Ikkunalasitehtaiden järjestäytymisen jälkeen Annala kirjoitti vastaavista järjestelyistä, joita tehtiin pullolasitehtaiden keskuudessa. Näiden taloudellisten yhteistoimintojen nimet olivat Pullolasirengas, Lääkelasirengas ja Pullo- ja Teknillisen lasin rengas.

Vilho Annalan mukaan ikkunalasitehtaat olivat ensimmäisinä Suomessa ryhtyneet yhteistoimintaan ja talouslasi tuli saman kehityksen piiriin viimeisenä.³¹ Tähän yhteistoiminnasta kertovaan osioon Annala kirjoitti vielä talouslasia valmistaneiden tehtaiden toiminnasta, Talouslasirenkaasta, Lasitehtaitten Myyntikeskuksesta ja Lasitehtaitten Ostokonttorista.³² Näistä toimijoista Annala kirjoitti erittäin tarkasti. Hän käytti tekstinsä tukena runsaasti lakipykäliä, prosenttimääreitä, rahaosuuksia, tarkkoja päivämääriä ja kokouspöytäkirjoja.

Vilho Annala jatkoi yhteistoiminnasta kertovaa lukua pohtimalla palkka- ja työkysymysten synnyttämää yhteistoimintaa. Aluksi hän kävi läpi Suomen Lasiteollisuustyöväen Liiton monisyisen ja merkityksellisen historian. Tämä liitto perustettiin vuonna 1906. Annala kirjoitti Suomen Lasiteollisuustyöväen Liitosta kertovan osion loppuun tyhjentävästi näin: *Myöhemmin työriitaisuudet eivät ole enää johtaneet työnseisauksiin missään lasitehtaassa. Harva teollisuus maassamme on saanut nauttia työrauhasta siinä määrin kuin lasiteollisuus. Se on kaunis todistus työnantajain ja työntekijäin välisestä yhteisymmärryksestä asioissa, jotka koskevat työväestön elinetsijä*³³. Tämän jälkeen Vilho Annala kirjoitti vielä Suomen Lasiteollisuusliitosta, joka perustettiin myös vuonna 1906. Yhteistoiminnasta kertovan luvun lopuksi Annala pohti pohjoismaista yhteistoimintaa ja työväen tapaturmavakuutusasioita.

Kirjasarjan viimeinen luku kertoo lasiteollisuuden kehityksen yleispiirteistä. Vilho Annala on jakanut tämän luvun kolmeen osaan, jotka seuraavat toisiaan kronologisessa järjestyksessä.

---

³⁰ Annala 1948, s. 747.

³¹ Annala 1948, s. 778.

³² Annala 1948, sivut 788 ja 800.

³³ Annala 1948, s. 808.

Ensimmäisessä osassa Annala kirjoitti kehityksessään pysähtyneestä lasiteollisuudesta. Hän määritteli tähän ajanjakson vuosien 1809-1880 välille. Tämän osan alussa on pohdinta Suomen lasitehtaiden kehityksestä ja kehittymättömyydestä sekä näihin johtaneista syistä ja seurauksista. Annala käytti hyvin tämän tekstin tukena tehdasluetteloa, karttaa ja teollisuustilastoa.³⁴ Seuraavaksi Annala pohti lasiteollisuuden käsityömäisyyttä ja lasin kuljetukseen liittyviä ongelmia. Tämän osan lopuksi kirjoittaja kävi vielä läpi lasin vientiin ja tuontiin sisältyvät asiat. Tässä Annala kirjoitti erikseen viennin ja tuonnin yleiskuvasta, Ruotsin viennistä ja Venäjän viennistä. Tekstin tukena on taas käytetty hyvin tilastoja, joista on helppo vertailla viennin ja tuonnin eroja eri vuosilukuihin suhteutettuna.

Viimeisen luvun toinen osa käsittelee suurtuotannoksi kohoavaa lasiteollisuutta. Tässä suhteellisen lyhyeksi jääneessä osassa Vilho Annala kirjoitti Suomen lasituotannon kehityksestä 1800-luvun lopulta alkaen sekä suomalaisesta lasista ulkomaankaupan kohteena. Tutun oloisissa tilastoissa Annala käytti tällä kertaa vertailupohjana tehtaiden ja työntekijöiden määrää suhteutettuna tuotannon arvoon. Ulkomaankaupasta kirjoittaessa Annala tilastoi myös vienti- ja tuonti-indeksejä³⁵. Suomalaisen lasiteollisuuden noususta suurtuotannoksi olisi Annala voinut enemmänkin kirjoittaa, sillä se olisi antanut parempaa vertailupohjaa esimerkiksi lasiteollisuudelle historiallisesti merkittävälle rauta- ja puuteollisuudelle.

Vilho Annala kertoi kirjasarjan viimeisessä osassa lasiteollisuuden keskittymisestä ja teknillisen nousun aikakaudesta. Keskittymisellä Annala tarkoitti lasitehtaiden fuusioitumista, jolloin kilpailijoiden lukumäärä harveni ja erilaisten lasirinkien ja myyntikeskusten tarve poistui. Teknillisistä uudistuksista kirjoittaja kertoi erittäin tarkasti käyttämällä hyväkseen valokuvia, läpileikkauskuvia ja teknisiä piirustuksia. Tässä kirjan osassa Annala kävi läpi pullokoneiden, ikkunalasin vetokoneiden ja kaiverruskoneiden tekniset ominaisuudet. Lopuksi kirjoittaja kertoi lämpöteknillisestä uutuudesta, eli sähkötoimisesta sulatusuunista näin: *Se historiallinen merkkipäivä, jolloin sähkövirta kytkettiin vasta valmistuneeseen lasin sulatusuuniin, oli tammikuun 17:s 1945*³⁶.

---

³⁴ Annala 1948, sivut 825-829.

³⁵ Annala 1948, s. 875.

³⁶ Annala 1948, s. 903.

3. RUOTSIN VALLAN AIKA

3.1. Nuutajärven lasitehtaan synty

Nuutajärven lasitehtaan perustivat kapteeni Jacob Wilhelm Depont ja sihtööri Harald Furuhjelm vuonna 1793. J. W. Depont oli Åvikin lasitehtaan perustajan Jacob Reinhold Depontin poika. Perittyään Nuutajärven ja Valajärven tilat päätti J. W. Depont laittaa laajat metsäpalstat hyötykäyttöön perustamalla lasitehtaan.³⁷ Ratkaisuun vaikutti myös paikallinen köyhyys, eli halvan työvoiman saanti. Varmuuden vuoksi hän pyysi yhteistyökumppanikseen naapurinsa, suuren Honkolan tilan omistajan H. Furuhjelmin. He yhdessä jättivät kauppakollegiolle privilegioanomuksen, joka määrättyjen vaiheiden jälkeen saapuikin myönnettynä helmikuussa 1793.³⁸ Heillä oli samaan aikaan vaihtoehtona lasitehtaan perustaminen Nurmijärvelle, mutta nimenomaan juuri Nuutajärven ympäristön suuremmat metsävarat ratkaisivat asian Nuutajärven eduksi. Vuonna 1797 J. W. Depont myi osuutensa tehtaasta H. Furuhjelmille ja tämän veljelle kapteeni Johan Furuhjelmille. Ruotsin ja Venäjän sotiessa Suomen asemasta vuonna 1809, H. Furuhjelm kuoli ja Nuutajärven lasitehtaan tulevaisuus jäi yksin J. Furuhjelmin harteille.

3.2. Ajan erityisyys ja alun ongelmat

Privilegioiden saaminen Suomen puolella aloitetuille lasitehtaille oli kohtuullisen helppoa. Tietävästi ensimmäistäkään lupa-anomusta ei Ruotsin vallan aikana hylätty.³⁹ Syynä olivat Suomen runsaat metsät, joita ei oltu saatu riittävästi valjastettua rautateollisuuden käyttöön. Ne yritettiin nyt hyödyntää lasiteollisuuteen, jotta saataisiin emämaan ikkunalasin tarve tyydytettyä ja samalla säästettäisiin myös Ruotsin metsiä. Ruotsalaisen kauppakollegion myötämielisyydestä johtuva lasitehtaiden lisääntyminen nostikin lasiteollisuuden Ruotsin vallan lopulla Suomen tärkeimpien teollisuuksien joukkoon.

Suomen lasitehtaat pysyivät pieninä. Syynä tähän olivat lähinnä paikalliset olot huonoine kulkuyhteyksineen, jotka vaikuttivat suoraan tavaran markkinointiin ja myyntiin. Myös Ruotsin lasinsaannin takia rannikolle rakennettujen lasitehtaiden huono polttopuiden saatavuus vaikutti

³⁷ Maunula 1993, s. 8. Metsillä ei ollut siihen aikaan noilla takamailla juurikaan arvoa ja ne voitiin hyödyntää lasiunien kyltymättömiin tarpeisiin.

³⁸ Annala 1931, sivut 85–87. Nuutajärven privilegiokirjan konsepti.

³⁹ Annala 1931, s. 30. Nurmi 1989, s. 31.

siihen, että tehtaiden tuottoa ei saatu lisättyä.⁴⁰ Huolimatta tästä Suomen puolen lasituotanto oli 1700-luvun lopulla yhtä suuri kuin emämaan, johonka suurin osa tästä tuotannosta vielä vietiinkin. Nuutajärven Lasitehdas pysyi vuosisadan vaihteen aikaan järkevän kokoisena, vaikka puutavaraa omista metsistä olisi riittänyt laajempaankin toimintaan. Vaatimattomasta koosta johtuen tehdas pystyi keskittymään kotimaisiin markkinoihin, mistä olikin hyötyä 1800-luvun alun valtiollisten mullistusten aikakautena.⁴¹

Kotimaan kaupankäynti oli lailla kytketty kaupunkeihin ja kaikenlainen kaupanteko maaseudulla oli kielletty. Ainoastaan lasi- ja posliiniteollisuudella oli tähän mahdollisuus poikkeuslupan ja kulkukaupan harjoittamisen avulla. Nämä kiertävät lasikauppiat olivat elinehto varsinkin pienille tehtaille, sillä he suorittivat myynnin lisäksi myös markkinoinnin. Tätä jatkui aina 1800-luvun lopulle asti. Samalla kun kulkukauppiat kiertelivät maaseutuja, myös ikkunalasien ja lasiastioiden käyttö tuli yhä yleisemmäksi. Tämä oli suomalaisen kulttuurin merkittävä muutos.⁴²

Nuutajärven lasitehdas, niin kuin muutkin lasitehtaat, käyttivät tuotteissaan kotimaisia raaka-aineita. Näiden huonojen ominaisuuksien takia lasi oli vihertävää ja kuplaista. Tosin kotimaan markkinoille ei laadukkaampaa ja kalliimpaa lasitavaraa olisi vielä kannattanutkaan tehdä. Ulkomainen raaka-aine oli kallista ja sitä kannattavasti hyödyntäviä työntekijöitä oli vähän, jos ollenkaan. Kyseisen aikakauden hierarkkiset lasinpuhaltajat olivat arvonsa tuntevia ammattilaisia, jotka pitivät tehtailijat komennossaan ja jotka eivät käytökseltään varmasti olleet mitenkään helppoja.⁴³

Vuonna 1799 Nuutajärven lasitehdasta kohtasi pahin mitä lasiteollisuudessa pelättiin, kaiken tuhoava tulipalo. Työt keskeytyivät tehtaalla usean kuukauden ajaksi, jonka aikana esimerkiksi uusi lasihytti⁴⁴ rakennettiin. Nopea jälleenrakentaminen oli tärkeää, ettei isompia katkoksia tuottavuudelle tule. Palon jälkeen ymmärrettiin myös vakuuttaa tehdaslaitos kaikkine kiinteistöineen tulevaisuuden varalle. Ruotsin vallan aikaisista lasitehtaista paloivat ainakin Uudenkaupungin, Åvikin ja Olhavan lasitehtaat. Kaksi ensiksi mainittua joutuivat myös lopettamaan toimintansa tulipalon vuoksi.

---

⁴⁰ Annala 1931, sivut 145-146.

⁴¹ Annala 1943, s. 29.

⁴² Annala 1931, s. 149. Annala 1948, s. 844. Puuastiakulttuuri joutui väistymään.

⁴³ Annala 1931, s. 164.

⁴⁴ Työtila jossa lasia puhalletaan ja työstetään.

Uudenkaupungin lasitehdas perustettiin jo vuonna 1681 ja se on tietävästi Suomen ensimmäinen lasitehdas.⁴⁵ Uudenkaupungin tehdas luotiin Ruotsissa vaikuttaneen lasitehtaan jatkajaksi ja sen lyhyt, vuoteen 1685 kestänyt toiminta oli hyvin vaikeaa ja riitaisaa. Tuhoisan tulipalon jälkeen omistaja ei ryhtynyt jälleenrakentamaan tehdasta, vaan päätti lähteä takaisin Ruotsiin. Seuraava lasitehdas rakennettiin Suomeen vasta 63 vuotta myöhemmin. Tällöin valtakunnassa herättiin huomioimaan ikkunalasin lisääntynyt tarve ja ainoa keino puutteen korjaamiseen oli uusien lasitehtaiden perustaminen. Tämä vuonna 1748 Suomen puolelle rakennettu Åvikin lasitehtaan nimellä toiminut tehdas toimi Someron kunnan alueella aina 1833 vuoteen asti, jolloin tulipalo vei mennessään koko tehdasyhdyskunnan. Tämänkään lasitehtaan omistaja ei kyennyt tulipalon jälkeen toimintaa enää jatkamaan.

Suomen lasiteollisuuden ensimmäinen nousukausi tapahtui 1700-luvun lopulla, jolloin maahan perustettiin seitsemän uutta lasitehdasta. Näistä kolme ensimmäistä, eli Mariedalin, Tuorsniemen ja Olhavan lasitehtaat aloittivat toimintansa 1780-luvun taitteessa. Neljä jälkimmäisen ryhmän tehdasta, johon kuuluivat Nuutajärvi, Inkere, Liikola ja Berga, perustettiin peräkkäisinä vuosina 1793–1796.⁴⁶ Sipoossa sijainneen Mariedalin lasitehtaan tuotanto pysyi alusta asti hyvin vaatimattomana. Tehdas vaihtoi usein omistajaa tai vuokraajaa paremman tulevaisuuden toivossa, mutta Suomen sodan seurausten ja esimerkiksi polttopuiden kallistumisen vuoksi tehdas jouduttiin sulkemaan rahoitusvaikeuksien vuoksi vuonna 1824. Alkujaan huomattavan isoksi lasitehtaaksi suunniteltu Tuorsniemen tehdas toimi suhteellisen vaatimattomana koko tuotantokautensa. Läpi koko lasitehtaan historian vaikuttaneet ongelmat tulliasioissa, omistajanvaihdoksissa ja rahoituskuvioissa johtivat yhdessä 1860-luvun lopun katovuosien ja nälänhädän tuomien ongelmien kanssa lopulta tehtaan sulkemiseen vuonna 1868.

Olhavan lasitehdas kärsi myös nälkävuosien tuomista ongelmista. Tehtaan toimintaa päätettiin kuitenkin jatkaa uuden omistajan turvin, kunnes huomattiin investoinnin puutteista johtuvan kilpailutilanteen heikkenemisen vaikuttavan niin paljon lasitehtaan toimintaan, että tehdas jouduttiin sulkemaan kannattamattomana vuonna 1885. Olhavan tehdasta kohtasi jo vuonna 1793 merkittävä onnettomuus suurten tulvien saavuttaessa tehtaan. Tällöin uunit pääsivät veden takia sammumaan ja tehtaan tuotanto oli keskeytynyt joksikin aikaa. Tämä ja seuraavana vuonna riehunut

---

⁴⁵ Ahtokari 1981, s. 8.

⁴⁶ Ahtokari 1981, s. 12.

tulipalo vaikuttivat tehtaan toimintaan niin paljon, että lasitehdas oli suljettuna 1800-luvun alussa peräti kahdeksan vuotta, kunnes tuotanto saatiin taas käyntiin.⁴⁷

Uskelan pitäjässä sijainneen Inkereen lasitehtaan taival alkoi vuonna 1794 ja loppui vuonna 1865 vararikkoon. Konkurssiin johtaneisiin tapahtumiin vaikuttivat lähinnä velkakierteellä tekohengitetyt toiminnot ja omien metsävarojen riittämättömyys. Liikolan lasitehtaan tarina kesti vain neljä vuotta. Tehdas aloitti toimintansa vuonna 1795 hyvin pienellä tuotannolla, joka jatkui riitaisissa merkeissä vain vuoden 1799 vararikkoon asti. Tämän jälkeen lasitehdasta yritettiin huutokaupata mahdolliselle uudelle yrittäjälle, mutta huonoin tuloksin.⁴⁸ Viimeisenä 1700-luvun puolella Suomeen perustetuista lasitehtaista toimintansa aloitti Pirttikylän kunnassa vaikuttanut Bergan lasitehdas. Pitkän historian omaavan tehtaan tuotantotaipaleen alussa oli heti ongelmia, sillä Suomen sodasta johtuneet vauriot ja vuonna 1810 riehunut tulipalo lopettivat toiminnan lasitehtaalla neljäksi vuodeksi. Näistä katastrofeista toivuttuaan lasitehdas toimi menestyvänä liikeyrityksenä aina loppuunsa, vuoteen 1883 asti.⁴⁹ Bergan lasitehtaalla jäivät perusteelliset uudistukset tekemättä aivan samoin kuin Olhavan vastaavanlaisella tehtaalla samoihin aikoihin. Investoiminen kirkkaan ikkunalasin tekemiseen vihreän sijasta oli kyseisenä aikana elinehto tuotannon jatkamiselle kovan markkinatilanteen puristuksessa. Nämä samaiset syyt koituivatkin monien lasitehtaiden kohtaloksi 1800-luvun lopulla.

4. AUTONOMIAN AIKA

4.1. Suomen sota ja sen vaikutukset lasiteollisuuteen

Suomen sota käytiin vuosina 1808-09. Kyse oli Venäjän ja Ruotsin taisteluista koskien Suomen alueita ja hallinnointia. Venäjä voitti sodan ja Ruotsille kuuluneet Suomen alueet siirtyivät Venäjälle vuonna 1809. Venäjä antoi kuitenkin Suomelle valvotun autonomisuuden alueidensa hallintaan ja liitti tähän vuoden 1812 alussa nk. Vanhan Suomen, jonka alueet Venäjä oli jo aikaisemmissa sodissa Ruotsilta saanut. Vanhan Suomen alueiden liittäminen Suomen Suuriruhtinaskuntaan lisäsi tämän lasitehtaiden määrää viidellä. Vanhan Suomen alueella

---

⁴⁷ Annala 1931, s. 80. Annala 1948, s. 110.

⁴⁸ Ahtokari 1981, s. 19.

⁴⁹ Ahtokari 1981, s. 20.

aikaisemmin toiminut vuonna 1765 perustettu Metsäkylän lasitehdas oli joutunut lopettamaan toimintansa riidoista johtuneeseen vararikkoon jo vuonna 1782.⁵⁰

Metsäkylän lasitehdasta jonkin verran pitkäikäisempi oli Kukkolan lasitehdas, joka aloitti toimintansa vuonna 1772 ja jatkoi tuotantoansa aina vuoteen 1822 asti, jolloin sen toiminnat monien vaiheiden jälkeen siirrettiin Rokkalan lasitehtaan yhteyteen. Rokkalan lasitehdas, joka alkuperäiseltä nimeltään oli Kosken lasitehdas, perustettiin vuonna 1788. Rokkalan tehdas jatkoi toimintaansa monimutkaisten omistussuhteiden ja rahoituskuvioiden vallitessa peräti vuoteen 1920 asti, jolloin lasinvalmistus siirrettiin vuonna 1892 toimintansa aloittaneen Kirkkoniemien lasitehtaan yhteyteen. Kirkkoniemien tehdas lopetti toimintansa vuonna 1926 investointikykyjen puutteeseen kovan ikkunalasikilpailun vallitessa Suomessa.⁵¹ Kukkolan, Rokkalan ja Kirkkoniemien lasitehtailla oli yhteistä niiden sijainti Johanneksen pitäjän ympäristössä ja ikkunalasin, sekä peililasin valmistus Venäjälle.

Metsäkylän lasitehdas sijaitsi aikanaan Uudenkirkon pitäjässä Karjalan kannaksen eteläosassa. Alueelle oli keskittynyt myös kolme muuta Ruotsin vallan aikana perustettua lasitehdasta. Lähes heti Metsäkylän tehtaan loputtua aloitti alueella toimintansa Jermilän lasitehdas. Tehtaan tuotanto alkoi vuonna 1783 ja sitä kesti aina vuoteen 1820 asti. Jermilän lasitehtaan vaikeudet alkoivat 1800-luvun alussa, kun pitäjään perustettiin Leistikylän lasitehdas vuonna 1801 ja Jäppilän lasitehdas vuonna 1802. Tämä johti siihen, että puutavaran saanti kallistui ja vaikeutui huomattavasti, mikä oli loppujen lopuksi suurin syy kaikkien näiden kolmen lasitehtaan lakkauttamiseen. Leistikylän lasitehdas sinnitteli aina vuoteen 1865 asti ja Jäppilän lasitehdas jouduttiin sulkemaan jo vuonna 1846. Jäppilän tehdas oli jo 1830-luvulla muutenkin suljettuna muutamia vuosia perintöriitojen takia.⁵² Tehtaiden omistusongelmat, polttoainepula ja Suomen sodan aiheuttamat markkina- ja tullimuutokset vaikeuttivat lasitehtaiden toimintaa 1800-luvun alkuvuosikymmeninä huomattavissa määrin.

Nuutajärven lasitehtaan toimintaan Suomen sota ei juuri vaikuttanut. Tehdas oli riittävän syrjässä itse sotatapahtumista joutuakseen kärsimään hävityksestä. Osalla Suomen lasitehtaista oli suuria ongelmia saada tuotantoansa käyntiin sodan jälkeen. Toinen etu Nuutajärven tehtaalla oli, että tehdas ei ollut kotimaahan suuntautuneiden markkinoidensa vuoksi riippuvainen Suomen

⁵⁰ Liite 2. Annala 1948, s. 827. Kartta Suomen lasitehtaista. Kartassa on huomioitu myös nk. Vanhan Suomen tehtaas.

⁵¹ Annala 1948, s. 87. Lahden lasitehtaan päätös koneellistaa ikkunalasituotanto lopetti monta lasitehdasta.

⁵² Ahtokari 1981, s. 22.

muuttuneesta vientipolitiikasta. Nuutajärven lasitehdas osasi hyödyntää varsinkin myöhemmin 1800-luvun kuluessa Ruotsin ja Venäjän viennin ongelmat vahvan kotimaan kaupan ja kauemmaksi ulkomaille suuntautuneen kaupan avulla. Suurin osa Suomen lasitehtaista oli vienyt tuotteitansa nimenomaan Ruotsiin. Kun Ruotsista oli nyt tullut ulkomaa, niin ongelmaksi muodostui Ruotsin ehdoton, lakipykälillä kielletty lasintuonti. Suomen aatelissäätyyn kuuluvat lasitehtailijat alkoivat vaatia, että rauhanteon yhteydessä Suomelle anottaisiin lupaa viedä edelleen tullittomasti lasia Ruotsiin, muuten Suomen lasiteollisuus saattaisi romahtaa.⁵³

Ruotsin vienti- ja tullikysymys ratkesi Suomen lasiteollisuuden eduksi. Syynä oli lähinnä Ruotsin riippuvaisuus Suomen lasitehtaista, sillä olihan ne perustettu tänne lähinnä Ruotsin tarpeita ajatellen. Lasin vienti Ruotsiin oli aluksi tullitonta, mutta vuonna 1817 tulliprosentiksi määrättiin 5 %. Tullimaksuja lisättiin ajan kuluessa niin, että vuoden 1844 neuvotteluissa ei enää päästy Suomen lasintuonnin erityisyydestä sopimukseen ja Ruotsistakin tuli nyt käytännössä ulkomaa.⁵⁴ Venäjän tullipolitiikka oli Suomen lasituotteiden osalta sangen epämääräistä. Lasin vienti Venäjälle oli teoriassa tullitonta, kunhan se noudatti alati muuttuvia sääntöjä. Tiukemmat korotukset tullisääntöihin tulivat vasta vuosina 1885 ja 1897.⁵⁵ Nämä viimeisimmät korotukset ja säännöstelyt johtivat Tourulan ja Pitkärannan lasitehtaiden sulkemisiin. Tourulan tehdas Pöytyän pitäjässä saatiin valmiiksi vuonna 1824, mutta tehdas voitiin käynnistää vasta vuonna 1828 kuolinpesästä johtuvien epäselvyyksien vuoksi. Ajan muuttuneet olosuhteet lopettivat puhalluksen lasitehtaalla kannattamattomana vuonna 1901. Vaikka Pitkärannan pulloja valmistava lasitehdas sijaitsi lähellä Venäjää, silti sen menestynyt tuotanto jouduttiin lopettamaan jo 12 toimintavuoden jälkeen. Syynä oli tehtaan ainoan asiakkaan, eli Venäjän, pulloille nostama tullitaksa. Pitkärannan lasitehdas toimi vuosina 1887–1899.

Suomen sodan jälkeen vuosina 1812–1814 perustettiin Grönvikin, Johannislundin ja Sälinkään lasitehtaat. Grönvikin välillä oikein hyvinkin menestynyttä lasitehdasta koetteli epäonni kahden peräkkäisen tulipalon muodossa vuosina 1890 ja 1891. Lasituotannon lähdettyä taas tehtaalla käyntiin olivat ikkunalasimarkkinat kiristyneet niin paljon, että ikkunalasitehtaiden rengas, jossa Grönvikin tehdaskin oli mukana, osti vuonna 1907 lähes väkisin Grönvikin lasitehtaan osakkeet itselleen ja lopetti tehtaan toiminnan kilpailevana yksikkönä.⁵⁶ Johannislundin lasitehtaan tarina kesti huomattavasti pidempään, aina vuoteen 1960 asti. Tehdas valmisti pääasiallisesti pulloja lähes

---

⁵³ Annala 1948, s. 13.

⁵⁴ Annala 1948, s. 22.

⁵⁵ Annala 1948, sivut 23–28.

⁵⁶ Annala 1948, s. 205.

koko kunnioitettavan toiminta-aikansa, kunnes Riihimäen ja Karhulan lasitehtaat ostivat Johannislundin tehtaan pois markkinoilta.⁵⁷ Sälinkään lasitehtaalla oli 1820-luvulla kaksi tulipaloa, joista jälkimmäinen johtui myrskyn kaatamasta lasihytistä ja sen seurauksista. Sälinkään tehdas pystyi kuitenkin jatkamaan tuotantoaan aina vuoteen 1890 asti, jolloin tehdas lopetettiin kannattamattomana huonon markkinatilanteen takia.⁵⁸

4.2. Furuhjelmin suvun merkitys Nuutajärven lasitehtaalle

Nuutajärven lasitehdas jäi Suomen sodan jälkeen yksin Johan Furuhjelmin hoitoon. Hän otti tehtävän vastaan hiukan vastahakoisesti, sillä mitään erityistä mielenkiintoa tehdasta ja sen kehittämistä kohtaan hänellä ei ollut.⁵⁹ Vuonna 1813 syttyi lasitehtaalla tulipalo, joka tuhosi makasiinirakennuksen. Palovakuutusten turvin jälleenrakennus suoritettiin heti seuraavana vuonna. Nuutajärven lasitehdas toimi käytännössä omillaan ilman omistajan suurempaa huolenpitoa ja kehitystyötä tuottaen jopa jatkuvasti voittoa. Johan Furuhjelmin suurin mielenkiinto suuntautui laajojen tilusten uudistustöihin, viljelysten, järvien ja torppien kunnostuksiin. Hän yritti useampaan kertaan myydä Nuutajärven tehdasta tiloineen, mutta vasta kuollessaan vuonna 1840 hän pääsi siitä eroon.

Nuutajärven omistus siirtyi nyt J. Furuhjelmin pojalle Otto Wilhelm Furuhjelmille. Hän suoritti komean virkamiesuran Venäjän valtakunnan palveluksessa, mutta pätevyystään huolimatta velkaantui kuitenkin niin,⁶⁰ että lasitehdas kaikkine tiluksineen oli jo kolmen vuoden omistuksen jälkeen vuonna 1843 myytävä velkojen painostuksesta. Näin suuren omaisuuden myyminen tuona aikana oli hyvin hankalaa, mutta vihdoinkin uudeksi omistajaksi löytyi arkkiatri Johan Agapetus Törngren.⁶¹

4.3. Törngrenien aikakausi

Ostaessaan Nuutajärven lasitehtaan tiluksineen Johan A. Törngren oli jo 71-vuotias. Hänet oli korotettu aatelissäätyn pitkän elämänuransa ja ansioidensa vuoksi, ja samalla hän oli yksi sen

---

⁵⁷ Ahtokari 1981, s. 26.

⁵⁸ Annala 1948, sivut 210–211.

⁵⁹ Annala 1943, s. 29.

⁶⁰ Annala 1943, s. 39. Lahjakkuus, kielitaito ja erinomaiset suhteet. Maunula 1993, s. 12.

⁶¹ Annala 1943, s. 40.

hetken Suomen rikkaimmista miehistä omistaen muitakin isoja tiloja ympäri maata.⁶² Johan A. Törngreninkään intressit eivät koskeneet lasitehdasta, vaan nimenomaan laajoja tiluksia lähinnä sijoitusmielessä. Hän vuokrasi lasitehtaan kolmelle tehtaassa työskentelevälle lasinpuhaltajalle ja keskittyi itse laajentamaan lisää tiluksiansa.⁶³ Tehtaan vuokraajat laajensivat yritystä jonkin verran suurentamalla puhalluskapasiteettia ja onnistuivatkin kolminkertaistamaan tehtaan tuotannon. He kokeilivat ensimmäisinä Suomessa lasin muottiin puristamista, joka oli uutena ja työtä nopeuttavana tapana rantautunut Amerikan mantereelta Eurooppaan. Nuutajärven lasitehdas oli siirtynyt käsityöpajasta lasitehtaaksi.⁶⁴

Johan A. Törngrenin lasiteollisuusuran aikana Suomeen perustettiin kaksi suhteellisen vaatimatonta lasitehdasta lisää. Ojakkalan lasitehdas perustettiin vuonna 1843 ja sen hyvin riitainen ja vaikea toiminta lopetettiin kannattamattomana vuonna 1872. Toisena 1840-luvun lasitehtaana aloitti toimintansa Sandnäsin lasitehdas vuonna 1847. Sandnäsin tehtaan tuotanto polki paikallaan käytännössä koko toiminta-aikansa ja se suljettiin kannattamattomana vuonna 1890.⁶⁵

Vuoden 1849 perinnönjaossa Nuutajärven tehdas tiluksineen siirtyi Johan A. Törngrenin nuorelle pojalle varatuomari Adolf Törngrenille. Hän keskittyi pari vuotta vain tilusten hoitamiseen, kunnes vuonna 1851 lasinpuhaltajien vuokra-aika tehtaasta päättyi. Tästä alkoikin Nuutajärven lasitehtaan kukoistusaika. A. Törngren oli ajatusmaailmassaan aivan toisilla urilla kuin tehtaan aikaisemmat omistajat. Häntä ei kiinnostanut maa, vaan ainoastaan teollinen liiketoiminta, joka olisi vähintään samalla tasolla ulkomaisten kanssa. Sanotaankin, että hän oli teollisuusyrittäjänä suomalaisen mittapuun mukaan aikaansa edellä ja hän ymmärsi ulkomaan viennin, laadun ja parhaiden työntekijöiden merkityksen.⁶⁶ Näillä eväillä A. Törngren nosti 1850-luvun loppuun mennessä Nuutajärven lasin tuotannon osalta Suomen johtavaksi lasitehtaaksi.

Ulkomaisten opintomatkojensa jälkeen A. Törngren aloitti perusteelliset uudistukset. Aluksi hän antoi potkut yhtä lukuun ottamatta kaikille lasinpuhaltajille ja pestasi saksalaisia ammattimiehiä. Saksasta tuli myös lisää puristelasimuotteja, jotta koneellinen tuotanto saatiin nyt kokonaan käyntiin. Suomessa ei ollut kukaan hionut lasia sen jälkeen, kun Åvikin tehdas paloi. Nuutajärven

⁶² Annala 1943, s. 41. J. A. Törngren toimi esimerkiksi Turun yliopiston kirurgian ja lapsenpäästöopin professorina, sekä lääkintöhallituksen vt. pääjohtajana vuoteen 1833 asti, jolloin erosi viroista täysin palvelleena. Annala 1948, s. 475. Venäjän talletukset.

⁶³ Annala 1943, s. 42. Brusilan tilan osakkuus.

⁶⁴ Maunula 1993, s.12. Puhaltajat Alexander ja Emmanuel Faller, sekä Lars Victor Sundgren. Nurmi 1989, s. 32. Lasin puristaminen.

⁶⁵ Ahtokari 1981, s. 27.

⁶⁶ Annala 1948, s. 476.

lasitehtaan lasinhionta aloitettiin ulkomaisin voimin aluksi apteekkituotteita ja sitten erikoisia ikkunalaseja valmistaen.⁶⁷ A. Törngrenin mielestä hionta oli kuitenkin liian hidasta ja hän tilasi vuonna 1852 Ruotsista höyrykoneen, jonka avulla tuotantoa saatiin nopeutettua, sekä pystytettiin aloittamaan ensimmäisenä Suomessa kristallin hiominen.⁶⁸ Edellytyksenä kristallin valmistamiselle oli myös siihen tarvittavan tietotaidon ja raaka-aineiden, kuten lyijyn hankkiminen. Nämä kaikki tulivat ulkomailta. Saksasta tuli lisää puhaltajia ja kirjanpitäjä nimeltään G. F. Stockmann, joka siirrettiin vuonna 1858 Helsinkiin avatun kauppapuodin hoitajaksi.⁶⁹ Vuoden 1852 aikana A. Törngren teki vielä uuden opintomatkan Belgiaan ja Ranskaan. Hänen tarkoituksenaan oli nostaa varsinkin ikkunalasin valmistuksen laatua korkeammaksi uusien puhaltajien ja menetelmien avulla.

Törngren pestasi Ranskasta ja Belgiasta suuren määrän parhaita lasinpuhaltajia ja muita lasityöntekijöitä. Mutta ennen kun he tulivat Nuutajärvelle asti, oli A. Törngrenillä ajatus laittaa lasitehdas siihen kuntoon, että näistä ammattimiehistä olisi myös hyötyä. Nuutajärven lasikylään rakennettiin uusi ja isompi hytti, makasiini varastotarkoitukseen, hiomorakennus saha- ja voimakeskuksineen, fajanssi- eli posliinitehdas, ravintola, olutpanimo ja kauppapuoti, jonka perustaminen maaseudulle olisi ollut ilman A. Törngrenin suhteita ja lupia kiellettyä. Näiden lisäksi rakennettiin useita varasto- ja asuntorakennuksia.⁷⁰ Aikaisemmin rakennettu kemiantehdas oli jo toiminnassa, mutta se lakkautettiin, kun soodaa alkoi saada maahantuotuna halvemmalla kuin itse valmistettuna.

Ranskalaisten ja belgialaisten ammattilaisten saavuttua Nuutajärvelle vuonna 1857 oli tehdasyhteisö hyvin kansainvälinen. Lasitehtaalla oli töissä 269 työntekijää, joista lähes sata oli useasta eri maasta tullutta ulkomaalaista.⁷¹ Vuonna 1858 saivat melkein kaikki saksalaiset puhaltajat lähteä tehtaalta ja A. Törngren keskittyi valmistuttamaan erittäin laadukasta belgialaistyylistä ikkunalasia, sekä kansainvälisestikin menestynyttä ja Suomessa uutta filigraanilasia.⁷² A. Törngren piti huolta myös siitä, että kaikki ulkomaiset työntekijät viihtyivät Nuutajärvellä. Hän perusti muun muassa torvisoittokunnan ja muuta ohjelmaa heidän viihdykkeekseen. Yhteistyö oli kuitenkin lyhytaikaista, sillä jo vuonna 1859 suurin osa ranskalaisista ja belgialaisista lähtivät tehtaalta pois erinäisten palkkakiistojen ja muun, lähinnä A. Törngrenin tyytymättömyyden vuoksi.

⁶⁷ Annala 1943, s. 49. Turun tuomiokirkon kuorin ikkunat.

⁶⁸ Matiskainen 1994, s. 49.

⁶⁹ Annala 1948, s. 488. G. F. Stockmann osti vuonna 1862 kyseisen kauppapuodin itselleen ja näin sai alkunsa Stockmannin tavaratalot.

⁷⁰ Annala 1943, s.52 ja sivut 57–58.

⁷¹ Maunula 1993, s.14.

⁷² Liite 4, kuva 2. Raidoitettua koristelasia, joka juontaa juurensa 1500- ja 1600-luvun Venetsiaan. Nuutajärven filigraanilasi palkittiin esimerkiksi Tukholman näyttelyssä vuonna 1866.

Nämä muutaman vuoden kestäneet tehtaan laajennukset ja ulkomaisten ammattimiesten läsnäolo riittivät nostamaan Nuutajärven lasin Suomen ja jopa koko Euroopan lasimaailman tietoisuuteen. Uusien tulokkaiden jälkeen tehdasyhteisö oli hyvin kansainvälinen käsittäen lähes sata eri maista tullutta työntekijää.⁷³ Adolf Törngrenin kunnianhimoisesti tekemät korkeaan laatuun liittyvät uudistukset olivat käytännössä Suomessa ennennäkemättömiä. Puristelasin, kaivertamisen, kristallin, kirkkaan lasin, luulasin, värien ja filigraanilasin tuominen tuotantoon oli suunnaton visuaalisen muotoilun harppaus. Nuutajärven lasitehtaan tuotanto sai taidelasin leiman. Tästä kertoo jo Tukholman näyttelyn menestys vuonna 1866, jossa ranskalaisen hienolasimestarin Charles Bredgemin valmistamat filigraanilasit palkittiin juuri korkean laatunsa ja kauneutensa takia.⁷⁴ Filigraanilasin lisäksi C. Bredgem puhalsi muutakin taitoa vaativaa lasia, kuten rubiinilasia ja kristallia⁷⁵, jonka valmistuksesta tuli yksi Nuutajärven erikoisosaamisen kulmakivistä. Maalausosaston mestarina vaikutti Albert Schleicmann, jonka taidokkaat kultaukset ja maalaukset herättivät ihastusta varsinkin luulasien yhteydessä.⁷⁶ Lasitehdas oli muutamien muutosten ja korjauksien jälkeen muodostunut hyvin kannattavaksi yritykseksi juurikin laatunsa ja erityisyytensä vuoksi.

A. Törngrenille ei Nuutajärven menestyminen kuitenkaan vielä riittänyt, vaan innokkaana liikemiehenä hän jatkoi liiketoimiansa teollisuuden parissa. Vuonna 1856 A. Törngren oli vuokrannut Tourulan lasitehtaan nostaen myös tämän kukoistukseen. Mutta vuosi 1859 oli käännteentekevä A. Törngrenin liiketoimissa. Hän luopui lasiteollisuudesta luovuttaen Tourulan vuokraoikeuden pois ja vuokraten koko Nuutajärven lasitehtaan kahdelle työntekijälleen. A. Törngren oli kiinnostunut Tampereen vapaakaupunkioikeuksista ja sen luomista mahdollisuuksista jo aikaisemmin. Krimin sodan päätyttyä vuonna 1856 alkoi taloudellinen nousukausi,⁷⁷ joka innosti muun muassa A. Törngreniä sijoittamaan suurteollisuuteen.⁷⁸ Hänen ylisuuriksi paisuneet toimensa esimerkiksi Tampereen pellavatehtaan ja Helsinkiin sijoitetun telakan kanssa johtivat vuonna 1869 täydelliseen vararikkoon, minkä takia myös Nuutajärven lasitehdas oli pakkohuutokaupattava.

⁷³ Annala 1948, s. 488. Joukossa oli myös saksalainen kirjanpitäjä G. F. Stockmann, joka siirrettiin vuonna 1858 Helsinkiin avatun kauppapuodin hoitajaksi. G. F. Stockmann osti vuonna 1862 kyseisen kauppapuodin itselleen ja näin sai alkunsa Stockmannin tavaratalot.

⁷⁴ Annala 1943, s. 59.

⁷⁵ Liite 4, kuva 3.

⁷⁶ Nuutajärvi – kartano ja lasipruuki 1983, s. 27. Näitä muodikkaita taidelaseja myytiin esimerkiksi Tallinnaan ja Riikaan asti.

⁷⁷ Krimin sota tuhosi lähinnä vain Suomen kauppalaivastoa, joten suoranaista haittaa sillä Nuutajärven lasille ei vielä silloin ollut.

⁷⁸ Annala 1943, s. 64.

Adolf Törngrenin menestyneet toimet kuitenkin toimivat esimerkkinä monille tehtaita suunnitteleville tahoille. Vuosien 1857–1858 välisenä aikana Suomeen perustettiin kuusi uutta lasitehdasta. Näistä yhdestäkään ei tullut erityisen kannattavaa tai pitkäikäistä tehdasta, sillä kyse taisi olla eräänlaisesta muotitekijästä helpon rahan toivossa. Merikarvialle perustettiin peräti kaksi kilpailevaa lasitehdasta samanaikaisesti kahden apteekkarin voimin. Nämä Kuvaskankaan ja Harjun lasitehtaat saivat privilegiot jo vuonna 1857, mutta itse tehtaat valmistuivat vasta vuonna 1860. Kuvaskankaan tehtaan toiminta lopetettiin vuonna 1884 varojen ja investointien vähyys vuoksi. Harjun lasitehtaan ovet suljettiin jo vuonna 1874 kannattamattomana yrityksenä. Kummankin lasitehtaan ongelmat alkoivat 1860-luvun katovuosien menetyksistä. Uskelan kuntaan vuonna 1857 rakennettu Iloniemen lasitehdas oli koko olemassaolonsa ajan pieni pulloja valmistava tehdas. Vuonna 1890 tehtaan tuotanto jouduttiin lopettamaan täysin kannattamattomana.

Ariman lasitehdas koki peräti seitsemän vuoden synnytystuskat, sillä vuoden 1857 perustamisen jälkeen tehdas pystyi aloittamaan tuotantonsa vasta vuonna 1864. Tähän viivytykseen syynä olivat useat omistajanvaihdokset ennen kuin tehdas oli edes valmis. Ariman lasitehtaan toiminnan pysäyttivät vuoden 1918 sisällissodan tapahtumat ja Riihimäen lasitehtaan sopimus tuotannon lopettamisesta.⁷⁹ Saveron lasitehdas syntyi suurten metsävarojen saattamina Sippolan pitäjään vuonna 1858. Tehtaan työntekijät olivat ulkomaalaisia ja sen tuotanto oli hyvin laadukasta. Silti lasitehdas myytiin vuonna 1899 kotkalaiselle sahayhtiölle, joka muuttikin lasituotannon nopeasti puutavaratuotannoksi ja näin Saveron lasitehtaan tarina oli loppu.⁸⁰ Viimeinen 1850-luvun uusista lasitehtaista rakennettiin Kerimäen pitäjään vuonna 1858. Tämä Kangassaaren lasitehdas kuitenkin lopetettiin kannattamattomana vuonna 1903. Varmuuden vuoksi Suomen Akkunalasikonttori maksoi vielä kuuden vuoden ajan määrätyn summan omistajille, ettei tuotantoa enää aloiteta tällä tehtaalla uudestaan.⁸¹

4.4. Nuutajärven lasitehdas vuosina 1859-1869.

A. Törngren vuokrasi Nuutajärven lasitehtaan hyttimestari Carl Heitmannille ja kauppuotia hoitaneelle Viktor Janssonille vuonna 1859.⁸² Heidän tehtaan vuokrausajansa alkoi sikäli huonosti, sillä vuonna 1861 lasitehtaalla raivosi tulipalo, jossa ainakin itse lasihytti ja höyrysaha tuhoutuivat.

⁷⁹ Annala 1948, s. 280.

⁸⁰ Ahtokari 1981, s. 28.

⁸¹ Ahtokari 1981, s. 29.

⁸² Maunula 1993, s. 18.

Ne rakennettiin vakuutusrahojen turvin saman tien uudestaan, mutta tällä kertaa vaatimattomamman näköisiksi.⁸³ C. Heitmannin ja V. Janssonin anti Nuutajärven lasitehtaalle ei niinkään ollut liiketaloudelliset toimet, sillä tehtaan tuotanto lähinnä pieneni A. Törngrenin ajoista. Heidän merkittävimmät saavutukset olivat suomalaisten hyväksyminen lasinpuhaltajiksi, hiojiksi ja heidän oppilaiseen, sekä ihmisten laajamittainen auttaminen katovuosien aikaan. Nuutajärvestä muodostuikin melkein pä lasinpuhaltajien oppilaitos, josta myöhemmin riitti puhaltajia myös muihin lasitehtaisiin.⁸⁴

Vuosien 1867–1869 välisenä aikana Suomessa tapahtuneet viljelysten kadot aiheuttivat suurimittaiset nälkä- ja tautiongelmia. Asia kosketti myös Nuutajärven lasikylää, sillä suuret kerjäläislaumat vaelsivat myös sinne pyytämään ruokaa ja levittämään esimerkiksi lavantautia. Ravinnon puolesta tehtaan oman väen asiat olivat hyvin, sillä ruokaa kyllä riitti. Patruuna V. Jansson järjesti Tallinnasta viljaa vaihdossa lasituotteisiin niin paljon, että sitä riitti tehtaan ulkopuolisillekin. Nuutajärven lasitehdas pidettiin käynnissä näinä vaikeina aikoina lähinnä Venäjän kaupan avulla, sillä kotimaan kauppa oli kokolailla pysähdyksissä.⁸⁵ Lavantautia vastaan ei V. Janssonillakaan ollut mitään keinoja taistella. Hän saikin tartunnan yhtenä tehtaalaisista ja kuoli tähän vuonna 1867.⁸⁶ C. Heitmann jatkoi yksin lasitehtaan hoitamista vuokrasopimuksen loppuun, aina vuoteen 1872 asti, vaikka Nuutajärvi olikin vaihtanut omistajaa jo vuonna 1869.

Suomen maaperälle perustettiin vuosien 1872–1875 välisenä aikana jälleen kuusi uutta lasitehdasta, joista useimmat olivat hyvin lyhytikäisiä. Kotkan lasitehtaan taival alkoi vuonna 1872 ja päättyi vuonna 1908, kun Kotkan kaupunki osti tehtaan alueet omia kaupungin laajennussuunnitelmiaan varten.⁸⁷ Vuonna 1874 toimintansa aloittanut Utran lasitehdas joutui sulkemaan ovensa huonon markkinatilanteen ja loppujen lopuksi jo kolmannen peräkkäisen tehtaalla riehuneen tulipalon jälkeen vuonna 1906. Tampereella sijainneen Ratinan lasitehtaan tuotanto kesti vain kolme vuotta. Vuonna 1874 alkanut toiminta oli vaikeaa huonon puutavaratilanteen takia ja näin ollen tehdas jouduttiin sulkemaan kovan markkinatilanteen painostuksesta jo vuonna 1877. Skinnarvikin lasitehdas toimi vuosina 1875–1934. Lohtajalla sijainneen, mutta myös Rauman lasitehtaana kutsutun tehtaan tuotanto oli käynnissä vuodesta 1875 vuoteen 1879. Tämänkin lasitehtaan kaatoi lopulta tulipalo. Viimeisin 1870-luvun kuluessa perustetuista lasitehtaista oli Dahlbyn lasitehdas.

⁸³ Annala 1943, s. 77.

⁸⁴ Annala 1943, s. 89.

⁸⁵ Annala 1948, sivut 46–51. Positiivisia asioita kyseisen ajan teollisuudelle olivat Suomen rahauudistukset, liikepankkien syntyminen ja rautateiden rakentaminen.

⁸⁶ Annala 1943, s. 95.

⁸⁷ Ahtokari 1981, s. 30.

Kemiön pitäjässä sijainnut tehdas oli lähinnä surkea kokeilu, joka päättyi totaaliseen vararikkoon kolmen vuoden toiminnan jälkeen vuonna 1878.

4.5. Torsten Costiander ja perheyhtiö

Ostaessaan Nuutajärven lasitehtaan eversti Torsten Costiander oli vasta 38-vuotias. Näin hän ehti myöhemmin toimimaan tehtaan pidon ohessa myös valtion viroissa velipuolensa ja tulevan senaattorin Leo Mechelinin pyynnöstä.⁸⁸ Nuutajärvellä T. Costiander oli enemmänkin kiinnostunut maanviljelyksestä kuin lasitehtailusta. Ensitöikseen hän lopetti olutpanimon ja ravintolan moraalisesti sopimattomana. Ravintola muutettiin vielä kansakouluksi vuonna 1878. T. Costiander otti myös osaa Tampereen ja Turun väliseen rautatiehankkeeseen, tosin sillä ehdolla että se kulkisi läheltä Nuutajärveä ja hyödyttäisi näin tehdasta.⁸⁹

T. Costiander otti tehtaan osakkaaksi C. Heitmannin ja muutamien vaiheiden jälkeen vuonna 1879 tehtaan isännöitsijäksi eli johtajaksi Anders Norstedtin. Hänen panoksensa lasitehtaan hyväksi on sikäli merkittävä, että lasintuotto saatiin taas nousemaan hetkellisen taantumien jälkeen. Keinoina A. Norstedtillä oli kaasulla toimivien uunien rakentaminen ja markkinoinnin parantaminen esimerkiksi kuvitetulla hinnastolla, joka olikin ensimmäinen malliaan Suomessa. Anders Norstedt tuli tehtaan osakkaaksi vuonna 1881, mutta lähti Nuutajärveltä vuonna 1890 Iittalan lasitehtaalle poikansa Claes Norstedtin tykö. Seuraavat tärkeämmät omistuksen vaihdot Nuutajärvellä tapahtuivat kun C. Heitmann kuoli vuonna 1897. Tällöin T. Costiander muutti eräiden vaiheiden jälkeen yhtiön perheyhtiöksi kahden vävynsä kanssa. He alkoivat vetää yhtiötä varsinkin vuoden 1904 jälkeen, jolloin T. Costiander kuoli. Nuutajärven lasitehdas kuuluiikin perheyhtiölle aina vuoteen 1950, jolloin se murheellisten vaiheiden jälkeen myytiin Wärtsilä-yhtymälle.

Tehtaanpatruuna Torsten Costianderinkaan aika ei sujunut ongelmitta. Tehdasta koitteli peräjälkeen kaksi tulipaloa vuosina 1890 ja 1891. Ensimmäisessä tulipalossa tuhoutui iso asuinrakennus. Siitä selvittiin nopeasti, koska uuden tekeminen oli jo satuttu aloittamaan. Jälkimmäinen palo vaikutti jo tehtaan toimintaan, sillä siinä tuhoutuivat hiomo, höyrymylly ja sahalaivos. Vakuutusten turvin nämäkin saatiin nopeasti jälleenrakennettua.⁹⁰ Katovuodet 1894 ja 1895, sekä vuosien 1898 ja 1899 leudot talvet vaikeuttivat normaalin elämän lisäksi esimerkiksi puiden riittävää saantia, minkä takia

⁸⁸ Annala 1943, s. 93. Hän oli vuosina 1885–86 Vaasan läänin, sekä Turun ja Porin läänin vt. kuvernööri sekä vuosina 1887–1895 Hämeen läänin kuvernööri. Hän sai salaneuvoksen arvonimen vuonna 1895.

⁸⁹ Maunula 1993, s. 22.

⁹⁰ Annala 1943, s. 114.

jouduttiin tuotantoa supistamaan jopa alle tilausten.⁹¹ Samaan aikaan oli lasiteollisuudessa kova pula teknisistä osaajista, sekä alulla kova kilpailu ikkunalasimarkkinoista. Nämä asiat yhdessä kiristyneen Venäjän tilanteen kanssa vaikuttivat siihen, että Nuutajärven lasitehdas tuotti 1900-luvun alkuvuosina jopa tappiota ensimmäisen kerran sitten A. Törngrenin aikojen.

Positiivisiakin asioita kuitenkin tapahtui. Laadun takeena ja myös hyvänä mainoksena oli menestyminen muun muassa teollisuusnäyttelyissä.⁹² Nuutajärven lasin omistajat pystyivät myös ostamaan kilpailijoita pois markkinoilta. Vuonna 1892 ostolistalle joutui Köningstedtin vararikkoon mennyt lasitehdas, joka kolmen vuoden päästä varastojen loputtua suljettiin.⁹³ Köningstedtin lasitehdas oli perustettu vuonna 1864 Helsingin pitäjän alueille. Tehdas ei hyvistä yrityksistä huolimatta kuitenkaan pystynyt selviytymään kovassa kilpailussa. Toinen tärkeä ostos oli yhdessä Suomen Akkunalasikonttorin⁹⁴ pääasiakkaiden kanssa toteutettu Grönvikin lasitehtaan ostaminen ja sulkeminen vuonna 1907. Kaupan tarkoitus oli tehdä markkinoille lisää tilaa alati kiristyvässä kilpailussa. Alku uudelle suunnalle oli myös Anders Norstedtin vuonna 1890 aloittama avustuskassa, johon myös Costianderit antoivat oman panoksensa, sekä vuoden 1905 suunnittelukilpailu, jonka tarkoitus oli kiinnittää huomiota taiteellisten mallien esilletuloon. A. Norstedt toimi isännöitsijänä Nuutajärven lasitehtaalla vuodesta 1879 asti. Hän lähti kuitenkin vuonna 1890 Nuutajärven yhtiöstä poikansa avuksi vähän aikaisemmin perustetulle Iittalan lasitehtaalle. A. Norstedt kehitti Nuutajärvellä esimerkiksi markkinointia luomalla uudenaikaisen kuvitetun hinnaston.

Nuutajärven lasitehdas osallistui 1800-luvun lopulla erinäisiin teollisuusnäyttelyihin, joista Helsingissä vuonna 1876 tuli toinen palkinto ja Moskovassa vuonna 1882 kolmas palkinto.⁹⁵ Näitä näyttelyissä saavutettuja menestyksiä käytettiin hyväksi sanomalehtien ilmoituksissa ja myyntiluetteloissa, mikä johtikin uudenlaiseen markkina-ajatteluun.⁹⁶ Mainonnan kasvu johti myös kysynnän kasvuun, jonka vuoksi lasitehtaan johtoporras esitti huolestuneisuutensa sekä tuotannon teknisen, että tuotteiden kauneuden riittävydestä. Muutaman vaikean vuoden jälkeen taiteellisia muotoja haettiin tuotannon avuksi järjestämällä piirustuskilpailut vuosina 1905 ja 1906. Vuoden 1905 kilpailun kaksi sarjaa voitti arkkitehti Walter Jung, joista toisen jugendaiheella maalatulla

⁹¹ Annala 1948, s. 381. Viialan lasitehdas joutui tulvavesien alle pariaksi kuukaudeksi juuri vuonna 1898.

⁹² Annala 1948, s. 492. Moskovon teollisuusnäyttelyn pronssimitali vuonna 1882.

⁹³ Ahtokari 1981, s. 30.

⁹⁴ Annala 1948, s. 753. Vuonna 1905 perustettu Suomen Akkunalasikonttorin tarkoitus oli järjestää ja valvoa ikkunalasin yhteismyyntiä.

⁹⁵ Annala 1943, s. 101. Helsingin näyttelyssä ei kultaista mitalia jaettu ollenkaan.

⁹⁶ Enää ei oltu riippuvaisia kulkukauppiaista.

lasimaljakollaan. Nuutajärven lasitehtaan tuotantoon ei näillä kilpailumalleilla ollut vielä suurta merkitystä, vaan ne jäivät lähinnä taiteellisiksi kokeiluiksi. Pää oli kuitenkin avattu myös kotimaisille muotoilijoille.

4.6. 1900-luvun alku

Nuutajärven lasi sai vuonna 1910 uuden isännöitsijän, agronomi Uno Frosteruksen. Hän uudisti lasitehdasta hankkimalla tehtaalte jousipuristimen, jolla saatiin valmistettua hyvän menekin omaavaa lasitavaraa, nk. puolikristallia. Hän kokeili tehtaalte myös suoturpeen käyttöä polttoaineena. Nämä olivat hyviä taustatukia, kun sodat syttyivät. Ensimmäinen maailmansota ei juuri Suomessa vaikuttanut muuhun kuin raaka-aineiden huonoon saatavuuteen ja inflaation myötä hintojen nousuun. Tämä lasiteollisuudelle yllättävänkin hyvä aika katkesi Venäjän vallankumoukseen vuonna 1917. Muutamilla lasitehtailla asian tiimoilta oli lakkoja, mutta Nuutajärven tilanteeseen se ei vielä vaikuttanut.

Vuoden 1918 sisällissota vaikutti sitten jo Nuutajärvellekin asti. U. Frosterus oli juuri onneksensa Helsingissä, kun punaiset ottivat tehtaan haltuunsa.⁹⁷ He saivat Tampereen punakaartin eduskunnasta 2000 markkaa rahaa käynnistääkseen tehtaan, joka oli omistajan taholta käsketty sulkea. Tämä raha ei pitkälle riittänyt ja tehdas sammutettiin siihen asti, kunnes sota oli ohi. Nuutajärven lasitehdas saatiin kuitenkin toimimaan vasta syksyllä 1918, koska työmiehistä ja raaka-aineista oli pulaa. Suurin osa miehistä oli mennyt rintamalle ja ammattimiehet olivat jo muutenkin vähissä. Kaikki vähäinen väkivalta mitä Nuutajärven tehtaalte esiintyi, kohdistettiin nimenomaan kartanon päärakennukseen eikä tehtaaseen.⁹⁸ Lasitehtaan haluttiin selkeästi jatkavan.

Kaikille ei käynyt yhtä hyvin, sillä useat 1900-luvun alkupuolella perustetut lasitehtaat olivat toiminnoiltaan hyvin kivuliaita ja lyhytikäisiä. Vuonna 1901 tuotantonsa aloittaneen Alavuden lasitehtaan mitätön taival kesti vain yhdeksän vuotta ja siihen sisältyi ongelmia niin raha- kuin polttoaineasioissakin. Lohjalla sijainneen Gerknäs-Kirkniemen lasitehtaan tarina alkoi vuonna 1908 ja päättyi tulipaloon vuonna 1925. Tehdas kärsi vapaussodan tuomista murheista ja toimi loppuvaiheessa jo muutenkin kannattamattomana. Vuonna 1916 perustettu Inkeröisten pienikokoinen meijereille pulloja valmistanut lasitehdas joutui jo vuoden toiminnan jälkeen

⁹⁷ Annala 1948, s. 609. Karhulan lasitehtaalte virkailijoista ja työnjohtajista 15 surmattiin punaisten toimesta.

⁹⁸ Annala 1943, sivut 133 ja 135.

lopettamaan tuotantonsa, kun maidon vienti Venäjälle kiellettiin kokonaan.⁹⁹ Salon lasitehdas toimi kolme vuotta, vuosina 1918–1921, kunnes tulipalo tuhosi tehtaan täydellisesti. Tulipaloon joutui lopettamaan myös Uskelan pitäjässä toiminut Oskarshyttanin lasitehdas vuonna 1924 vain neljän toimintavuoden jälkeen. Tikkurilan lasitehdas toimi vuosina 1920–1922. Tikkurilan tehdas suljettiin raaka-ainepulasta johtuvien ongelmien vuoksi täysin kannattamattomana.¹⁰⁰ Kymminlinnan lasitehdas toimi vuoden 1923 aikana ainoastaan neljä kuukautta, kunnes tehdas jätettiin konkurssiin ylitsepääsemättömien teknisten ongelmien takia. Paljon paremmin ei mennyt Viipuriin vuonna 1924 perustetulla lasitehtaalla, sillä tämäkin tehdas suljettiin kannattamattomana ainoastaan kahden vuoden epämääräisen käytön jälkeen.¹⁰¹ Viimeisenä tähän joukkoon voidaan lukea Järvenpään lasitehdas, jonka toiminta kesti vähän yli kaksi vuotta ennen kuin tehdas suljettiin vararikkoon ajautuneena vuonna 1929.

Ainoa menestyjä 1900-luvulla ennen itsenäisyyden aikaa perustetuista lasitehtaista oli vuonna 1910 toimintansa aloittanut Riihimäen lasitehdas. Hyvien johtajien ja ripeiden uudistusten avulla tehdas pärjasi aina vuoteen 1981 asti, jolloin osasta tehdasta tehtiin lasimuseo. Lopullinen käsky lasiteollisen toiminnan lakkauttamiselle tuli vuonna 1990. Riihimäen lasitehdas vaikutti matkansa varrella Suomen lasiteollisuuden historian kulkuun huomattavasti ostamalla markkinoilta pois useita kilpailijoita. Jo aikaisemmin mainittujen Johannislundin ja Ariman lasitehtaiden lisäksi Riihimäen tehdas osti myös Viialan, Karan, Ryttylän ja Kaukalahden lasitehtaat. Viialan hyvin menestynyt lasitehdas oli perustettu jo vuonna 1890 ja lasitehtaan lopettaneet kaupat syntyivät vuonna 1938. Tehdas käytännössä uhrattiin äärimmilleen kiristyneiden lasimarkkinoiden helpottamiseksi.¹⁰² Myös Riihimäellä sijainneen vuonna 1918 perustetun Karan lasitehtaan konkurssipesän Riihimäen lasitehdas osti jo vuonna 1921. Hausjärvellä sijainneen Ryttylän ja Espoolaisen Kaukalahden lasitehtaat olivat aloittaneet toimintansa vasta itsenäistymisen jälkeen vuosina 1920 ja 1923. Ryttylän tehdas oli ehtinyt jo vuonna 1937 ostamaan myös Hausjärvellä sijainneen, vuonna 1930 perustetun Nurmen lasitehtaan. Riihimäen lasitehdas osti Ryttylän ja Kaukalahden tehtaat vuonna 1941. Riihimäellä oli toiminut myös kolmas, eli vuonna 1937 perustettu Kumelan lasitehdas. Tämä kolmen veljeksien aloittama yritys tuotti laadukkaita lasituotteita aina vuoteen 1980 asti, jolloin tehdas ajautui konkurssiin huonon kannattavuuden vuoksi.¹⁰³

⁹⁹ Annala 1948, s. 429.

¹⁰⁰ Ahtokari 1981, s. 45.

¹⁰¹ Ahtokari 1981, s. 45.

¹⁰² Annala 1948, s. 389.

¹⁰³ Ahtokari 1981, s. 172.

4.7. Iittalan lasitehtaan synty

Iittalan lasitehtaan alullepanija oli nimeltään P. M. Abrahamsson. Hän oli aikaisemmin toiminut lyhyen aikaa Skinnarvikin ja Nuutajärven lasitehtailla. Myös lyhyeksi jääneen Iittalan vaiheen jälkeen hän toimi vielä Karhulan ja Viialan lasitehtaiden alkusynnytyksissä mukana.¹⁰⁴ P. M. Abrahamssonin jätettyä Iittalan vuonna 1888 osakkeet siirtyivät Nuutajärveltä lähtöä tekevälle Anders Norstedtille, josta tulikin pääomistaja jo vuonna 1895. Seuraavana vuonna Iittalan palvelukseen astui A. Norstedtin poika Claes Norstedt, jonka ammattitaidon avulla Iittalan lasitehdas nousi tuotantonsa ja taloutensa puolesta loistaviin tuloksiin.¹⁰⁵ Anders Norstedtin kuoltua vuonna 1896 Claes Norstedt otti hänen paikkansa Iittalan lasitehtaan johtajistossa. C. Norstedt toimi Iittalan lasitehtaan johtajana aina 1920-luvulle saakka.

Iittalan lasitehtaan hiojat ja puhaltajat olivat alansa valioväkeä ja näiden avulla lasitehdas kohosi heti laatunsa puolesta johtoasemaan maassamme. Työntekijöistä ainakin hiojat olivat aluksi ruotsalaista syntyperää, kunnes C. Norstedtin tahdosta koko työvoima pyrittiin kasvattamaan kotimaisesta ammattimieskunnasta. Hänen mielessään oli ajatus työvoiman pysyvyydestä, mikä mahdollisti tuotannon laadun vakauttamisen ja toiminnan pitkäjänteisemmän suunnittelun. 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa Iittalan lasitehtaalla työskenteli suomalaisten lisäksi ruotsalaisia, saksalaisia ja tanskalaisia työntekijöitä. 1900-luvun alussa lasitehtaalla työskenteli myös paljon naisia ja jopa lapsia eri tehtävissä.¹⁰⁶ Iittalan tehtaan toiminta oli hyvin hierarkkista keskiaikaisten käsityöperinteiden mukaisesti. Mestareita ja parhaimpia puhaltajia arvostettiin suuresti ja heille myönnettiin esimerkiksi taloudellisia etuja.

Iittalan lasitehtaan alkupään tuotanto käsitti käyttölasivalikoiman osalta monipuolisen kokoelman. Suurin osa näistä malleista oli kuitenkin kopioitu Keski-Euroopasta, tai ne olivat saman näköisiä muiden suomalaisten lasitehtaiden tuotteiden kanssa. Näitä tuotteita myös markkinoitiin ulkomaalaisten mallinimien avulla. 1900-luvun alussa myös Iittalassa alettiin puhaltamaan kristallilasia. Ennen Suomen sisällissotaa Iittalan lasitehtaan merkittävimpiä muotoilijoita olivat ruotsissa oppinsa saanut hioja Viktor Oksanen ja ruotsalainen muottiseppä Alfred Gustafsson. Heidän johdolla tehtaalta valmistettiin kauniita kristallitöitä, etsauksia ja kaiverruksia, joista

¹⁰⁴ Ahtokari 1981, s. 32. ”Lasiteollisuutemme hirtteinen” P. M. Abrahamsson sekoitti aina omat ja muiden yrittäjien raha-asiat ja joutui riitojen takia vaihtamaan maisemaa. Nuutajärvellä hän riitaantui nimenomaan Anders Norstedtin kanssa.

¹⁰⁵ Annala 1948, sivut 558 ja 560. C. Norstedt oli alallaan maamme ensimmäinen koulutettu ammattimies.

¹⁰⁶ Tasala 2006, s. 20.

merkittävimpanä olivat C. Norstedtin aloitteesta syntyneet kansallishenkeä kohottamaan tarkoitetut Suurmies-lasistot¹⁰⁷.

Riidat omistajien välillä ja ensimmäisen maailmansodan aiheuttamat vaikeudet raaka-aineiden hankinnassa johtivat siihen, että Iittalan lasitehdas katsottiin olevan parempi myydä Ahlström-yhtiölle vuonna 1917. Riidat koskivat lähinnä polttopuiden hinnoista syntyneitä epäselvyyksiä. Myös inflaatiosta johtuneet tuotteiden hinnankorotukset ja palkkakustannusten nousu vaikuttivat Claes Norstedtin haluun päästä lopullisesti lasitehtaasta eroon. Ahlström-yhtiölle kanssa tehdyt kaupat syntyivät suhteellisen helposti ja näin Iittalan lasitehtaan tarina itsenäisenä yhtiönä päättyi.¹⁰⁸

4.8. Karhulan lasitehtaan alkuvaiheet

Karhulan lasitehdas rakennettiin vuonna 1888 Kymijoen suuhun suurteollisuusmies kapteeni William Ruthin toimesta. Lasitehtaan perusajatus oli osana suurta teollisuuskompleksia käyttää alueella olevien sahojen tuottamaa jätetuuta. William Ruthilla oli omistuksessaan oma saha ja suunnitteilla vielä konepaja ja puuhiomo. Myös Karhulan lasitehtaalla oli alussa hyvin paljon käynnistysvaikeuksia. Esimerkiksi uunit jouduttiin rakentamaan uudestaan ja näiden uusienkin uunien kanssa oli ongelmia. Iittalasta tuttu P. M. Abrahamsson saapui auttamaan W. Ruthia lasitehtaan käynnistyksessä, mutta jo kahden vuoden kuluttua hän jatkoi matkaansa monien riitojen jälkeen. Lyhyen ajanjakson välillä tehtaanvetäjän paikkaa kävi kokeilemassa useita henkilöitä, mutta kenenkään heidän taidot eivät riittäneet Ruthille. Tämän jälkeen vetovastuun tehtaalla otti puhaltajanakin toiminut M. A. Kolehmainen, joka kuitenkin myös lähti Karhulasta vuonna 1910 oman poikansa A.P. Kolehmaisen avuksi perustamaan lasitehdasta Riihimäelle. W. Ruthin kuoltua vuonna 1913 Karhulan teollisuuslaitokset oli myytävä ja vihdoinkin vuonna 1915 ostajaksi ilmaantui Ahlström-yhtiö.¹⁰⁹

William Ruthista sanottiin, että hän oli Suomen teollisuuden murroskauden suurimpia luovia kykyjä. Hän oli terävä-älyinen ja organisointikykyinen sekä samalla kertaa suurpiirteinen ja jatkuvasti uutta luova persoona. Hänen aktiivisesta toiminnastaan teollisuusmiehenä ja

¹⁰⁷ Tasala 2001, s.26 ja Maunula 1981, sivut 33 ja 47. Tätä sortokauden passiiviseen vastarintaan kuuluvaa sarjaa tehtiin vuosina 1904–1920 ja siihen kuului kuvat Lönnrotista, Runebergistä, von Döbelnistä, Snellmanista, Topeliuksesta, Wilksmannista ja Mannerheimista.

¹⁰⁸ Tasala 2006, s. 27.

¹⁰⁹ Ahtokari 1981, s. 36.

maanviljelijänä seurasi runsaasti puheenaiheita, jatkuvia riitoja ja käräjäoikeuden juttuja. William Ruth ei ollut alun perin valmistunut lainkaan teollisuuden palvelukseen, vaan hänen työhistoriansa lähti Venäjän armeijan vänrikin pestistä. Teollisuuden pariin hän tuli vuonna 1879 ostamalla vararikon tehneen Lahden Saha Oy:n puutavaravaraston ja tekemällä siitä menestyvän liiketoimen.¹¹⁰ Tästä eteenpäin hän teki menestyksekkään uran suurteollisuuden parissa oman päättäväisyyden ja kokeilunhalun kautta.

Vaikka Karhulan lasitehdas tuotti alkuaikoina tappiota niin sen toimintaa ja resursseja jatkuvasti lisättiin, jotta tietty suurteollisuuden taso varsinkin laadullisessa mielessä voitiin saavuttaa. Näistä William Ruthin ennakkoluulottomista sijoituksista johtuen Karhulan lasitehdas oli alkuaikoinaan kooltaan maamme suurin. Lasitehtaalla toimi sen alkuaikoina suomalaisten lisäksi ruotsalaisia, venäläisiä ja saksalaisia työntekijöitä lähinnä sen takia, että laatukriteerit voitiin ylläpitää kilpailussa muita lasitehtaita vastaan.¹¹¹ W. Ruthin tarkoitus oli valmistuttaa ensiluokkaista etsattua lasia ja kristallia ruotsalaisten, belgialaisten ja ranskalaisten mallien mukaan. Kustannuksia kaihtamatta tähän haluttuun laatutasoon päästiinkin 1910-luvun lopussa, juuri ennen W. Ruthin kuolemaa.¹¹²

Karhulan lasitehtaan pääajatuksena oli olla kapteeni William Ruthin aikana monipuolinen ja kansainvälisesti korkealaatuinen lasitehdas. 1900-luvun alussa Karhulan lasitehtaalla valmistettiin pulloja, ikkunalasiasia, talouslasia ja vihdoinkin korkealaatuista kristallia. Laadukkaan kristallin valmistuksessa oli alkuvaiheessa erittäin paljon ongelmia. Lasitehtaalla panostettiin aktiivisesti tuotekehitykseen ja laadunparantamiseen. Ratkaisu ongelmille löydettiin puhtaammista valmistusolosuhteista ja laboratoriossa tehdyistä tutkimuksista.¹¹³ Karhulan kristalli oli nyt saavuttanut kansainvälisen tason ja William Ruthin asettama päämäärä oli vihdoinkin saavutettu. 1900-luvun ensimmäisen 10-vuotiskauden lopussa suurin osa kotimaisesta kristallista oli Karhulan lasitehtaalta peräisin ja tehtaan kristalli- ja talouslasivalikoima oli kaksinkertaistunut.

4.9. Riihimäen lasitehtaan perustaminen

Riihimäen lasitehtaan perustamisajatuksen isänä toimi Karhulan lasitehtaalla toimineen M. A. Kolehmainen poika insinööri A. P. Kolehmainen. Lasitehdas aloitti toimintansa vuonna 1910 M. A.

---

¹¹⁰ Annala 1948, sivut 571-572.

¹¹¹ Annala 1948, s. 576.

¹¹² Nyholm 1989, s. 48.

¹¹³ Nyholm 1989, s. 48.

Kolehmaisena ja maanviljelysneuvos, senaattori H. G. Paloheimon yhtiösopimuksella. Riihimäki sopi hyvin tehtaan sijoituspaikaksi, koska senaattori Paloheimolla oli siellä saha jo entuudestaan. Riihimäkeä paikkana puolsi myös pääkaupungin ja merisataman läheisyys. Riihimäen lasitehtaan tarkoitus oli toimia suoraan taide- ja käyttölasitehtaan. Ensiluokkaisen puhaltajakunnan ja asiallisten työkapasiteettien ansiosta tässä myös onnistuttiin. Riihimäen lasi ei tyytynyt vain kotimaisiin markkinoihin vaan valtasi alaa myös Venäjältä. Hiottulla talouslasilla ja kristallilla olisi ollut kysyntää, mutta tullipolitiikka teki viennin kuitenkin kannattamattomaksi.¹¹⁴ Riihimäen lasi osti Pietarista paikallisen lasitehtaan ja koetti näin kiertää tullisääntöjä, mutta Venäjällä vuonna 1917 puhjennut vallankumous teki tästäkin yrityksestä turhaa.¹¹⁵

Suomen sisällissota ei vaikuttanut Riihimäen lasitehtaan toimintaan mitenkään ratkaisevasti. Vaikka lasitehdas seisoikin toimimattomana vajaa kuusi kuukautta puhaltajien vähyysden vuoksi, tehtaalla tehtiin samalla suurisuuntaisia toimia lasitehtaan kehitystä ja tulevaisuutta ajatellen. Juuri tänä seesteisenä aikana Riihimäen lasitehtaan johto laittoi alulle kauas tähtäävän keskittämispolitiikan, jonka tarkoituksena oli saada muita lasitehtaita muodossa tai toisessa Riihimäen lasitehtaan vaikutusvallan alaiseiksi. Tärkeimpänä ajatuksena tässä suunnitelmassa oli ammattimaisten työntekijöiden saaminen Riihimäen lasitehtaalle.¹¹⁶

5. SOTIEN VÄLINEN AIKA

5.1. Itsenäisyyden ajan alun ongelmat

Nuutajärven lasitehdas joutui lopettamaan ikkunalasin valmistuksen vuonna 1919. Ikkunalasin markkinoilla alkoi olla ylituotantoa jo 1800-luvun lopulla, kun Venäjä kiristi Suomen vastaista tullipolitiikkaansa. Tästä johtuvan lasin hintakriisin takia perustettiin vuonna 1895 Ikkunalasitoimisto, jonka tehtävänä oli yksinoikeudella myydä järjestäytyneesti Suomessa valmistetut ikkunalasit. Ikkunalasitoimistoa johti kauppias Julius Tallberg. Ikkunalasitehtaat eivät olleet hänen toimintaansa kuitenkaan tyytyväisiä ja perustivat vuonna 1905 omavaltaisen Suomen Akkunalasikonttorin. Tämän tehtävä oli sama, eli myydä sovittujen prosentuaalisten osuuksien mukaisesti ikkunalasitehtaiden tuotannot. Yhteinen lasirengas toimikin aina vuoteen 1930 asti.

¹¹⁴ Annala 1948, s. 649.

¹¹⁵ Annala 1948, s. 650. Riihimäen lasi osti Kusminin Keisarillisen Peilihiomon.

¹¹⁶ Annala 1948, s. 652.

Kaikki lasitehtaat eivät renkaaseen kuitenkaan kuuluneet ja esimerkiksi Rauman lasitehtaan kova kilpailu johti hintojen laskuun. Vuonna 1910 perustettu Rauman lasitehdas joutui tästä ongelmiin ja viimein Suomen Akkunalasikonttorin osakkaat, Nuutajärven lasi mukaan lukien, ostivat sen pois markkinoilta vuonna 1916.¹¹⁷ Tämä koitui osaltaan myös Nuutajärven ikkunalasituotannon kohtaloksi, sillä lasirengas päätti nyt lopettaa myös sen. Nuutajärveltä siirrettiin tarvittavat työntekijät Rauman tehtaalle, jossa työt jatkuivat katkonaisesti vuosien 1920 ja 1924 tulipaloista johtuen aina vuoteen 1925 asti.¹¹⁸ Lopullisen niitin Suomen ikkunalasikilpailulle antoi vuonna 1922 perustettu Lahden lasitehdas, joka oli käytännössä jatkoa vuonna 1912 toimintansa aloittaneelle ja kymmenen vuotta myöhemmin tulipaloon lopettaneelle Espoon Lasitehtaalle. Lahden tehdas investoi vuonna 1926 ainoana suomalaisista lasitehtaista uudenaikaisiin Fourcault-lasinetokoneisiin. Tätä mullistavaa, koneellista systeemiä vastaan ei yksikään käsityönä ikkunalasia valmistanut tehdas pystynyt kilpailemaan.¹¹⁹

Tähän päättyi Rauman lasitehtaan lisäksi myös Kalliokosken, Ristiniemen ja jo aiemmin mainittujen Skinnarvikin ja Kirkkoniemen lasitehtaiden toiminta. Virojoen rannalla sijainnut, Venäjän vientiin keskittynyt Kalliokosken lasitehdas oli perustettu vuonna 1861. Suhteellisen menestynyt lasitehdas joutui sulkemaan ovensa vuonna 1931.¹²⁰ Pisimmälle Lahden tehtaan järjestämässä kilpailutilanteessa sinnitteli vuonna 1875 perustettu Skinnarvikin lasitehdas. Lahden lasitehdas osti ja lopetti Skinnarvikin tehtaan vuonna 1934 ja tämän jälkeen Lahden lasitehdas oli pitkän aikaa ainoa ikkunalasin valmistaja Suomessa. Haminassa sijainneen Ristiniemen lasitehtaan tarina alkoi vuonna 1896 ja loppui vuonna 1926. Ristiniemen tehdas oli välillä jopa Suomen Akkunalasikonttorin omistuksessa.

Kun Nuutajärven yli sata vuotta kestänyt ikkunalasin valmistus loppui, alkoi lasitehdas 1920-luvulla keskittyä korkealaatuisen kristallin ja kaiverretun taidelasin tuotantoon. Kristallin valmistus aloitettiin vuonna 1920 ja taidelasin kaiverrus vuonna 1926. Lasituotannossa kiinnitettiin erityistä huomiota laatutasoon, sillä kilpailu Karhula-Iittalan ja Riihimäen kanssa oli kovaa. Näissä maan suurimmissa tehtaissa tuotteiden laatu oli jo kehitetty huomattavan korkealle, eikä Nuutajärven

---

¹¹⁷ Annala 1948, s. 304.

¹¹⁸ Annala 1943, s. 131.

¹¹⁹ Matiskainen 1994, s. 57.

¹²⁰ Ahtokari 1981, s. 29.

lasitehtaan ollut suinkaan helppo pitää puoliaan alati kovenevassa kilpailussa.¹²¹ Suomessa valmistettu kristallilasi osoittautuikin sotien välisenä aikana kansainvälisesti kilpailukykyiseksi ja myös näyttelyissä palkituksi tuotteeksi.¹²² Myös pullojen menekki alkoi vilkastua, kun vuonna 1932 kumottiin senaikaista lasiteollisuutta haitannut kieltolaki.

Nuutajärven lasitehdas eli maailmansotien välisenä aikakautena eräänlaista hiljaiseloa, ainakin kun sitä verrataan kahteen alan suurimpaan vaikuttajaan. Nuutajärven lasilla ei ollut sotien välissä palkkalistoillaan ketään taiteellista suunnittelijaa tai johtajaa, ja se myös näkyi tehtaan menestyksessä ja kehityksessä. Nuutajärven lasitehtaan uusi kukoistus alkoi, kun tehtaalle saatiin vihdoinkin palkattua taiteilija vuonna 1946. Suomen sen hetken tunnetuimman lasinsuunnittelijan Gunnel Nymanin ”kaappaaminen” Riihimäen lasitehtaalta oli Nuutajärvelle kuin lottovoitto.¹²³ G. Nyman kuoli yllättäen jo vuonna 1948. Ennen kuolemaansa hän kuitenkin ehti luoda Nuutajärvelle n. 60 esineen taide- ja käyttölasikokoelman, joka toimi perustana tehtaan tulevalle taidelasin tuotannolle.

Nuutajärven lasitehtaalla syttyi vuosina 1927 ja 1931 taas tulipalot. Vuoden 1927 palossa tuhoutuivat voimalaitos ja saha koneistoineen. Sahasta luovuttiin nyt kokonaan ja sähkövoima alettiin ostaa muualta. Vuonna 1931 raivonnut palo hävitti turvevarastot kalustoineen. Jo vuonna 1911 aloitetusta polttoturpeen nostosta luovuttiin nyt kokonaan siihen asti, kunnes talvisota vuonna 1939 alkoi.¹²⁴

5.2. Karhulan vahva aikakausi

Ensimmäisen maailmansodan aikaan Ahlström-yhtiö suunnitteli aloittavansa Karhula-yhtiössä suuret uudistukset ja tahdaslaitoksen laajennuksen. Uudistukset koskivat lähinnä sähköteräsvalimoa ja puuhiomia sekä kahta Korkeakoskeen ja Koivukoskeen rakennettua voimalaitosta. Uudistusten tarkoituksena oli kohottaa laajan tehdaslaitoksen kokonaisvaltaista tuotantotehoa. Suunnitelmien toteuttaminen kuitenkin keskeytyi sisällissodan takia. Tällöin työväestö otti lasitehtaan haltuunsa

¹²¹ Maunula 1993, s. 26. Nuutajärven lasitehtaan ikkunalasiiuunit uusittiin ja tehtaalle hankittiin vuonna 1929 puoliautomaattinen puhalluskone pullomarkkinoita varten.

¹²² Matiskainen 1994, s. 51.

¹²³ Nuutajärvi – kartano ja lasipruuki 1983, s. 38. Gunnel Nymanin lopullinen läpimurto tapahtui vuoden 1948 Tukholman näyttelyssä. Taiteilijan suurin menestys tapahtui kuitenkin vasta kolme vuotta kuolemansa jälkeen vuoden 1951 Milanon triennaalissa.

¹²⁴ Annala 1943, s. 136.

kansanvaltuuskunnan nimissä ja surmasi 15 virkailijaa ja työnjohtajaa.¹²⁵ Sisällissodan aikana lasitehtaan toiminta seisoj useita kuukausia. Sodan päätyttyä laajennussuunnitelmat saatiin vihdojin toteutuksen asteelle. Lasitehdas jäi tällä kertaa kokonaan uudistusten ulkopuolelle, koska Ahlström-yhtiön pääjohtaja Walter Ahlström asetti puunjalostusteollisuuden muiden yläpuolelle.¹²⁶ Karhulan lasitehtaan tarkoitus oli alun perinkin vain tukea ympärillä olevan puunjalostusteollisuuden kannattavuutta.

Vuonna 1917 Karhulan lasitehdas yhdisti voimansa Ahlström-yhtiöön ostetun Iittalan lasitehtaan kanssa. Tämän kaupan mukana tuoma uudistus koski lähinnä myynnin yhteistoiminnallista järjestelyä. Karhula–Iittalan yhteinen myyntikonttori ja pysyvä lasitavaran näyttely avattiin Helsinkiin vuonna 1919. Vaikka Kumelan lasitehdas olikin jäänyt uudistusten ulkopuolelle, ei tehtaan tuotanto kuitenkaan ollut taantunut. Lasitehtaan vienti oli laajentunut Euroopan ulkopuolelle aina Amerikkaan, Australiaan ja Intiaan asti.¹²⁷ Viennin kasvu johtui suoraan laadun korkeasta tasosta ja hyvästä markkinoinnista. Myynnin tueksi julkaistiin useita kuvastoja, joidenka sisällöissä esimerkiksi korkealaatuisen kristallin osuus oli huomattava. Onnistuneen kehitystyön ja muiden ajankohtaisten uudistusten vuoksi ikkunalasin valmistus lopetettiin Karhulassa vuonna 1921 ja tehdas keskittyi kristallin ja taidelasin valmistukseen.

Karhulan lasitehdas aloitti oman taiteellisen suunnittelijan haun jo 1920-luvulla, mutta vasta vuonna 1932 taiteilija Göran Hongell palkattiin pysyvästi tehtaan palvelukseen. Karhulan kristalli ja taidelasi kehitettiin tämän jälkeen vastaamaan korkeimpiakin vaatimuksia niin laadullisesti kuin muodollisestikin. Karhulan tehtaalla valmistettuja lasiesineitä palkittiin useissa maailmannäyttelyissä vuosien 1929 ja 1937 välillä.¹²⁸ Varsinkin vuoden 1929 Barcelonan maailmannäyttelyn menestys oli merkittävä, sillä tällöin pohjustettiin ja hyödynnettiin Karhulan taidelasin kansainvälinen markkina-arvo.¹²⁹ Barcelonan maailmannäyttelyyn osallistumisen päätarkoitus oli näyttelyn avulla laajentaa kaupankäyntiä Euroopassa ja valloittaa varsinkin eteläeurooppalainen ostajakunta. Karhulan lasitehdas lähetti näyttelyyn hiottua kristallia, värillisiä verholasiesineitä ja pöytälamppuja. Näyttelyyn tarkoitettut lasitavarat olivat myöhemmin näytteillä Stockmannin tavaratalossa myös suomalaisen yleisön ihailtavana. Menestys johti viennin kasvuun ja Karhulan lasia vietiin Englantiin, Yhdysvaltoihin, Viroon, Etelä-Afrikkaan, Intiaan, Kiinaan,

¹²⁵ Annala 1948, s. 609.

¹²⁶ Annala 1948, s. 609.

¹²⁷ Nyholm 1989, s. 56.

¹²⁸ Annala 1948, s. 615. Barcelona 1929, Antwerpen 1930, Milano 1933, Bryssel 1935, Salonik 1935 ja Pariisi 1937.

¹²⁹ Nyholm 1989, s. 60. Legendaarisesta Barcelonan maljasta sai myös Espanjan kuningas kaksoiskappaleen. Tämän kristallimaljan teki tsekkiläinen kaivertaja nimeltään Knöspel.

Japaniin ja aina Australiaan asti. Menestys johti lisäksi suuriin uudistuksiin Karhula-Iittalan lasikonsernissa uuden johtajan insinööri Hans Ahlströmin johdolla.

Kansainvälisestä menestyksestä huolimatta Karhulan lasitehtaan tulos oli tappiollista 1930-luvun alussa. Kilpailu oli erittäin kovaa ja lasitehdas kaipasi ajan tasalla olevia uudistuksia. Uudistuksiin ei suostuttu ennen kuin Hans Ahlströmistä tuli Karhula-Iittalan johtaja vuonna 1935. Hänen johdolla Karhulan lasitehdasta laajennettiin, sekä sulatusuunit ja koneet uusittiin. Hans Ahlström otti suunnitelmissaan kantaa myös logistisiin ja työvoiman viihtymiseen liittyviin epäkohtiin. Näitä johdonmukaisia laajennuksia ja uudistuksia jatkettiin innokkaasti aina 1940-luvulle saakka. Merkittävin uudistus Karhulan lasitehtaan tulevaisuutta ajatellen oli vuonna 1941 rakennettu lasivillauuni.¹³⁰ 1940-luvulle tultaessa Karhulan lasitehtaasta oli tullut yksi pohjoismaiden modernimmista lasitehtaista.¹³¹

Aino ja Alvar Aallon ensikosketus lasinmuotoiluun tapahtui Karhulan ja Iittalan lasitehtaiden kilpailussa 1932. Se oli samalla Alvar Aallon ensimmäinen kontakti Ahlström-yhtiöön. Muutamaa vuotta myöhemmin arkkitehdin ja yhtiön kanssakäyminen vilkastui Aallon saadessa tärkeitä arkkitehtuurisia suunnittelutehtäviä. Aallon pariskunnalla oli takanaan jo pitkä kokemus esinesuunnittelijoina osallistuessaan Vuoden 1932 kilpailuun. Heillä oli hyvää aikaa osallistua lasialan suunnittelukilpailuun, koska arkkitehtipuolella oli tuolloin pulaa töistä.¹³² Alvar aaltoa ei tässä kilpailussa palkittu, mutta Aino Aallon suunnittelema juomalasisarja sai kilpailussa toisen palkinnon. Näitä Aino Aallon suunnittelemaa laseja valmistetaan edelleen Iittalassa. Aino Aallon valttina kilpailussa oli lasituotteen muotokielen selkeys ja äärimmilleen harkittu tarkoituksenmukaisuus.

Vuonna 1936 Karhulan ja Iittalan tehtaat järjestivät uuden kilpailun. Tällöin Alvar Aalto oli jo näyttelyn järjestelyissä mukana ja hänen vaikutuksestaan kilpailuun saatiin suomalaisen suunnittelun eturivin osajia. Kilpailusta Alvar Aalto voitti ensimmäisen palkinnon lasimaljakolla nimeltään ”Eskimonaisten nahkahousut”, mikä nykyään tunnetaan Aalto-maljan¹³³ nimellä. Tämä persoonallisen vapaamuotoinen lasimaljakko on muodostunut Alvar Aallon koko tuotannon symboliksi ja samalla nykyisen Iittala-brändin lippulaivaksi. Vuonna 1936 Karhulassa järjestetyn

¹³⁰ Annala 1948, s. 622.

¹³¹ Ahtokari 1981, s. 38. Vuonna 1945 kytkettiin Karhulan vannauuniin sähkövirta ensimmäisten lasitehtaiden joukossa maailmassa.

¹³² Keinänen 1989, s. 88.

¹³³ Aallon suunnittelemaa maljakkoa kutsuttiin myös Savoy maljakoksi, koska niitä tilattiin ravintola Savoyihin vuonna 1937. Alvar Aalto oli suunnitellut myös ravintolan sisustuksen.

kilpailun ensisijainen tavoite oli tuotannon tehostaminen ja lisäksi tarkoitus oli saada taidelasimalleja seuraavan vuoden Pariisin maailmannäyttelyä varten. Muutamaa vuotta myöhemmin Alvar Aalto kehitti yhdessä vaimonsa kanssa vuoden 1939 New Yorkin maailmannäyttelyä varten lasiteoksen nimeltään ”Aallon kukka”. Se oli viimeinen Aino ja Alvar Aallon suunnittelemista lasiesineistä, jotka toteutettiin Karhulassa, koska vuonna 1940 puhalletun lasin valmistus siirtyi Iittalaan.

Alvar Aallon yhteistyö Ahlström-yhtiön kanssa jatkui myös arkkitehtuurin parissa. Hän tuli hyvin toimeen johtajaperheeseen kuuluvien Harry ja Maire Gullichsenin kanssa. He olivat jo aikaisemmin tutustuneet Alvar Aallon huonekaluihin ja yhteistyön tuloksena näiden markkinointia varten perustettiin Artek.¹³⁴ Alvar Aalto suunnitteli Karhulan lasitehtaalle työntekijöiden asuintaloja, varastorakennuksen, konepajan ja kuorimon. Varastorakennuksen piti olla suunnitelman mukaan peräti seitsemän kerroksen korkuinen, mutta sitä ei sodan takia koskaan pystytty rakentamaan. Ahlström-yhtiön antamat monimuotoiset toimeksiannot loivat Alvar Aallolle mielenkiintoisen työkentän. Arkkitehtinä Alvar Aalto pystyi keskittymään teollisuus- ja varastorakennuksien suunnittelussa hänelle ominaiseen niukkuuden hienovaraisuuden soveltamiseen. Lasinmuotoilijana taas Alvar Aalto saattoi antaa taiteellisen mielikuvituksensa lentää.¹³⁵

Aallon pariskunnan lisäksi Karhulan lasitehtaalla toimi muitakin merkittäviä suunnittelijoita. Göran Hongell kutsuttiin Karhulan freelancer-taiteilijaksi vuonna 1932. Hänet vakinaistettiin Karhulan lasitehtaalle suunnittelijaksi vuonna 1940 ja ylennettiin koko Ahlström-yhtiön taiteelliseksi johtajaksi vuonna 1954. Hongell osallistui useisiin kansainvälisiin näyttelyihin ja hänet on palkittu esimerkiksi hopeamitalilla Pariisin maailmannäyttelyssä vuonna 1937 ja kultamitalilla Milanon X Triennaalissa vuonna 1954.¹³⁶ Muina Karhulan lasitehtaalle merkittävinä niminä voidaan mainita taiteilija Arttu Brummer, kuvanveistäjä Yrjö Rosola ja hiojamestari Richard Jungell. Myös Nuutajärven lasitehtaalla vaikuttanut taiteilija Gunnel Nyman kävi Karhulan tehtaalla suunnittelemassa lasiesineitä.

Lasiteollisuuden taloudellinen nousukausi päättyi talvisodan syttymiseen vuonna 1939. Vaikka lasitehtaiden välinen kilpailu oli ollut lähes koko 1900-luvun alun kovaa, niin maailmanpoliittisen tilanteen muuttuminen pakotti nyt lasitehtaita entistä kiinteämpään yhteistyöhön. Suomen

---

¹³⁴ Keinänen 1989, s. 90.

¹³⁵ Keinänen 1989, s. 93

¹³⁶ Nyholm 1989, s. 145.

lasiteollisuus joutui mukauttamaan tuotantonsa kriisiajan vaatimusten mukaisiksi. Muun muassa Karhulan lasitehtaan toiminta keskeytettiin kokonaan aina välirauhan aikaan asti.¹³⁷ Tällöin Karhula oli mukana ainakin Tukholmassa vuonna 1941 järjestetyssä taideteollisuusnäyttelyssä. Vuoden 1942 jälkeen voitiin toiminta taas aloittaa täydellä teholla sotaa edeltävien kristallivarastojen runsauden ansiosta. Sodan takia taidelasi oli käytännössä ainoa saatavilla oleva lahjatavara, joten sen menekki oli varma. Tämän vuoksi myös taitaville kaivertajille ja hiojille riitti runsaasti töitä. Varastojen huvettua vaikeudet alkoivat uudestaan, koska raaka-aineiden saanti oli erittäin vaikeaa yhteyksien katkettua ulkomaille.¹³⁸

5.3. Riihimäen lasitehtaan nousu

Sekä 1920- että 1930-luku olivat Riihimäen lasitehtaalla ripeiden uudistustöiden aikaa. Jatkuvilla uudistus- ja laajennustöillä pyrittiin tehdas pitämään suomalaisten lasinvalmistajien eturivissä. Sotien välillä oli Riihimäen lasitehdas mukana ostamassa peräti kuutta muuta lasitehdasta pois lasiteollisuuden markkinoilta. Riihimäki joutui lopettamaan ikkunalasin valmistuksen vuonna 1925 mahdottomaksi käyneen kilpailutilanteen vuoksi. Tämän jälkeen Riihimäellä panostettiin muihin tuotteisiin ja niiden laadun jalostukseen. Ikkunavalmistuksen loputtua kristallityöt lisääntyivät ja monipuolistuivat, sekä niiden vienti ulkomaille lisääntyi. Riihimäen lasitehdas vei jalostettua kristallilasia Englantiin, Ruotsiin, Tanskaan, Norjaan, Viroon ja aina Brasiliaan asti.

Riihimäen lasitehtaan johtajina toimivat edelleen Kolehmaisien suvun jäsenet. Lasitehtaan johtaja M.A. Kolehmainen kuoli vuonna 1927 ja hänen seuraajakseen valittiin hänen poikansa Roope Kolehmainen. Myös Roope Kolehmaisella oli lasialan kokemusta aina Karhulan lasitehtaan ajoilta asti. Riihimäen lasitehtaan johtaminen siirtyi näin Kolehmaisten veljesten vastuulle. A.P. ja Roope Kolehmaisella oli vielä nuorempi veli diplomi-insinööri V.E. Kolehmainen, josta tuli Kauklahden lasitehtaan johtaja Riihimäen lasitehtaan ostettua sen vuonna 1927. Vuonna 1944 tapahtuneen vuorineuvos A. P. Kolehmaisien kuoleman jälkeen vetovastuun otti hänen poikansa ekonomi Pentti Kolehmainen, joka samalla edusti jo kolmatta sukupolvea Riihimäen johdossa. V.E. Kolehmaisesta tuli Riihimäen lasitehtaan johtaja vuonna 1948 Pentti Kolehmaisien kuoleman jälkeen. Kolehmaisien suvun jäseniä esiintyi Riihimäen Lasitehtaan johdossa aina vuoteen 1976 asti, kunnes diplomi-insinööri ja ekonomi A.O. Kolehmainen siirtyi tehtävästään sairaseläkkeelle.

¹³⁷ Koivisto 2001, s. 88.

¹³⁸ Nyholm 1989, s. 83. Saatavilla oli vain kotimaista raaka-ainetta, josta sai tehtyä merivihreää taidelasia.

A.P. ja Roope Kolehmainen otettua vetovastuu Riihimäen lasin toiminnasta pääpaino siirtyi entistä enemmän tuotteiden taiteellisen tason nostamiseen. Riihimäen lasitehtaan vuonna 1928 järjestämä käyttölasiston suunnittelukilpailu merkitsi taiteilijan pysyvää mukaantuloa suomalaisen lasiesineen suunnitteluun.¹³⁹ Riihimäen lasin tarkoitus oli tämän näyttelyn avulla alkaa kiinnittää huomiota kristalli- ja talouslasipuolen tuotteiden taiteelliseen tasoon. Vuoden 1928 kilpailun voitti taiteilija Henry Ericsson, joka jatkoi kilpailun jälkeen Riihimäen lasitehtaalla taiteellisena avustajana luonnostellen useita taiteellisia lasimallistoja. Hän tuli ”H.E.” käyttöastiasionsa lisäksi tunnetuksi lasin suunnittelijana kaiverretuilla taide-esineillään. Ericssonin suunnittelemia kaiverruskoristeisia maljakoita palkittiin muun muassa Barcelonan maailmannäyttelyssä vuonna 1929 ja Antwerpenissa heti seuraavana vuonna.¹⁴⁰ Taiteilijan kuuluisin työ on Barcelona-pokaali, joka oli Helsingin kaupungin lahja Barcelonan kaupungille. Hän suunnitteli Barcelonan maailmannäyttelyyn myös kolme muuta kaiverrettua lasimaljaa sekä hopeamaljan, joka lahjoitettiin Suomen presidentin nimissä Espanjan kuninkaalle. Ericsson oli ahkerasti mukana myös taidemaalauksen, teatterin ja musiikin parissa. Taiteilija Henry Ericsson kuoli vuonna 1933 vain 35-vuotiaana hänen ajamansa auton suistuttua Porvoonjokeen.

1930-luvulla Henry Ericsson sai seuraajikseen Riihimäelle sellaisia taideteollisuutemme historiaan pysyvästi jääneitä nimiä kuten Arttu Brummer ja Gunnel Nyman. Taiteilija Brummerin merkittävimpiä töitä ovat Pariisin näyttelyssä Ranskan presidentille lahjoitettu ”Hyökyaalto”-malja ja kristallinen ”Sibelius”-pokaali.¹⁴¹ Taiteilija Gunnel Nyman toimi Riihimäen lasitehtaalla vuodesta 1933 vuoteen 1946 asti, jolloin hän siirtyi Nuutajärven lasitehtaan palvelukseen. Gunnel Nymanin töissä oli tyypillistä rohkea geometrisista muodoista vapaa muotoilu ja erittäin paksun kristallimassan käyttö. Hän käytti lasitöissään esimerkiksi ilmakuplia ja filigraaninauhoja modernilla ja vapaalla tavalla.¹⁴² Näiden lisäksi Riihimäen tehtaalla toimi taitava ja tunnettu kaivertaja nimeltään Theodor Käppi, joka avusti useita lasitaiteen pioneereja eri tehtaissa¹⁴³. Riihimäen lasitehdas järjesti kilpailuja myös vuosina 1933 ja 1936. Näiden tarkoitus oli sama kuin Karhulan lasitehtaallakin, eli saada kauniita esineitä kansainvälisiin triennaaleihin ja maailmannäyttelyihin, joita 1930-luvulla oli lähes joka vuosi.¹⁴⁴ Merkittävää on myös se, että valtio antoi määrärahaa näiden kotimaisten kilpailujen järjestämistä varten.

¹³⁹ Ahtokari 1981, s. 154.

¹⁴⁰ Annala 1948, sivut 660 ja 679. H. Ericssonin suunnittelema muistopokaali lahjoitettiin Barcelonan kaupungille maailmannäyttelyssä vuonna 1929.

¹⁴¹ Annala 1948, sivut 680 ja 686.

¹⁴² Luhtala 2006, s. 220.

¹⁴³ Maunula 1990, s.163.

¹⁴⁴ Koivisto 2001, s. 36.

Riihimäen lasitehdas käytti mainonnassaan hyväksi taiteen haluttavuutta ja korkeita arvoja. Mainoksissa käytettiin myös todisteina laadusta maailmannäyttelyissä saavutettuja palkintosijoja, jotka oli siististi luetteloitu mainoksen asiaosan viereen. Myös kuvia menestyneimmistä taideteoksista käytettiin runsaasti.¹⁴⁵ Taidelasia myytiin kehumalla sitä hyödylliseksi, ylhäiseksi ja arvokkaaksi. Myös käyttölasista kirjoitettiin, että sen valmistaminen on taidetta. Samalla saatettiin kehua esimerkiksi lasilahjan antajan hyvää makua ja lahjan saajan korkeaa käsitystä taideaistista.¹⁴⁶ Aikalaiset ajattelivat asiasta, että *Riihimäen lasi ei ole vain alkuperää osoittava nimitys, ennen kaikkea se on luokka- ja arvonimi. Ja juuri siihen on Riihimäen tehtaan toiminta pyrkinytkin*¹⁴⁷

Riihimäen lasitehdas aloitti vuonna 1939 uudestaan ikkunalasin valmistuksen investoituaan käyttöönsä tarvittavat koneet. Ikkunalasin valmistukseen käytetty tehdasrakennus sai kuitenkin osumia talvi- ja jatkosodan aikana ja joutui välillä keskeyttämään toimintansa.¹⁴⁸ Toiminnan uudestaan aloitettua Riihimäen lasitehdas sai ikkunalasimarkkinoilla vakaan ja arvostetun aseman, joka jatkui aina vuoteen 1975 asti.

5.4. Iittalan lasitehdas muiden varjossa

Iittalan lasitehdas nautti koko kansalaissodan ajan omalaatuista koskemattomuussuojaa, vaikka ympärillä olevat kylän rakennukset suurimmaksi osaksi hävitettiin.¹⁴⁹ Punaiset eivät todennäköisesti halunneet vahingoittaa paikkakunnan ainoaa merkittävää teollisuuslaitosta ja työnantajaa. Lasitehdas oli kuitenkin kiinni koko kevään, kun tehtaalta pakko-otettiin miehiä punakaartiin. Työt tehtaalla jatkuivat sodan jälkeen lähes muuttumattomina koko 1920-luvun ajan. Iittalan Lasitehdasta laajennettiin ja restauroitiin rakentamalla esimerkiksi hiomo kaksikerroksiseksi. Luonteeltaan lasitehtaan tehtävä pysyi entisellään talouslasin ja lääkelasin muodostaessa tuotannosta pääosan. Kristallin osuus tuotannosta oli noin kolmasosa, mutta 1920-luvun loppua kohti mennessä se väheni huomattavasti. Ainoa suurempi katkos lasitehtaan normaalituotantoon tuli vuonna 1927 syttyneestä tulipalosta, joka tuhosi hiomon ja huomattavan määrän hiomatonta kristallia.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Riihimäen arkisto. Lehtileikekirjat.

¹⁴⁶ Riihimäen lasi Oy, 1985, kuvat 18 ja 32.

¹⁴⁷ Riihimäen arkisto. Erkki Kivijärven kirjoitukset.

¹⁴⁸ Ahtokari 1981, sivut. 41 ja 152. Ikkunalasin valmistus päättyi Riihimäellä vuonna 1975.

¹⁴⁹ Tasala 2001, s. 45. Esimerkiksi kirkko poltettiin maantasalle.

¹⁵⁰ Annala 1948, s. 569.

1920- ja 1930-lukua on sanottu Iittalan kristallikaudeksi. Tosin kunnian tästä vei Karhula lasitehdas, sillä kaikki yhtymän ulkomaankauppa kulki Karhulan nimissä. Iittalan lasitehtaalla tehtiin ajanmukaisia uudistuksia vasta 1930-luvun lopulla.¹⁵¹ Nämä muutokset lisäsivät merkittävästi tuotantoa, mutta ne eivät riittäneet kohentamaan Iittalan asemaa suomalaisessa lasiteollisuudessa. Iittala oli käytännössä edelleen vain Karhulan lasitehtaan sivupiste. Vaikka Karhula-Iittalan lasituotantoa palkittiin maailmalla useasti kansainvälisissä näyttelyissä, Iittalan osuus tästä menestyksestä kirjoitettiin pienin kirjaimin. Vasta jatkosodan jälkeen ”Iittala tuli esiin Karhulan leveän selän takaa”¹⁵².

5.5. Kumelan lasitehtaan syntyvaiheet

Oy Kumelan lasitehdas rakennettiin vuonna 1937. Tämän Riihimäellä toimineen lasitehtaan perusti lasinkaivertaja Toivo Kumen, joka myöhemmin muutti nimensä Kumelaksi. Kumelan lasitehtaan historia alkoi naapuritalon yläkerrasta vuonna 1933.¹⁵³ Mutta jo vuodesta 1934 asti Toivo Kumen toimi omassa vasta rakennetussa työpajassaan ja hänellä ei ollut sen suurempia suunnitelmia isomman lasitehtaan perustamiselle. Hän jalosti muiden lasitehtaiden tuotteita pienessä lasimaalaamossa ja -kaivertamossa. Tämän pienen verstaan työntekijäkunnan muodostivat kolme Kumelan veljestä ja yksi vieras työntekijä.¹⁵⁴ Kumelan veljeksistä Ilmari ja Oiva olivat aikaisemmin toimineet lasimaalareina. Vuoden 1936 lopulla lasipajasta tehtiin perheyhtiö Osakeyhtiö Kumela, jonka toimitusjohtajana toimi Toivo Kumela. Muuten Kumelan veljekset omistivat lasitehtaan osakkeita yhtä paljon.

Kumelan työpajan alkuperäinen toimintamuoto oli hyvin yksinkertainen. Se osti valmiin lasin eri tehtaista ja tämän jälkeen toimitti sen maalattuna ja kaiverrettuna markkinoille. Maalattavaksi hankittiin puhallettua talouslasia, kuten esimerkiksi maljakoita, pulloja, juomalaseja, lautasia ja erilaisia kaatimia. Kaiverrettavat esineet olivat taidelasimaljoja ja –maljakoita. Nämä esineet olivat aluksi anonyymejä tuotemalleja, mutta Kumelassa ne saivat uuden taiteellisen ilmeen koristeltuina.¹⁵⁵ Kaikki kolme Kumelan veljestä olivat olleet aikaisemmin Riihimäen lasitehtaalla töissä. Siellä he olivat seuranneet läheltä lasinmuotoilua ja ottaneet oppia muun muassa Henry Ericssonin tuotannosta. Nämä taidot he toivat esille myös omassa taidetuotannossaan.

¹⁵¹ Annala 1948, s. 569. Samoin kuin Karhulan tehtaalla näidenkin uudistusten takana oli Hans Ahlström.

¹⁵² Tasala 2001, s. 51.

¹⁵³ Koivisto 2002, s. 6.

¹⁵⁴ Annala 1948, s. 733.

¹⁵⁵ Viilomaa 2002, s. 39.

Kolmen toimintavuoden jälkeen kävi selväksi, että kysynnän kasvamisen vuoksi oma lasitehdas oli rakennettava kehityksen ja järkevän toiminnan jatkamisen vuoksi. Uuden lasitehtaan toiminta-ajatus pidettiin samana kuin alkuperäisen työpajankin, eli siellä valmistettiin lähinnä jalostettua talous- ja taidelasia. Tämän aikakauden Kumelan lasitehtaan toiminnallista näkemystä kuvaa hyvin Marjut Kumelan kirjoittama teksti: ”Kumelan tehtaan 1930-luvun lasi oli ornamentiikaltaan selvästi muodinmukaisempaa kuin muiden lasitehtaiden vastaavat tuotteet. Ne ilmensivät pyrkimyksiä tämän alan uudistamiseen. Omaleimainen tuotanto olikin tärkeä edellytys suurten kilpailijoiden keskuuteen nousevan pienyrityksen elinkelpoisuudelle. Kehitysvaihe jäi alkavan sodan vuoksi valitettavan lyhyeksi”.¹⁵⁶ Ennen sotien syttymistä lasitehtaalla oli jo lähes 60 työntekijää.

Talvisodan syttymisellä oli merkittävät vaikutukset Kumelan lasitehtaan toimintaan. Tehtaan toiminta pysähtyi kokonaan, koska kaikki miehet kutsuttiin rintamalle. Kutsu koski niin johtajia kuin työmiehiäkin. Lasitehdas seisoi toimimattomana syksyyn 1940 asti. Tämä toistui vielä uudestaan jatkosodan syttyessä vuonna 1941. Kahden vuoden seisonnan jälkeen lasitehdas saatiin uudestaan käyntiin venäläisen sotavankityövoiman avulla.¹⁵⁷ Kumelan lasitehtaalle lähetettiin eri puolella Suomea olevilta vankileireiltä lasialan ammattimiehiä, jotka kuitenkin olivat taitojensa puolesta varsin kirjavaa sakkia. Vaikean totuttelujakson jälkeen lasitehdas kuitenkin pystyi jatkamaan toimintaansa keskeytymättä. Alun ongelmista huolimatta vankityövoiman saanti oli niin Kumelan lasitehtaalle kuin toisaalta vangeillekin eräänlainen onnenpotku¹⁵⁸.

6. TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEEN

6.1. Iittalan lasitehtaan nousu

Sota-aika 1939-1945 muodosti lähes täydellisen katkon suomalaisessa lasimuotoilussa. Iittalan lasitehdas valmisti tuona aikana vain välttämättömiä lasituotteita.¹⁵⁹ Lasiteollisuus oli hyvin riippuvainen tuontiraaka-aineista, joiden lähes mahdoton saanti vaikeutti tuotannon kulkua. Talouslasin osalta lasitehtaat joutuivat tarkan säännöstelyn piiriin. Sotien jälkeen kodeissa tarvittiin edullista ja helposti saatavaa arkitavaraa. Pula-aikana tämä halpa käyttölasia kävi hyvin kaupaksi.

¹⁵⁶ Kumela 2002, s. 32.

¹⁵⁷ Annala 1948, s. 736.

¹⁵⁸ Koivisto 2002, s. 9.

¹⁵⁹ Koivisto 2006, s. 159. Lääkelasia, virtsapulloja ja yöastioita.

Lasitehtaiden oli sitä tehtävä, vaikka sen valmistaminen oli tappiollista raaka-aineiden saannin vaikeuden, hintojen sääntelyn ja palkkatason nousun seurauksena. Tämä antoi sysäyksen sille, että enemmän tuottavaan ja huomiota herättävään taidelasiin kannattaisi taas satsata.

Iittalan lasitehdas järjesti vuonna 1946 muotoilukilpailun, jonka tavoitteena oli saada uusia taidelasimalleja Iittalan tuotantoon. Kilpailuun otettujen lasiesineiden piti olla joko kaivertamalla tai hiekkapuhaltamalla koristeltuja. Kilpailun voitti Tapio Wirkkala ja toisen ja kolmannen palkinnon sai Kaj Franck. Tämä taidelasin suunnittelukilpailu toi Wirkkalan ja Franckin lasinmuotoilun piiriin. Taiteilija Wirkkala kiinnitettiin Iittalaan, jossa hänelle annettiin lähes täysin vapaat kädet toteuttaa näkemyksiään. Ainoat säännökset oli, että uusien tuotteiden oli oltava muodoltaan, kooltaan ja muilta ominaisuuksiltaan helposti myytäviä ja valmistettavia. Hänen avukseen palkattiin kaivertaja Teodor Käppi vuonna 1946 ja taiteilija Timo Sarpaneva vuonna 1950.¹⁶⁰ Sarpanevan itsensä mukaan hänen töidensä lähtökohta oli aina taide,¹⁶¹ joten hän sopi erittäin hyvin Wirkkalan työpariksi.

Taiteilija Tapio Wirkkala oli erittäin tuottelias suunnittelija. Hänen valtava 1940-80-luvuilla suunniteltu tuotantonsa käsittää yli 400 erilaista taidelasiesinettä ja lasisarjaa. Wirkkalan suunnittelemat taidelasit ja käyttölasistot loivat Iittalan muotoiluilmeen ja sisällön. Hänen tekemät lasiesineet olivat hyvin veistoksellisia ja kolmiulotteisuutta korostavia. Taiteilija käytti monipuolisesti hyväkseen uusia lasinvalmistustekniikoita ja oli myös ansiokkaasti mukana luomassa niitä. Yksi tunnetuimmista taiteilija Wirkkalan töistä on vuonna 1946 ensimuodot saanut Kantarelli, joka on kristallista puumuottiin puhallettu, kuparikaiverrettu, driivattu ja viivahiottu maljakko. Myös Wirkkalan suunnittelemat lasistot olivat merkittäviä Iittala-kuvan luoja.¹⁶² Monia Wirkkalan suunnittelemia käyttölasistoja valmistettiin pitkiä aikoja ja osa niistä on tuotannossa vieläkin. Näistä esimerkkinä vuonna 1954 suunniteltu Tapio-lasisto ja vuonna 1968 suunniteltu Ultima Thule -lasisto. Taiteilija Wirkkalan suunnittelemat taidelasit ja lasistosarjat voittivat lukuisia kansainvälisiä muotoilupalkintoja esimerkiksi Milanon triennaaleissa vuosina 1951 ja 1954.

Taiteilija Timo Sarpaneva suunnitteli vuonna 1956 punaisen i-kirjaimen Iittalan tuotemerkiksi. Sarpaneva loi tällöin laajan i-lasisarjan, jonka pääpainona oli uudet harmaalla sävytetyt värit ja moderni muotoilu. Tämä uudennainen sarja sisälsi kauniita ja hillittyjä vateja, maljoja, karahveja ja

---

¹⁶⁰ Maunula 1990, s. 156.

¹⁶¹ Koivisto 2001, s. 25.

¹⁶² Luhtala 2006, s. 242.

lasistoja. I-lasisarjaa kuvattiin taidelasin ja käyttölasin yhdistelmäksi. Tähän lasisarjaan suunnitellusta punaisesta i-merkistä tuli vähitellen Iittalan tavaramerkki kaikkiin korkealaatuiseksi luokiteltuihin lasiesineisiin.¹⁶³ Punaisen i-kirjaimen alkuperäinen tarkoitus oli ilmaista käyttölasin sisällytettävästä taiteellisuudesta ja laadusta.

Taiteilija Sarpaneva oli Wirkkalan ohella myös mukana uusien lasinvalmistuskeinojen kehittämisessä. Sarpanevan taidelasiteoksissa on käytetty esimerkiksi tikkuilma-, liruttamis- ja rosolasiteknikkaa sekä epäsymmetristä lasinpuhallusta.¹⁶⁴ Taiteilija Sarpaneva on aina korostanut lasiveistostensa taiteellista itsenäisyyttä ja taideteoksen asemaa. Myös Sarpanevan puhallusteknisesti erittäin vaativat taidelasit voittivat useita palkintoja 1950-luvulla. Näistä ehkä merkittävin oli, kun taiteilijan Orkidea-niminen taidelasi valittiin amerikkalaisen House Beautiful –lehden toimesta maailman kauneimmaksi esineeksi vuonna 1954. Taide-esine Orkidea voitti myös Grand Prixin Milanon triennaalissa saman vuonna.

Suomalaisen lasin kohoamiseen maailmanmaineeseen vaikuttivat erityisesti Milanon triennaalit, jossa suomalaiset taiteilijat olivat ylivoimaisia vuosina 1951, 1954, 1957 ja 1960. Tällöin synnyttiin legendaarinen käsite finnish design. Näyttelymenestykset olivat tärkeitä taiteilijoille, mutta myös lasiteollisuus osasi hyödyntää palkintoja mainonnassaan, kuten Nuutajärven lasitehdas oli jo 1800-luvulta asti tehnyt. Suomalaiset triennaalivoittajat esiteltiin kotimaassa onnistuneella lehdistökampanjalla suurina taiteilijoina ja olympiavoittajien kaltaisina, jännittävinä sankareina, joista sitten leivottiin tähtiä kansainvälisiin tarpeisiin.¹⁶⁵ Tehtaille pr-hyöty oli valtava, sillä taiteilijoiden nimen alla voitiin myydä suuria määriä kaunista arkkitektuurilasia kuluttajille. Suomen taideteollisuusyhdistyksen järjestämät Finlandia-nimellä tunnetut näyttelyt kiersivät laajalti Eurooppaa vuosien 1961 ja 1964 välillä. Näissäkin näyttelyissä keskeisinä taiteilijoina olivat Sarpaneva ja Wirkkala.¹⁶⁶

Ahlström-yhtiön lasiteollisuudessa tapahtui 1950-luvulla selkeä työnjako. Yhtiön omistamassa Iittalan lasitehtaassa ryhdyttiin valmistamaan pääasiassa talous- ja taidelasia Karhulan lasitehtaan keskittyessä lähinnä pakkauslasin ja lasivillan valmistukseen. Iittalan lasitehdasta lähdettiin suunnitelmallisesti modernisoimaan 1950-luvun puolessa välissä. Aluksi kaikki uunit uusittiin tehokkaamman valmistusprosessin aikaansaamiseksi. Tämän jälkeen rakennettiin uudet varasto- ja

¹⁶³ Koivisto 2006, s.169.

¹⁶⁴ Luhtala 2006, s. 222.

¹⁶⁵ Maunula. 1990, s. 156.

¹⁶⁶ Make glass not war 1991, s. 12.

toimintatilat.¹⁶⁷ Myös kaikkia koneellisia toimintoja automatisoitiin ja nykyaikaistettiin uusien vaatimusten mukaisiksi. 1950-luvulla keskityttiin myös markkinoinnin parantamiseen. Vuonna 1954 aloitettiin lasin vähittäismyyjille suunnatut asiakaskurssit, joidenka tarkoitus oli perehdyttää heidät lasin valmistukseen, näytteillepanoon ja myyntityöhön.¹⁶⁸ 1950-luvun lopusta alkaen Iittalan lasitehdas panosti markkinoinnissa erilaisiin julkaisuihin, TV- ja lehtimainontaan sekä Iittalaa esitteleviin elokuviin. Myös myyntipakkausten koristeellisuus ja käytännöllisyys muodostui tärkeäksi myyntivaltiksi.

Kristallilasin sulatus lopetettiin Iittalassa 1960-luvun lopulla ja tehtaalla keskityttiin tämän jälkeen valmistamaan taide- ja käyttölasia. 1970-luvulla lasiteollisuutta vapisutti öljykriisi, joka vaikutti myös Iittalassa lopettamalla lasitehtaan loistokauden. Vuoden 1975 alusta lähtien taidelasi-nimikettä ei enää käytetty. Taiteellisiin kokeiluihin ei yksinkertaisesti ollut enää varaa. Tämän jälkeen Iittalan lasitehdas valmisti vain käyttölasia, jonka valmistus oli täysin sopeutettu uusille menetelmille. Nämä päätökset aiheuttivat närää ja motivoitumisongelmia lasitehtaiden suunnittelijoiden ja taitelijoiden keskuudessa. Esimerkiksi Tapio Wirkkala ja Timo Sarpaneva kokivat asemansa selkeästi heikentyneen muutosten vuoksi. Seesteisen 1980-luvun lopussa vuonna 1988 Iittala ja Nuutajärvi yhdistettiin ja siirrettiin Iittala-Nuutajärveksi Ahlström-konserniin, joka loppujen lopuksi myytiin vuonna 1990 Hackmanille.

6.2. Nuutajärven lasitehtaan uusi tuleminen

Talvi ja jatkosotien tapahtumat vuosina 1939–1945 eivät suoranaisesti yltäneet Nuutajärvelle asti. Lasitehdas kärsi ainoastaan miesten ja raaka-aineiden pulasta johtuneesta tuotannon vähyydestä.¹⁶⁹ Sotien loppuvaiheessa olisi tarvittu suuriakin määriä lääkelaseja ja kaikenlaisia pulloja ja purnukoita.¹⁷⁰ Myös sotien jälkeisenä hyvin vilkkaan jälleenrakentamisen aikana tuotannon kapasiteettiä olisi tarvittu enemmän. Sodan jalkoihin jäi vuonna 1934 perustettu Hangon lasitehdas, sillä koko Hangon alue vuokrattiin Venäjälle sotilaalliseksi tukikohdaksi Moskovan rauhassa vuonna 1940. Lasitehtaan koneet siirrettiin Helsinkiin, josta ne vielä samana vuonna myytiin Yhtyneet Paperitehtaat Oy:lle Valkeakoskelle.¹⁷¹ Koneiden avulla tuotantonsa aloittanut Valkeakosken lasitehdas jatkoi toimintaansa aina vuoteen 1973 asti, jolloin tehdas lopetti

¹⁶⁷ Ahtokari 1981, sivut 121-124. Toimintatiloihin kuuluivat esimerkiksi kellari-, konttori- ja lähettämötilat.

¹⁶⁸ Ahtokari 1981, s. 129.

¹⁶⁹ Annala 1948, sivut 664 ja 704. Riihimäen ikkunalasitehdas sai pommituksista osumia vuonna 1939 ja Ryttylän lasitehdas vuonna 1940.

¹⁷⁰ Maunula 1981, s. 62.

¹⁷¹ Annala 1948, s. 448.

toimintansa lasiteollisuuden suurten yleisjärjestelyjen yhteydessä markkinapoliittisten asioiden takia. Nopeasti sotien jälkeen vuonna 1947 Lahteen perustettu Puristelasi Oy ei kyennyt toimimaan kuin seitsemän vuotta, ennen kuin tehdas jouduttiin sulkemaan ratkaisevasti muuttuneiden markkinaolosuhteiden vuoksi.

Vuodesta 1950 muodostui Nuutajärven lasikylälle merkityksellinen, sillä koko tehdas paloi perustuksiaan myöten. Costianderin suvun perustama ja hallinnoima osakeyhtiö ei pystynyt tehdasta uudelleen rakentamaan ja näin se myytiin Wärtsilä-yhtymälle. Wärtsilällä oli jo valmiiksi omistuksessaan Arabian suuri posliinitehdas kansainvälisine myyntiverkostoineen ja Nuutajärven tuotanto liitettiin siihen. 1960- ja 1970-luvulla tehdasaluetta laajennettiin ja vanhaa saneerattiin uusiokäyttöön.¹⁷² Nuutajärven lasitehtaan tehokkuutta saatiin lisättyä uuden hytin rakentamisen lisäksi uusimalla jäähdytysuunit ja muuttamalla puulämmitys öljylämmitykseksi. Myös työläisten oloja parannettiin myymällä heille omakotitontteja halpakorkoisin lainoin.

Nuutajärven lasitehdas jatkoi sodan jälkeen aloittamaansa linjaa kilpailla muiden lasitehtaiden kanssa lasimuotoilun saralla. Nuutajärvi oli jo vuonna 1946 aloittanut yhteistyön taiteilija Gunnel Nymanin kanssa. Wärtsilän omistajuuden kautta Nuutajärvelle tuli Arabian suunnittelijana toiminut Kaj Franck, jonka johdolla Nuutajärven lasitehtaan uusi nousu alkoi. Hänen avukseen kiinnitettiin paria vuotta myöhemmin taiteilija Saara Hopea. Parasta markkinointia Nuutajärven lasille oli sen taiteilijoiden menestyminen yhdessä Iittalan taiteilijoiden kanssa ulkomaisissa triennaaleissa 1950-luvulla. 1960-luku oli Nuutajärven lasitehtaalle taiteellisen muutoksen ja vapauden aikaa. Aluksi Franck aloitti värien ja muotoilun rohkeat kokeilut modernismin hengessä. Hän kehitti väriraitatekniikkaa ja elvytti filigraanilasin valmistuksen. Moderni muotoilu sai jatkoa, kun Oiva Toikka aloitti vuonna 1963 Nuutajärven taiteilijana. Nuutajärven lasi toi markkinoille Art-lasikokoelman vuonna 1975. Näiden signeerattujen taide-esineiden lähtökohtana oli usein uniikkiteos, joidenka valmistukseen oli käytetty Nuutajärven lasitehtaalla viljeltyä uniikkilasiperinnettä ja -tekniikkaa.¹⁷³

K. Franck otti vetovastuun G. Nymanin sairastuttua ja toimi Nuutajärven pääsuunnittelijana aina vuoteen 1976 asti. Hän valitsi avustajikseen ja samalla oppilaikseen Saara Hopean vuonna 1952 ja myöhemmin Oiva Toikan vuonna 1963. G. Nymanin tehtyä pioneerityön 1940-luvulla oli K.

¹⁷² Tehtiin uusi käyttölasitehdas ja vanhoihin tiloihin sijoitettiin esimerkiksi lasimyymälä, ravintola ja museo.

¹⁷³ Ahtokari 1981, s. 115.

Franckin suhteellisen helppo jatkaa eräänlaista muotoilusotaa muita lasitehtaita vastaan.¹⁷⁴ Hänen tärkeimpiä uudistuksiaan oli filigraanitekniikan palauttaminen Nuutajärven tuotantoon, sekä uusien puristelasimallistojen suunnitteleminen ikivanhojen saksalaisten mallien tilalle.¹⁷⁵ Tärkein tuoteryhmä Nuutajärvelle oli laadukkaat ja kauniisti muotoillut käyttölasit.¹⁷⁶ K. Franck korosti kuitenkin malliston anonyymisyyttä, mitä tapaa myös käytettiin jonkin aikaa varsinkin hiotun kristallilasin markkinoinnissa. Parasta mainosta Nuutajärven lasitehtaalle oli sen taiteilijoiden menestyminen Milanon triennaaleissa vuosina 1951, 1954 ja 1957. Markkinoinnillisesti merkittävä oli myös Kaj Franckin suunnittelema sininen kala-aiheinen tavaramerkki, joka tuli Nuutajärven lasitehtaan käyttöön vuonna 1953.

O. Toikan tulo Nuutajärven suunnittelijaksi oli piristävä käänne uuteen. Hän suunnitteli pintakoristeltujen puristelasisarjojen lisäksi täysin modernin taiteen mukaisia lasiveistoksia. Ne olivat värikkäitä, uniikkeja ja täysin abstrakteja. O. Toikan merkitys Nuutajärven lasille on sikäli valtava, että hän onnistui herättämään kansainvälisesti paljon huomiota, mikä vaikuttaa lasitehtaalla vielä tänä päivänäkin. Hänestä tulikin Nuutajärven päämuotoilija vuonna 1976, kun K. Franck siirtyi muihin tehtäviin. Oiva Toikka sai ansioistaan professorin arvonimen vuonna 1989.

1970-luvun alun energiakriisi vaikeutti lasitehtaiden toimintaa myynnin laskiessa huomattavasti. Ainoastaan pienet lasipajat ja esimerkiksi taideteollisuuteen erikoistuneet lasitehtaat, kuten Nuutajärvi, selvisivät vaikean ajan yli.¹⁷⁷ Omaperäinen muotoilu ja persoonallisuus varsinkin käyttölasissa olivat tuolloin valttia. Taiteilijoiden nimet otettiin vuonna 1974 jälleen käyttöön markkinoinnin avuksi. Vuodesta 1971 Nuutajärven tuotteita yritettiin markkinoida Arabia-nimen avulla, mistä kuitenkin luovuttiin vuonna 1977.¹⁷⁸ Nuutajärven lasikylään rakennettiin 1970-luvulla uusi lasihytti, lasimyymälä, ravintola ja museo. Vuonna 1977 siellä aloitettiin Nuutajärven lasipäivien pitäminen. Näillä asiakkaiden viihtyisyyttä parantavilla uudistuksilla liitettiin muiden Hämeen lasitehtaiden joukkoon ja siitä lanseerattiin uusi matkailu- ja markkinointi-idea Lasi-Suomi¹⁷⁹. Nuutajärvelle kiinnitettiin lisää uusia muotoilijoita: vuonna 1968 Heikki Orvola, vuonna 1971 Kerttu Nurminen ja vuonna 1983 Markku Salo. Näistä Salo jatkaa edelleen työskentelyä Nuutajärvellä.

¹⁷⁴ Matiskainen 1994, s. 79.

¹⁷⁵ Ahtokari 1981, s. 113.

¹⁷⁶ Koivisto 1993, s. 36. Ainoana Suomen lasitehtaista tähän aikaan.

¹⁷⁷ Matiskainen 1994, s. 98. Riihimäen lasi joutui vuonna 1976 lopettamaan suupuhalluksen ja siirtymään pelkästään automaattiseksi pakkauslasitehtaaksi.

¹⁷⁸ Koivisto 1993, s. 40. Arabia-nimeä käytettiin uudestaan vuosina 1983–1987.

¹⁷⁹ Koivisto 1993, s. 43.

Viimeisen kolmenkymmenen vuoden aikana Nuutajärven tehdas on kokenut vielä muutamia omistussuhteen vaihdoksia. Humppilan lasitehdas siirtyi vuonna 1986 Oy Wärtsilä Ab Nuutajärven Lasin omistukseen. Vuoden 1988 alussa Iittala ja Nuutajärvi yhdistettiin ja siirrettiin Iittala-Nuutajärveksi Ahlström-konserniin. Tämä myytiin vuonna 1990 Hackmannille. Vuonna 2004 perustettiin uusi, itsenäinen Iittala, jonka tuotebrändeinä olivat Iittalan itsensä lisäksi Arabia-Finland ja Hackman. Omistajina olivat johtoryhmän jäsenet, sijoitusyhtiö ja sijoittaja Harry Harkimo. Fiskars-konserni osti Iittalan vuonna 2007. Lopuksi Fiskarsille kuulunut Nuutajärven lasitehdas suljettiin vuonna 2014 ja sen toiminta siirrettiin kokonaan Iittalan lasitehtaalle.

Nuutajärven lasi toimi Hackmann-konsernissa suhteellisen pienenä yksikkönä valmistaen käytännössä ainoastaan taide- ja käyttölasia. Nuutajärven tehtaan viimeinen automaattikone siirrettiin Iittalaan vuonna 1995, jolloin myös lasitehtaan tuotantokapasiteetti pieneni huomattavasti. Nuutajärven 1990-luvun lopun tuotannosta noin puolet tuli Oiva Toikan suunnittelemista uniikeista lasilinnuista ja loput Heikki Orvolan vuonna 1988 muotoilemista Kivi-kynttilälyhdyistä, Kerttu Nurmisen myös vuonna 1988 suunnittelemista Mondo-käyttölasiastioista, sekä Aalto-kynttilälyhdyistä. Vuoden 2007 uutuuksia oli Italialaisen Giorgio Vignan suunnittelemat lasilinnut, joita markkinoitiin rohkeasti Oiva Toikan lintujen ”siivellä” kuitenkin siinä onnistumatta. Nuutajärven lasitehtaan toiminta näytti tässä vaiheessa vielä positiiviselta, koska lasikylä veti ihmisiä puoleensa matkailu- ja ostoskohteena. Tämän lisäksi esimerkiksi taiteilija Toikan taidelintuja olisi mennyt maailmalle jopa enemmän, kuin sen hetken kapasiteetti antoi myöden valmistaa.¹⁸⁰

Suomalaisten lasitehtaiden 2000-luvun suurin huolenaihe koski ammattitaitoisten lasinpuhaltajien ammattikunnan vähenemistä.¹⁸¹ Lasinpuhalluksen ammattitaito on periytynyt parin tuhannen vuoden ajan tähän päivään asti lähes muuttumattomana. Lasinpuhaltajien nykyiset ammattitraditiot ovat peräisin lähinnä keskiajalta.¹⁸² Käsityöammateille ominainen järjestelmä oppipoikineen, kisälleineen ja mestareineen ei ole käytännössä hävinnyt, vaikka ammattikuntalaitos virallisesti kumottiin vuonna 1868. Lasinpuhaltajan ammattitaito on lähes poikkeuksetta koko historiansa ajan periytynyt suvussa lähinnä isältä pojalle. Nykyajan tietoteknisessä yhteiskunnassa nuorten kynnys aloittaa käsityöammatti on varmasti suuri. 1990-luvun alusta asti Nuutajärven lasitehtaalla on

¹⁸⁰ Mannelinin ja Nurmisen haastattelut 21.11.2006.

¹⁸¹ Välimäen haastattelu 29.11. 2005.

¹⁸² Nurmi 1989, s. 36.

toiminut ammattikoulumainen linja, jossa koulutetaan suhteellisen nopeasti kolmen vuoden kuluessa lasinpuhaltajia mestarin johdolla. Se, riittävätkö tämän ammattikoulun oppilaat ja muut suomalaiset lasialan oppipojat tulevaisuudessa, vai tarvitaanko taas ulkomaisia lasinpuhallusammattilaisia jo käytettävien muotoilijoiden lisäksi, jää nähtäväksi.

6.3. Nuutajärven vanhempi taiteilijasukupolvi

Gunnel Nyman oli Suomen lasiteollisuuden merkittävin taiteilija 1940-luvulla. Hän syntyi vuonna 1909 ja kuoli yllättäen jo vuonna 1948 oltuaan vasta kaksi vuotta Nuutajärven palveluksessa. Gunnel Nyman opiskeli ensin huonekalusuunnittelijaksi, mutta suunniteltuaan Riihimäen ja Karhulan lasitehtaille lasimalleja, jotka huomattiin myös ulkomailla, hän siirtyi kokonaan lasimuotoilijaksi. Nuutajärven lasitehtaalle vuonna 1946 siirtyessään hän oli jo tunnettu muotoilija. Hänen lopullinen läpimurtonsa tapahtui saman vuoden Tukholman näyttelyssä, mutta tästä huolimatta taiteilijan suurin menestys tapahtui vasta kolme vuotta kuolemansa jälkeen, vuoden 1951 Milanon triennaalissa.¹⁸³ Gunnel Nymanin toimintatapa oli ajalleen poikkeuksellinen, sillä hän ei pelkästään piirtänyt paperille, vaan toimi lasihytissä suoraan puhaltajien kanssa. Hänen lämminhenkisille ja sensuelleille töillensä luonteenomaista oli paksuseinäisyys, pisanamuotoisuus, savunomaisuus ja kuplat.

Kaj Franckin (1911–1989) tärkein tehtävä oli toimia Nuutajärven lasin uudistajana ja tulevaisuuden rakentajana. Tästä tehtävästä hän suoriutui erinomaisesti johtaen lasitehtaan taiteellista suuntausta ja laatutasoa peräti 25 vuotta. Kaj Franck tuli Nuutajärvelle Wärtsilän kauppohenkilöiden yhteydessä vuonna 1950 oltuaan sitä ennen Arabian palveluksessa. Hän toimi osittain yhtäaikaaisesti myös Taideteollisen oppilaitoksen taiteellisena johtajana. Hän lähti tehtaalta vasta vuonna 1976 ehdittyään kouluttamaan tänä aikana useita muotoilija oppilaita. Kaj Franck palasi Nuutajärven lasitehtaalle muutamia kertoja vielä tämän jälkeen eräänlaisena vierailevana tähtenä. Hänen suunnitelmansa sarjatuotantoon sopiviksi arkilaseiksi olivat aina yksinkertaisia ja käytännöllisiä, sekä helppoja valmistaa. Kaj Franckia onkin kutsuttu ”suomalaisen muotoilun omaksitunnoksi”.¹⁸⁴ Uniikkilasien tuotannossa taiteilijaa kiehtoi uuden kokeileminen ja kehittäminen. Hän toimi aina yhteistyössä puhaltajien kanssa ollen heidän kanssaan hyvissä väleissä. Kaj Franck palkittiin ansioistaan useasti, mutta ehkä tärkeimpänä olivat vuoden 1957 Milanon triennaalin pääpalkinnon

¹⁸³ Lindqvist-Mathiesen 1993, sivut 48–54.

¹⁸⁴ Matiskainen 1994, s. 78.

ja teollisen muotoilun uranuurtajapalkinnon saaminen. Kaj Franck sai professorin arvonimen vuonna 1972.

Saara Hopean (1925–1984) ura Nuutajärven lasilla alkoi vuonna 1951 nimenomaan Kaj Franckin pyynnöstä. Saara Hopea toimi aluksi piirtäjän virassa, mutta jo vuodesta 1952 lasisuunnittelijana ja Kaj Franckin työtoverina itse lasitehtaalla. Hänen uransa Nuutajärvellä kesti vain vuoteen 1959 asti, kunnes hän joutui siirtymään perheensä kultasepänliikkeeseen korusuunnittelijaksi. Saara Hopea suunnitteli aluksi lähinnä talous- ja käyttöesineitä, sekä ”anonyyminä” valmistettuja hiottuja kristalliesineitä. Näiden lisäksi hänen tuotantoonsa kuuluu myös 44 kappaletta signeerattuja taidelasimalleja.

6.4. Nuutajärven uudempi taiteilijasukupolvi

Oiva Toikka syntyi vuonna 1931 Viipurin maalaiskunnassa, mistä matka evakkoon kulkeutui aikanaan Helsinkiin. Hänestä tuli ensin keraamikko ja kuvaamataidonopettaja, kunnes vuonna 1963 hänet palkattiin muotoilijaksi Nuutajärven lasitehtaalle. Oiva Toikka oli toiminut jo aikaisemmin kesäharjoittelijana Kaj Franckin alaisuudessa ja tämä loi pohjaa erittäin menestyksekkäälle yhteistyölle 1960- ja 1970-luvuilla. Oiva Toikka nousi nopeasti Suomen lasitaiteen uudenajan tähdeksi suunnittelemalla uniikkeja röpelölaseja ja muodikkaita poptaiteeseen viittaavia Lollipop-veistoksia, jotka menestyivät esimerkiksi Lontoossa vuonna 1969.¹⁸⁵ Tämän jälkeen hän jatkoi tuotantoaan fantasia-aiheisilla lasikuutioilla ja myöhemmin legendaarisilla lintufiguureilla, joita valmistetaan vieläkin erittäin suosittuina keräilysarjoina. Taiteilija Toikka kävi vielä 2000-luvun alussa kesäisin Nuutajärvellä suunnittelemassa uusia ja entistä tyylikkäämpiä lintumalleja keräilijöiden tarpeisiin. Hänen tuotantoonsa kuuluu myös ajan hampaan kestäviä käyttölasisarjoja, joidenka mallit olivat aikanaan myyntimenestyksiä. Kaj Franckin vähitellen väistyessä Oiva Toikasta tuli pikkuhiljaa Nuutajärven lasitehtaan pääsuunnittelija.

Inkeri Toikka on syntynyt myös vuonna 1931 kuten hänen miehensä Oiva Toikkakin. Heitä yhdistävät myös samanlaiset koulutukset, samat kesätyöpaikat ja työ Nuutajärven läheisyydessä. Inkeri Toikka toimi aluksi opettajana Urjalassa sijaitsevassa koulussa, kunnes sai lasimuotoilijan viran Nuutajärven lasitehtaalta. Hän toimi virassa vuodet 1970–1992. Inkeri Toikan tuotanto on melko rajallinen, mutta siihen sisältyy kuitenkin tiettyjä taiteellisia helmiä, joista hänet muistetaan.

---

¹⁸⁵ Poutasuo 1993, sivut 76–77.

Heikki Orvola sai työpaikan Nuutajärven lasitehtaalta työharjoittelun ja Kaj Franckin avustuksella. Heikki Orvola on syntynyt vuonna 1943 ja hän on toiminut lasimuotoilijana Nuutajärvellä vuosina 1968–1983, ja tämän jälkeenkin vielä vierailevana taiteilijana. Hän toimi yhteistyössä Kaj Franckin ja Oiva Toikan kanssa hyvin inspiroivassa ilmapiirissä, joka johti hyvin taiteellisiin ja luoviin tuloksiin. Heikki Orvola on kerännyt mainetta hienoilla ja perinteisillä filigraanilaseillaan, jotka olivat Nuutajärven lasitehtaan Pro Arte -kokoelman kulmakiviä, sekä klassikoksi kohonneilla lasiastiomalleillaan. Heikki Orvola on palkittu 1980-luvun aikana Pro Finlandia -mitalilla ja Valtion taideteollisuuspalkinnolla.

Kerttu Nurminen on syntynyt vuonna 1943. Hän toimi Nuutajärven tehtaan lasimuotoilijana yli 35 vuotta aina vuoden 1971 syksystä lähtien. Nurminen jäi virastansa eläkkeelle keväällä 2007. Myös Kerttu Nurminen oli työharjoittelussa Nuutajärvellä saaden välittömästi valmistuttuaan työpaikan lähinnä Kaj Franckin valitsemana. Kerttu Nurminen teki läpimurtonsa vuonna 1988 modernin Mondo-lasistonsa ansiosta. Mallisto huomioitiin myös kansainvälisesti ja se otettiin mukaan New Yorkin Modernin taiteen museon myyntikokoelmiin. Kerttu Nurminen itse kertoi Mondo-malliston olevan suomalaisen ja pohjoismaalaisen näköinen, mihinkä hän myös työssängä oli pyrkinyt.¹⁸⁶ Hänen tuotantoonsa kuului myös filigraanilasien ja uniikkisten maljojen suunnittelu, sekä häivytyks- ja hiekkapuhallustekniikan käyttö. Hänen uniikeissa taidelautasissaan näkyy loistava valon ja värin käytön osaaminen. Taidelautasien kuvat hän piirsi ja peitti itse samalla varmistuen, että hiekkapuhalluksen jälki tuli olemaan varmasti virheetön. Tämä tekniikka on erittäin vaikeaa käsityötä, joka ei salli minkäänlaisia epäonnistumisia.¹⁸⁷ Tämä kuvaa hyvin sitä, että juuri laadustansa taiteilija tunnetaan. Taiteilija Kerttu Nurminen on myös saanut Valtion taideteollisuuspalkinnon vuonna 1990.

Markku Salo on viimeisin Nuutajärven lasitehtaalte palkatuista muotoilijoista. Hän on syntynyt vuonna 1954 ja toiminut virassansa vuodesta 1983 lähtien toimien nykyään lähinnä studiolasiperiaatteella yrittäjänä Nuutajärven lasitehtaan tiloissa. Hänen lasitaiteilijan uransa alkoi, kun hän vastasi Nuutajärven lasitehtaan työpaikkailmoitukseen ja sai täältä myöntävän vastauksen.¹⁸⁸ Markku Salon töissä näkyy runsaan mielikuvituksen käyttö. Tuotannossaan hän toteuttaa eri tarinoiden tapahtumia ja hahmoja monipuolisten teknisten oivallusten kanssa. Taiteilija

¹⁸⁶ Kerttu Nurmisen haastattelu 21.11.2006

¹⁸⁷ Enbom 1993, s. 98.

¹⁸⁸ Tahkokallio 1993, s. 102.

käyttää työssään hyväkseen erilaisia filigraanitekniikoita, monisävyisiä värejä, vaikeita muotoja ja metalliverkkoja. Markku Salon erilaiset Pro Arte -työt ja hyvin modernit käyttölasimallistot loivat Nuutajärven lasille erittäin tervetullutta uudenaikaista ilmettä. Markku Salollekin on myönnetty ansioistaan Valtion taideteollisuuspalkinto vuonna 1989.

6.5. Kumelan lasitehtaan taidelasituotanto

Sotien jälkeen Kumelan lasitehtaan omistajat päättivät laajentaa tehdasta monipuolisemman tuotannon aikaansaamiseksi. Tavoitteena oli esimerkiksi puristelasin valmistuksen lisääminen. Kumelan lasitehtaalte ostettiin saksalainen puoliautomaattikone, jolla lasin sarjatuotanto saatiin alkuun. Tämän saksalaisen puoliautomaattikoneen pohjalta tehtaalla rakennettiin vastaavia puoliautomaattikoneita lisää ja näitä oli 1950-luvun puolivälissä Kumelassa jo kahdeksan kappaletta.¹⁸⁹ Puoliautomaattisten koneiden tarina loppui Kumelan lasitehtaalla kuitenkin jo vuonna 1960, kun pullotuotanto päättyi kannattamattomana. Tässä vaiheessa pullotuotanto yhdessä lääkelasituotannon kanssa oli muodostanut 60% Kumelan tuotannosta. Tämän jälkeen talous- ja taidelasi nousivat taas tehtaan tärkeimmiksi tuotteiksi.

Pullo- ja lääkelasituotannon lisäksi taidelasi säilyi koko ajan Kumelan lasitehtaan tuotannossa. Talous- ja taidelasin kysyntä kasvoi voimakkaasti sodan jälkeen. Hintasäännöstely ei koskenut koristeltua lasia eikä taidelasia, joten sen valmistaminen oli kannattavaa. Lasia koristelemalla pystyttiin myös peittämään sen virheellisyyksiä. Kaikki taidelasi mitä pystyttiin valmistamaan meni kaupaksi.¹⁹⁰ 1940-luvulla Kumelan lasitehtaan käytetyin lasinkoristelumenetelmä oli maalaaminen. Maalausaiheina käytettiin enimmäkseen erilaisia kukkia. Kukka-aiheiden lisäksi maalattiin metsästys-, purjehdus- ja kalastusaiheisia lasiesineitä, joista yleisempiä olivat pullot. Maalausmalleja tilattiin omien maalareiden lisäksi myös tehtaan ulkopuolisilta taiteilijoilta. Lasin maalaaminen väheni huomattavasti vasta 1950-luvulla, kun siirtokuvat ja silkkipainotekniikka korvasivat edullisia menetelminä käsinmaalatut kuviot. Kumelan lasitehdas osti näitä siirtokuvia aina Englannista asti.¹⁹¹ Lasinmaalaus saatiin elpymään lasitehtaalla hetkeksi, kun tehtaalle 1950-luvun alussa tullut Eero Sallinen aloitti hopeamaalauksen. Hän oli oppinut tämän taidon työskennellessään Ruotsissa. Sallinen säilytti kuitenkin menetelmän omana salaisuutenaan ja hopeamaalaus loppui Kumelassa hänen kuoltuaan.

¹⁸⁹ Koivisto 2002, s. 12.

¹⁹⁰ Viilomaa 2002, s. 40.

¹⁹¹ Kumela 2002, s. 35.

Maalattun lasin lisäksi Kumelan lasitehtaalla tehtiin kaiverrettua ja hiottua lasia. Talouslasin hiontamallit pidettiin yksinkertaisina tyylikkyydestä kuitenkin tinkimättä. Tärkeintä oli tuotannon kannattavuus. Aiheina näissä hiontatöissä oli kukka-, lehti-, oksa-, tähti- ja rypälemallit. Suunnittelijoina toimivat esimerkiksi Ilmari Kumela ja Toivo Karjalainen. 1940-luvulla Kumelan lasitehtaan hienoimpia taide-esineitä olivat kaiverretut lasiesineet. Kaivertaminen oli kaikista koristelumenetelmistä kallein. Merkittävimpiä kaiverrusaiheiden suunnittelijoita Kumelan tehtaalla 1940-luvulla oli kuvanveistäjä Jyrki Sailo. Hänen tekemät mallit esittivät usein mytologisia aiheita, eläimiä tai henkilöitä. Tehtaalla vaikutti tuolloin myös taiteilija Runar Engblom, jonka suunnittelema lasimallisto jätettiin toteuttamatta, koska se oli modernina ja tehtaan tyylistä poikkeavana liian kallis tuottaa.¹⁹²

Kumelan lasitehtaan ensimmäiset talous- ja taidelasikuvastot ilmestyivät 1940-luvulla. Kuvastojen piirroksista vastasi Ilmari Kumela, joka oli myös taitava harrastemaalari. Kuvastossa ei mainittu esineiden suunnittelijoita ja niitä pyrittiinkin myymään anonyymeinä tuotemalleina. Aikakaudelle tyypillistä kuitenkin oli, että minkäänlaista mallisuoja ei lasituotteille ollut ja kopioimalla muiden tehtaiden malleja ne saatiin sopimaan helposti omaan tuotantoon. Useilla tehtailla oli hyvin samankaltaisia tuotteita. 1950-luvulla ilmestyneissä kuvastoissa ja hinnastoissa oli jo taiteilijoidenkin nimiä mukana. Näistä esimerkkinä keraamikko Maija Carlsson ja Ilmari Kumelan tytär Sirkku Kumela-Lehtonen, joka toimi tehtaan ainoana vakituksena suunnittelijana aina vuoteen 1976 saakka. Kumelan lasitehdas järjesti 1950-luvulla myös suunnittelukilpailuja, joidenka suunnittelutuotoksia otettiin ihan tuotantoon asti.¹⁹³

1960-luvulla Kumelan lasitehdas jatkoi monipuolista toimintaansa. Lasitehdas valmisti käyttö- ja taidelasin lisäksi esimerkiksi ravintola- ja valaisinlasia, lamppujen lasia ja erilaisia lasituotteita kultasepäntehtaille. Pullotuotannon loputtua talous- ja taidelasi nousi taas tehtaan tärkeimmiksi tuotteiksi. Lasitehdas pyrki aktiivisesti uudistamaan mallistoa tuotekehittelyllä ja uusien suunnittelijoiden tuotteilla. Uusina suunnittelijoina Kumelan lasitehtaalle tulivat italialainen taiteilija Armando Jacobino, taiteilija Kaj Blomqvist ja sisutusarkkitehti Olavi Ruottinen. Armando Jacobinon töissä yhdistyivät vanhat taidokkaat italialaistekniikat ja moderni leikkimielinen kepeys.¹⁹⁴ Vuonna 1963 tehtaalla aloitettiin värilasikokeilut, joiden tulosten toivottiin laajentavan

¹⁹² Viilomaa 2002, s. 44.

¹⁹³ Viilomaa 2002, s. 47. Taideteollisen oppilaitoksen opiskelijoille järjestetty suunnittelukilpailu.

¹⁹⁴ Viilomaa 2002, s. 58. Jacobino toteutti lähinnä koristeellisia eläinhahmoja.

Kumelan käyttämää väriskaalaa, mikä oli jo entuudestaan mittava. Uusien väriskaalojen lisäksi lasituotteissa käytettiin mielikuvituksellisesti esimerkiksi tuohta, kuparia ja metalliverkkoja.

Kumelan lasitehtaan valttina markkinoilla oli mahdollisuus olla isompien tehtaiden alihankintatöiden tuottajana. Pienempikokoisena lasitehtaana joustavuutta oli helpompi toteuttaa. Kumelan lasitehtaalla oli myös hyvä yhteishenki, joka perustui pieneen tehdasyhteisöön. Tehtaalla ei ajateltu niinkään vanhan mestari – kisälli – oppipoika -ajatusmallin mukaisesti, vaan työntekijät oli leikillisesti jaettu taiteellisiin, vähemmän taiteellisiin ja nimellisiin lasinpuhaltajiin.¹⁹⁵ Yhteisöllisyyttä lisäsi henkilökunnan yhteiset juhlat, urheilukilpailut ja musiikkitapahtumat. Hyvänä esimerkkinä tehtaan yhteisöllisyydestä on se, että Kumelan tehtaalaiset paistoivat joulukinkkinsa tehtaan jäähdytysuunissa.¹⁹⁶

1970-luku alkoi Kumelan lasitehtaalla hyvin samantyyppisesti, kuin edellinen vuosikymmen loppui. Tehtaan käyttämää väriskaalaa laajennettiin vielä lisää ja tätä pyrittiin käyttämään hyväksi markkinoinnin apuna. Koristeluna käytettyä hiontaa, siirtokuvia ja esimerkiksi rihlamuottiin puhallusta vähennettiin. 1970-luvun puolessavälissä julkaistussa kuvastossa lasitehtaan talous- ja taidelasimallisto oli jo huomattavasti supistunut. Tuotannosta oli nyt poistettu jo kaikki hiotut tai siirtokuvilla koristellut esineet. Energiakriisi ja sitä seurannut lama vaikeuttivat selvästi lasiteollisuuden toimintaa ja tästä johtuen myös Kumelan lasitehdas ajautui ylipääsemättömiin taloudellisiin vaikeuksiin. Kumelan ongelmaksi muodostui pienten tuote-erien valmistukseen tarvittava liian iso energian määrä. Myös vanhakantaisista käsityömenetelmistä johtuneet työvoimakustannukset nostivat tuotteiden hinnat liian korkeiksi. Loppuvuodesta 1976 Kumelan lasitehdas päättyi Humppilan Lasitehdas Oy:n omistukseen.

Kumelan lasitehtaan uusi tuotanto Humppilan lasitehtaan omistuksessa käynnistyi hyvin vaivalloisesti. Kumelan tehdas seisoj aluksi kolme kuukautta ennen kuin tuotanto pystyttiin aloittamaan. Kaikki sulatusuunit jouduttiin uusimaan ja ne tilattiin Riihimäen lasilta. Kumelan lasitehdas toimi tappiolla, vaikka useita työntekijöitä irtisanottiin ja muitakin säästöyrityksiä toteutettiin. Nämä ylitsepääsemättömät ongelmat johtivat siihen, että Kumelan lasitehdas vaihtoi taas nimellisesti omistajaa vuonna 1981. Yhtiökauppojen takana olivat samat henkilöt, jotka olivat edellisenkin kaupan hoitaneet. Vuoden 1976 yhtiökaupoista aina Kumelan lasitehtaan loppumiseen

---

¹⁹⁵ Koivisto 2002, s. 16.

¹⁹⁶ Koivisto 2002, s. 18.

saakka tehtaan omistajana oli Rolf Alander. Hän toimi myös tehtaan toimitusjohtajana vuosina 1981-1985. Kumelan lasitehtaan tarina päättyi lopullisesti 23.11.1985.

6.6. Karhulan uudet kuviot

Karhulan lasitehtaalla lopetettiin talouslasin valmistus vuonna 1949 ja pari vuotta myöhemmin siellä päättyi myös lopullisesti lasin suupuhallus. Näin legendaarisesta taidelasitehtaasta tuli pelkästään prosessiteollisuutta harjoittava laitos.¹⁹⁷ Ahlström-yhtiön harjoittama käsiteollisesti valmistetun lasin tuottaminen keskitettiin kokonaan Iittalaan. Samalla Iittalaan siirrettiin myös valaisin- ja puristelasin tuotanto. Taiteilijoista vain Tapio Wirkkala oli enää suorassa yhteistyössä Karhulan lasitehtaan kanssa. Hän suunnitteli vuodesta 1957 lähtien Karhulassa pulloja lasiteollisuuden käyttöön.¹⁹⁸

Korkean laadun ylläpitäminen jatkui edelleen pakkauslasin valmistuksessa ja Karhulan maine pysyi maailmalla erinomaisena. 1960-luvun alussa Ahlström-yhtiö ja Riihimäen lasi sopivat työnjaosta, jossa Karhulan lasitehdas keskittyisi värillisen ja Riihimäki kirkkaan pakkauslasin valmistukseen. Myös 1960-luku merkitsi merkittäviä laajennuksia Karhulan lasitehtaalla. Tehtaan keskittyminen pelkästään pakkauslasituotantoon vaati suuria muutoksia tehdasrakennuksissa ja tuotantolinjoissa. Lasitehtaan oli pystyttävä reagoimaan ajan mukaisesti suurempiin valmistusmääriin. Huolimatta loputtomista koneiden ja uunien osauudistuksista oli 1970-luvulla tultu tilanteeseen, jossa Karhulan lasitehtaan oli pakko ryhtyä laajaan modernisointiin.¹⁹⁹ Tämä uudistus käsitti muun muassa Valmetin valmistaman uudenaikaisen käytönvalvontajärjestelmän.

Karhulan lasivillan valmistus oli aloitettu jo vuonna 1941 ja toiminta oli alusta asti hyvin menestyksekkästä. 1940-luvulla lasivillaa myytiin pääasiassa Saksaan, Neuvostoliittoon ja Suomen puolustusvoimille.²⁰⁰ 1950-luvulla lasivillasta valmistetulle matolle keksittiin tuotenimi Karhunalja, joka on vieläkin yleisesti käytössä. 1960-luvulla lasivillan kysyntä oli jo niin suurta, että Ahlström-yhtiö osti Paavolan kunnasta Pohjois-Suomesta Ruukki Oy:n entiset tuotantolaitokset ja rakensi niihin uuden lasivillatehtaan. Ruukin tehtaan aloittamisen jälkeen menestys poiki vielä kaksi muuta lasivillatehdasta, joista ensimmäinen sijaitsi Forssassa ja toinen Hyvinkäällä. Karhulan tehtaalla jatkettiin lasivillan valmistuksen kehittämistä edelleen aloittamalla uudenlainen

¹⁹⁷ Ahtokari 1981, s. 134.

¹⁹⁸ Nyholm 1989, s. 83. Esimerkiksi Finlandia-vodkapullo.

¹⁹⁹ Ahtokari 1981, s. 137.

²⁰⁰ Ahtokari 1981, s. 138. Puolustusvoimat käyttivät lasivillaa esimerkiksi parakkien eristysaineena Lapissa.

lasikuitutuotanto vuonna 1971. Maailmanmarkkinoilla näytti lasikuidun kulutus kasvavan nopeaa tahtia. Tehokas tuotekehittely ja markkinointi auttoivat uusien markkina-alueiden valtaamisessa.

Vuonna 1975 oli Ahlström-yhtiön lasikuitutehtailla suurempi markkinaosuus oman maansa eristemarkkinoista kuin millään muulla lasivillayhtiöllä maailmassa. Menestys ei kuitenkaan kantanut tähän päivään asti. Karhulan lasivillaa tuottanut tehdas loppui vuonna 1982, kun Ahlström-yhtiö rakennutti Hyvinkäälle vastaavan tehtaan.²⁰¹ Ahlström-yhtiö myi vuonna 1995 Karhulan pulloja valmistaneen lasitehtaan amerikkalaisyhtiölle nimeltään O-I. Uusi omistaja lopetti Karhulan lasitehtaan tuotannon kannattomana vuonna 2009. Syinä kannattamattomuuteen oli myynnin lasku, viennin väheneminen ja lama. Karhulan lasitehtaan sulkeutumisen myötä loppui myös legendaarisen Finlandia-vodkapullon valmistus Suomesta.

6.7. Riihimäen lasitehtaan lopun vaiheet

Vuonna 1949 Riihimäen lasitehdas järjesti pohjoismaisen taide- ja käyttölasin suunnittelukilpailun. Tämän kilpailun voitti taiteilija Arttu Brummer ja toisen palkinnon sai taiteilija Timo Sarpaneva. Merkittävintä tässä kilpailussa oli kuitenkin se, että kilpailun jälkeen Riihimäen lasitehtaan palvelukseen kiinnitettiin taiteilija Nanny Still. Hänen moni-ilmeinen ja -muotoinen työskentely vuosikymmenten ajan oli osaltaan vaikuttamassa Riihimäen lasitehtaan imagoon.²⁰² Nanny Stillin lisäksi lasitehtaalla toimivat toisen maailmansodan jälkeisenä aikana taiteilijat Helena Tynell ja Aimo Okkonen. Helena Tynell teki pitkäaikaisella urallansa niin yksinkertaisia käyttöesineitä kuin värikkäitä valettuja taide-esineitäkin. Aimo Okkolin oli yksi suomalaisen kristallin tunnetuimpia suunnittelijoita. Hän oli poikkeuksellisesti myös mukana aloituskappaleiden valmistuksessa puhaltamalla ne itse. Aimo Okkolinin 1960-luvulla syntynyt Lumpeenkukka-maljakko ja monet sitä seuranneet jyrkät kristallimaljat ja -veistokset antoivat selvän leiman Riihimäen lasitehtaan kristallivalikoimalle.

Sodan jälkeen Riihimäen lasitehdas laajensi toimintaohjelmaansa ottamalla mukaan tuotantoon laboratoriovälineiden ja silmälasien valmistuksen. Nämä linjavedot eivät kuitenkaan olleet pitkäikäisiä ja Riihimäen lasi alkoi keskittyä entistä enemmän pakkauslasin valmistamiseen. 1960-luvulla Riihimäen lasi teki Ahlström-yhtiön kanssa toimialarationalisointisopimuksen, jolla tehtaat sopivat muun muassa pakkauslasituotannon värijaosta. Riihimäen lasitehtaalla uudestaan alkanut

²⁰¹ Tiitola 1989, s. 142.

²⁰² Ahtokari 1981, s. 155.

ikkunalasituotanto jatkui aina vuoteen 1975 asti, jolloin se oli pakko lopettaa kannattamattomana kovan kilpailun takia. Seuraavana vuonna sammuivat myös taide- ja käyttölasitehtaan uunit.²⁰³ Tehdas lopetettiin kokonaan vuosien 1981 ja 1990 välisenä aikana.

Riihimäen tehdasalueella ei toiminta kuitenkaan loppunut lasitehtaan sulkeuduttua. Suomen lasimuseo perustettiin vuonna 1961. Se on kuitenkin vuodesta 1980 alkaen toiminut alueella olevassa vanhassa tehdasrakennuksessa. Tämä rakennus rakennettiin vuonna 1914 alun perin Paloheimo Oy:n turvejauhetehtaaksi. Riihimäen Lasi Oy muutti rakennuksen lasitehtaaksi vuonna 1921. Rakennuksessa on aikaisemmin toiminut myös muovitehdas, silkkipaino sekä Riihimäen lasitehtaan kristallihimo. Nykyinen museokahvila toimii lasitehtaan entisessä hevostallissa. Suomen lasimuseon pääasiallinen tehtävä valtakunnallisena erikoismuseona on esitellä lasin historiaa ja muotoilua. Museossa voi kattavasti tutustua suomalaisen lasinvalmistuksen yli 300-vuotiaaseen perinteeseen ja peräti jo 4000 vuotta vanhaan kokonaishistoriaan.

7. PÄÄTELMÄT

Nuutajärven lasitehdas perustettiin jo vuonna 1793. Furuhielmin suvun aikoina Ruotsin vallan ajan lopulla ja Venäjän vallan alussa lasitehdas pidettiin kooltaan ja tuotannoltaan pienenä. Tuotanto sopeutettiin juuri niin kuin markkinat sanelivat. Nuutajärven lasitehtaan alkuaikojen vakaus perustui tehdasta suunniteltaessa huomioituihin laajoihin polttoainevaroihin sekä kotimaisiin raaka-aineisiin. Lasitehtaalla pyrittiin olemaan omavaraisia eikä riskejä juuri otettu. Ruotsin ja venäjän sodat ja emovaltion vaihdos eivät juuri Nuutajärven lasitehtaaseen vaikuttaneet, sillä tehtaalla oli keskitytty kotimaankauppaan. Tulipalojen sattuessa ensimmäisen palon jälkeen otetulla vakuutuksella oli tärkeä merkitys nopean jatkon suhteen.

Ajasta ennen vuotta 1851 ei taiteen merkityksestä Suomen lasiteollisuudessa voi juurikaan puhua. Kyseisen aikakauden tekniset tiedot ja taidot sekä materiaalin laatu ja saatavuus eivät mahdollistaneet erityistä taiteellista muotoilua. Vasta 1850-luvulla Nuutajärven Adolf Törngren nosti lasitehtaansa laadullisesti ja taiteellisesti Euroopan lasimaailman tietoisuuteen. Nuutajärven tehtaasta tuli samalla myös tuotannon puolesta Suomen johtava lasitehdas. Adolf Törngrenillä oli käytettävissään rahaa ja halu tähän kehitykseen. Tällä kapasiteetilla hän uusi tekniikan, taidot ja

---

²⁰³ Ahtokari 1981, s. 157.

tuoteryhmät ajan tasalle. Tämä ennennäkemättömän nopea nousu mahdollistettiin ulkomaisten ammattimiesten avulla. Vaikka A. Törngren myöhemmin menetti koko omaisuutensa, hän ehti luomaan Nuutajärven lasitehtaalle vakavaraisen perustan, josta oli myöhempien omistajien helppo jatkaa. Nuutajärven lasitehtaan 1800-luvun loppupuolen vakavaraisuus perustui nimenomaan taidelasin laatuun ja erityisyyteen.

Torsten Costianderin suvun Nuutajärven omistuksen aikakaudella taiteilijoiden merkitys jäi lähestulkoon olemattomaksi. 1900-luvun taitetta varjostivat suurehkot ongelmat ja vaikea kilpailutilanne ikkunalasimarkkinoilla. Ikkunalasitoiminnan loputtua suuret lasitehtaat reagoivat nopeasti taidelasimarkkinoihin ja niitä tukeviin maailmannäyttelyihin. Nuutajärven lasitehdas heräsi tähän kilpailuun vasta, kun tehdas sai vuonna 1950 ison konsernin omistajakseen. Wärtsilän omistuksessa taiteilijoille ymmärrettiin antaa suuri vapaus ja vastuu johtaa Nuutajärven lasitehtaan tuotantoa. 1950-luvulla Nuutajärven lasitehdas osallistui useisiin triennaaleihin ulkomailla ja sai sieltä ansaittua menestystä. Taiteilija Kaj Franckin merkitys taiteellisena johtajana oli lasitehtaalle erittäin suuri. Hän loi suhteet ulkomaille, uudisti vanhat mallistot ja otti esimerkiksi filigraanilasin takaisin tuotantoon. Kaj Franck myös opetti tulevat taiteilijat ja kehitti tuotteiden laadun takaisin korkeimmalle tasolle sitten Adolf Törngrenin päivien.

Vaikka Nuutajärven lasitehdas aikanaan siirtyi omistajalta toiselle ja tehtaan tuotanto jatkuvasti pieneni ja erikoistui, se ei silti missään vaiheessa menettänyt identiteettiään. Nuutajärven lasitehtaan pitkäaikainen historia perustuu sen omistajien ja johtajien taitoon luovia erilaisten aikakausien lomassa aina parhaalla mahdollisella tavalla. Eräänlainen tulevaisuuden ennakointi kuuluukin hyvän yritysjohton ominaisuuksiin. Nykyään lähes kaiken omistavan konsernin päättäjät ovat säilyttäneet Nuutajärven nimen, perinnön ja uniikkisuuden voimissaan sekä hyödyntäneet näitä pitkäaikaisen menestystarinan voimavaroja edukseen kansainvälisessä markkinapolitiikassa. Tämän ja pettämättömän yhteishengen takia Nuutajärven lasi voi edelleen kylänä ja käsitteenä hyvin, vaikka itse lasitehdas suljettiin kansainvälisestäikin kunnioitettavan yli 320-vuotisen ajanjakson jälkeen.

Iittalan lasitehtaan erinomainen alku selittyy Claes Norstedtin koulutuksen ja korkean ammattitaidon avulla. Hän palkkasi tehtaalle ulkomaalaista valioväkeä töihin, mikä takasi tuotteiden korkean laadun. Laatutaso nosti Iittalan Suomen tasokkaimmaksi lasitehtaaksi 1900-luvun alun alkupuolella. Vuoden 1917 myynti Karhulan lasitehtaan jo omistavalle Ahlström-yhtiölle huononsi Iittalan identiteettiä, mutta samalla toi mukanaan vakavaraisuutta. 1920- ja 1930-

luvuilla Iittalan lasitehdas toimi lähes täysin Karhulan lasitehtaan varjossa. Toisen maailmansodan jälkeen alkoi Iittalan lasitehtaan uusi nousukausi. Lasitehtaalle palkattiin erittäin korkeatasoisia taiteilijoita, jotka suunnittelivat pitkäikäisiä ja menestyksekkäitä lasisarjoja koko kansan tarpeisiin. Myös Iittalan lasitehtaan nouseva maine perustui osaltaan maailmannäyttelyissä saavutettuun menestykseen.

1950-luvun työnjako Ahlström-yhtiöiden sisällä oli ilmeisen viisas päätös, sillä yhtymän sisäinen resurssien jako onnistui tehokkaasti. Iittalan nousun takana olivat myös Nuutajärven tapaan vapaat kädet saaneet taiteilijat, jotka hyödynsivät maailmannäyttelyiden menestyksiä niin omiin kuin yhtymän tarpeisiin. Ahlström-yhtiö täytti viisaasti taiteilijoiden tarpeita uudistamalla tuotantolinjoja sitä mukaan, kun tarvetta oli. Muuten heille annettiin lähes täysi rauha toimia niin kuin sen hetken kilpailutilanne sitä vaati. Iittalan lasitehtaasta tuli Suomen johtava lasitehdas ja brändi, koska Ahlström-yhtiössä näin päätettiin.

Karhulan lasitehtaan menestyksen pohjusti kapteeni William Ruth. Hän sijoitti lasitehtaansa kehittämiseen suunnattomasti varoja onnistuen kasvattamaan sen hetkellisesti jopa maamme suurimmaksi lasitehtaaksi. Kustannuksia kaihtamatta kapteeni Ruth nosti Karhulan lasitehtaan laatutason erittäin korkeaksi ulkomailta tulleiden ammattimiesten ja lasimallien avulla. William Ruthin kuollessa 74-vuotiaana tehdas oli kuitenkin pakko myydä.²⁰⁴ Ruthin tekemien mittavien investointien jälkeen oli Ahlström-yhtiön helppo jatkaa yhdistämällä kahden voimakkaan lasitehtaan resurssit. Yhtymän sisäinen keskittäminen, taiteellisuuden vaaliminen, kansainvälisen mainosarvon hyödyntäminen ja viennin suunnitelmallinen kasvattaminen nostivat Karhulan maailman tietoisuuteen. Karhulan lasitehdas käytti markkinoinnissa korkealaatuisia kuvastoja, joiden sisällöistä kristallin osuus oli huomattavan suuri.

Ahlström-yhtiön johtajan Hans Ahlströmin johdolla Karhula-Iittalasta tuli erittäin vahva taidelasituotantolaitos, jossa ymmärrettiin kilpailujen ja taiteilijoiden tärkeyden päälle. Karhulan lasitehdas palkkasi palvelukseensa useita huippusuunnittelijoita, joiden avulla maailmannäyttelyissä menestyminen oli taattu. Menestys johti selvään myynnin kasvuun ja Karhulan lasia vietiin useisiin maihin ympäri maailman. Sotien välisellä aikakaudella Karhulassa tehtiin ne legendaariset taidelasituotteet, joihin tämän päivän suomalainen lasiteollisuus vieläkin tukeutuu.

---

²⁰⁴ Nyholm 1989, s. 53. William Ruthilla ei ollut perillistä, joka olisi jatkanut tehtaan toimintaa.

Riihimäen lasitehtaan tarkoitus oli toimia suoraan taide- ja käyttölasitehtaana. Jo lasitehtaan alkuaikoina tehtaalla oli kauas tähtäävä keskittämispolitiikka, jonka tarkoituksena oli saada muita lasitehtaita oman vaikutusvaltansa alaiseksi. Tässä myös Riihimäen lasitehdas onnistui ja sillä oli jo 1930-luvulla monipuolinen valikoima tuotteita laajaan vientiin asti. Riihimäen lasitehdas oli aktiivinen suunnittelukilpailujen järjestäjä ja maailmannäyttelyiden kävijä. Näistä saamaansa menestystä tehdas käytti hyväkseen mainonnassa, jossa korostettiin taiteen haluttavuutta ja korkeita arvoja. Riihimäki myös uudisti tehdastaan, palkkasi taiteilijoita, hyödynsi näyttelyiden menestyksiä ja varsinkin osasi mainostaa oikeaan aikaan ja oikealla tavalla. Taiteen hyväksikäyttö mainostuksessa oli vielä suorasukaisempaa kuin kilpailijoilla. Riihimäen lasitehdas vetosi ostajiin kaikin taiteelle mahdollisin keinoin. Riihimäen lasikylä vaalii vielä tänäkin päivänä suomalaisen taidelasin menestystä esittelemällä hienoa kokoelmaa lasitehtaan vanhoissa tiloissa toimivassa lasimuseossa.

Kumelan lasitehdas oli tarkoitettu alusta saakka taidelasitehtaaksi. Perustaja Toivo Kumen ja hänen veljensä olivat itse lasinkaivertajia ja -maalajia. Heidän ajatuksena oli nimenomaan jalostaa lasia monipuolisesti markkinoiden tarpeiden mukaan. Tämän ajatusmallin mukaisesti myös toimittiin ja se tuotti tulosta. Pienestä verstaasta kasvoi nopeasti menestyvä lasitehdas. Kumelan lasitehdas toimi pitkän aikaa taidesuunnittelussa omavaraisena, kunnes vasta 1950-luvulla lasitehdas alkoi käyttää ulkopuolisia suunnittelijoita. Kumelan taiteellisuutta kuvaa hyvin toteamus lasitehtaan tuotannosta: ”Taiteilijain osuus taidelasin valmistuksen kehityksessä on ollut varsin merkittävä, vaikka totuuden nimissä on sanottava, että taitavan lasinpuhaltajan työ usein unohdetaan taiteilijan muodonsuunnittelun rinnalla”²⁰⁵. Pienikokoinen Kumelan lasitehdas pyrki pysymään koventuneessa kilpailussa kaikin keinoin mukana, mutta lopuksi loistavan taidelasitehtaan tarina jäi vain vajaan 50 vuoden mittaiseksi. Tämäkin on jo kunnioitettava ikä pienestä pajasta lähteneelle perheyriykselle, mutta tässä tutkimuksessa mukana oleviin muihin taidelasitehtaisiin verrattuna se on varsin lyhyt aika.

1950-luvun jälkeinen aika olikin suurten muutosten aikaa. Koko lasiteollisuuden rakenne muuttui, sillä vain todella isoiksi fuusioituneilla tehdaskonserneilla oli enää mahdollisuus jatkaa. Jäljelle jääneet lasitehtaat erikoistuivat esimerkiksi lasivillan, lamppujen, tai taiteen tekemiseen. Näistä vuonna 1881 perustettu Iittalan lasitehdas ja vuonna 1952 toimintansa aloittanut Humppilan lasitehdas keskittyivät konsernin sisäisesti lähinnä talouslasin tekemiseen, kun taas Nuutajärven

---

²⁰⁵ Koivisto 2002, s. 15.

lasitehdas Humppilan avulla tuottivat yhtiön taidelasin. Karhulan vuonna 1888 perustettu lasitehdas jatkoi lasivillaan liittyvien tuotteiden markkinoilla Ahlström-yhtiön alaisuudessa aina vuoteen 2009 asti.

Muista vielä toiminnassa olevista lasitehtaista Lahden lasitehdas toimii Pilkington-konsernin tuotemerkin alla rakennuslasin ja ajoneuvolasien parissa. Vuonna 1933 tuotantonsa aloittanut Airamin lasitehdas toimii edelleen erikoistuneena valaisintuotteisiin. Uusin lasitehdas, vuonna 1976 syntynyt Muurlan lasitehdas, eli nykyiseltä nimeltään Muurla Finland Oy, tuottaa design-käyttölasia apunaan esimerkiksi taiteilija Ristomatti Ratia. Näiden suurten lasitehtaiden lisäksi on syntynyt runsaasti myös pieniä nyrkkipajoja ja studio-lasiyrityksiä, missä työntekijöiden taito voi olla hyvinkin korkeaa luokkaa. Näitä piristäviä ”putiikkeja” löytyy myös Nuutajärven lasitehtaan vanhoista tiloista.

Ahlström-yhtiöllä on ollut erittäin suuri rooli Suomen lasitehtaiden historiassa. Ahlströmin suvun jäsenet ovat aina olleet kuvataiteen, arkkitehtuurin ja taideteollisuuden tukijoina. Kuvataiteiden kohdalla suvun kiinnostus on ollut henkilökohtaisempaa ja se on perustunut kiinnostukseen taiteen puhtaasta esteettisyydestä. Arkkitehtuuriin ja taideteollisuuteen on taas panostettu taiteellisuuden lisäksi myös yhtiön menestyksen tarkoituksien vuoksi.²⁰⁶ Ahlström-yhtiön perusti Antti Ahlström vuonna 1861. Hän keskittyi aluksi puu- ja rautateollisuuteen sekä laivanrakentamiseen. Myöhemmin yhtiötä kasvatettiin muillakin teollisuuden haaroilla kuten lasiteollisuudella. Vuonna 1931 Ahlström-yhtiö oli Suomen suurin yritys, johon sisältyi yli 30 tehdasta ja yli 5000 työntekijää. Vuonna 2011 Ahlström-yhtiö toimi peräti kuudella mantereella 20 maassa.

Ahlström-yhtiön merkittävän vaikutuksen lisäksi tutkimukseni viiden taidelasitehtaan menestykseen on johtanut muitakin syitä. Kaikkien näiden lasitehtaiden menestyskaudet on alkaneet päätöksistä, joiden jälkeen on alettu panostamaan nimenomaan taidelasin tuotantoon. Vaikka nämä viisi taidelasitehdasta on ollut tiettyinä aikoina kilpailijoita keskenään, on tehtaat myös osanneet tehdä yhteistyötä, kun sitä on tarvittu. Tällä pitkällä yli 300 vuoden ajalla vain taidelasia päätuotannokseen tehneet lasitehtaat on menestyneet. Muiden lasitehtaiden matka on päättynyt hyvinkin nopeasti erinäisiin vaikeuksiin. Taidelasia valmistaneita tehtaita on kantaneet eteenpäin uudenlaista taideajattelua halunneet tehtaanjohtajat ja -omistajat, ammattimaiset ja rohkeat lasityöntekijät sekä lahjakkaat taiteilijat ja suunnittelijat. Näillä merkittävillä lasialan vaikuttajilla

---

²⁰⁶ Korvenmaa 2003, s. 290.

oli erittäin kova tarve menestyä omalla alallaan. Menestyminen ulkomaisissa näyttelyissä ja kilpailuissa oli kuin menestyminen urheilukilpailussa; oli oltava maailman paras!

Lähdeluettelo

1. Arkistolähteet

Iittalan lasimuseon arkisto, Iittala

1. Iittalan tuotekokouspöytäkirjat
2. Nuutajärven tuotekokouspöytäkirjat

Suomen lasimuseon arkisto, Riihimäki

1. Riihimäen leikekirjat
2. Riihimäen vuosikertomukset
3. Karhulan vuosikertomukset

2. Tutkimuskirjallisuus

Ahtokari, Reijo. Suomen lasiteollisuus 1681–1981. Lasikeraaminen teollisuusliitto, Helsinki 1981.

Annala, Vilho. Suomen lasiteollisuus 1681–1931. Osa 1: Ruotsin vallan aika 1681–1809. Otava, Helsinki 1931.

Annala, Vilho. Nuutajärven lasitehdas 1793–1943. Otava, Helsinki 1943.

Annala, Vilho. Suomen lasiteollisuus vuodesta 1681 nykyaikaan. Osan 2. osa 1: Kehitys vuoden 1809 jälkeen. SKSK OY, Helsinki 1948.

Annala, Vilho. Suomen lasiteollisuus vuodesta 1681 nykyaikaan. Osan 2. osa 2: Kehitys vuoden 1809 jälkeen. SKSK OY, Helsinki 1948.

Enbom, Carla. Kerttu Nurminen. Toim. Tuula Poutasuo. Nuutajärvi. 200 vuotta suomalaista lasia. Hackman, Helsinki 1993.

Heikkinen, Sakari. Teollistuva maatalousmaa. Toim. Anja Kervanto Nevanlinna ja Laura Kolbe. Suomen kulttuurihistoria 3. Tammi, Keuruu 2003.

Keinänen, Timo. Aino ja Alvar Aalto Karhulassa. Toim. Heikki Matiskainen. 100 vuotta Karhulan lasia. Suomen lasimuseo, Vammala 1989.

Knapas, Rainer & Forsgård, Nils Erik. Kulttuuri ja Suomi 1720-luvulta 1870-luvulle. Toim. Rainer Knapas ja Nils Erik Forsgård. Suomen kulttuurihistoria 2. Tammi, Keuruu 2002.

Koivisto, Kaisa. Kolme tarinaa lasista; Suomalainen lasimuotoilu 1946–1957. Suomen lasimuseo, Vammala 2001.

Koivisto, Kaisa. Kumelan lasitehdas. Toim. Kaisa Koivisto. Oy Kumela, lasimaalaamosta tehtaaksi, 1937-1985. Suomen lasimuseo, Riihimäki 2002.

- Koivisto, Kaisa. Maailma löytää lasikylän. Toim. Tuula Poutasuo. Nuutajärvi. 200 vuotta suomalaista lasia. Hackman, Helsinki 1993.
- Koivisto, Kaisa. 125 vuotta kirkasta lasia. Toim. Marianne Aav ja Eeva Viljanen. Suomalaisen lasin juhlaa, Iittala 125. Designmuseo, Helsinki 2006.
- Korvenmaa, Pekka. Ahlströmin suku ja yhtiö taiteen, arkkitehtuurin ja taideteollisuuden tukijoina. Toim. Anja Kervanto Nevanlinna ja Laura Kolbe. Suomen kulttuurihistoria 3. Tammi, Keuruu 2003.
- Kumela, Marjut. Käsienmaalattua lasia. Toim. Kaisa Koivisto. Oy Kumela, lasimaalaamosta tehtaaksi, 1937-1985. Suomen lasimuseo, Riihimäki 2002.
- Lindqvist-Mathiesen, Birgitta. Gunnel Nyman. Toim. Tuula Poutasuo. Nuutajärvi. 200 vuotta suomalaista lasia. Hackman, Helsinki 1993.
- Luhtala, Johanna. Esinekuvasto – muotoilijaluonnehdinnat. Toim. Marianne Aav ja Eeva Viljanen. Suomalaisen lasin juhlaa, Iittala 125. Designmuseo, Helsinki 2006.
- Make glass not war; 1960-luvun suomalaista lasia. Toim. Uta Lauren. Suomen lasimuseo 1991.
- Matiskainen, Heikki. Suomalaisen lasin historia Suomen lasimuseossa. Riihimäen kaupunki, Riihimäki 1994.
- Maunula, Jyrki. Lasintekijät. 1981.
- Maunula, Jyrki. Kartanon lasitehdas. Toim. Tuula Poutasuo. Nuutajärvi. 200 vuotta suomalaista lasia. Hackman, Helsinki 1993.
- Maunula, Leena. Taideteollisuuden funktionalismin synty. Toim. Salme Sarajas-Korte. Ars – Suomen taide 5. Otava, Keuruu 1990.
- Maunula, Leena. Taideteollisuuden rakentamisen aika 1940–1990. Toim. Salme Sarajas-Korte. Ars – Suomen taide 6. Otava, Keuruu 1990.
- Nurmi, Virpi. Lasinvalmistajat ja lasinvalmistus Suomessa 1900-luvun alkupuolella. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki 1989.
- Nuutajärvi – kartano ja lasipruuki. Museovirasto ja Oy Wärtsilä Ab, Forssa 1983.
- Nyholm, Inkeri. Göran Hongell 1902-1973, luettelo esineistä. Toim. Heikki Matiskainen. 100 vuotta Karhulan lasia. Suomen lasimuseo, Vammala 1989.
- Nyholm, Inkeri. Lasimuotoilun vaihteita Karhulassa. Toim. Heikki Matiskainen. 100 vuotta Karhulan lasia. Suomen lasimuseo, Vammala 1989.
- Nyholm, Inkeri. 50 vuotta kristallin kimmellystä. Toim. Heikki Matiskainen. 100 vuotta Karhulan lasia. Suomen lasimuseo, Vammala 1989.
- Poutasuo, Tuula. Oiva Toikka. Toim. Tuula Poutasuo. Nuutajärvi. 200 vuotta suomalaista lasia. Hackman, Helsinki 1993.

- Riihimäen lasi Oy. Toim. Kaisa Koivisto. Suomen lasimuseo, Orivesi 1985.
- Sulamaa, Kaarle. Annala, Vilho (1888-1960). Biografiakeskus, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1998. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/820/>. Luettu 8.5.2015.
- Tahkokallio, Päivi. Markku Salo. Toim. Tuula Poutasuo. Nuutajärvi. 200 vuotta suomalaista lasia. Hackman, Helsinki 1993.
- Tasala, Markku. Iittalan lasitehdas. Toim. Marianne Aav ja Eeva Viljanen. Suomalaisen lasin juhlaa, Iittala 125. Designmuseo, Helsinki 2006.
- Tasala, Markku. Lasintekijöiden tarinoita Iittalasta. Designor Oy Ab, Hämeenlinna 2001.
- Tiitola, Risto. Lasikuituteollisuuden tulo Suomeen. Toim. Heikki Matiskainen. 100 vuotta Karhulan lasia. Suomen lasimuseo, Vammala 1989.
- Viilomaa, Hannele. Kumelan lasitehtaan tuotanto. Toim. Kaisa Koivisto. Oy Kumela, lasimaalaamosta tehtaaksi, 1937-1985. Suomen lasimuseo, Riihimäki 2002.

3. Haastattelut

- Jantunen, Alma. Lasisirkuksen lasinpuhaltaja. 21.11.2006. Nuutajärvi.
- Mannelin, Esko. Hän oli Nuutajärven lasitehtaan linjapäällikkö. Mannelinilla on kokemusta lasialalta jo 40 vuotta ja hän on toiminut myös lasinpuhaltajana. Nuutajärven isännöitsijän jäätyä vuonna 2004 eläkkeelle, Mannelin hoiti käytännössä myös nämä tehtävät. 21.11.2006. Nuutajärvi.
- Nurminen, Kerttu. Hän oli Nuutajärven lasitehtaan lasimuotoilija. Nurminen toimi Nuutajärven lasitehtaalla taiteilijana yli 35 vuotta. 21.11.2006. Nuutajärvi.
- Rantasalo, Johannes. Lasisirkuksen lasinpuhaltaja. 21.11.2006. Nuutajärvi.
- Välimäki, Seppo. Hän oli Nuutajärven lasitehtaan vanhempi mänkimestari. Välimäki oli lasialan työntekijä jo kolmannessa polvessa. Myös hänen poikansa Mika Välimäki työskentelee edelleen alalla. S. Välimäki on toiminut myös lasinpuhaltajana ja pääluottamusmiehenä. 21.11.2006. Nuutajärvi.

Liitteet

Liite 1. Suomen lasitehtaat 1681–1981²⁰⁷

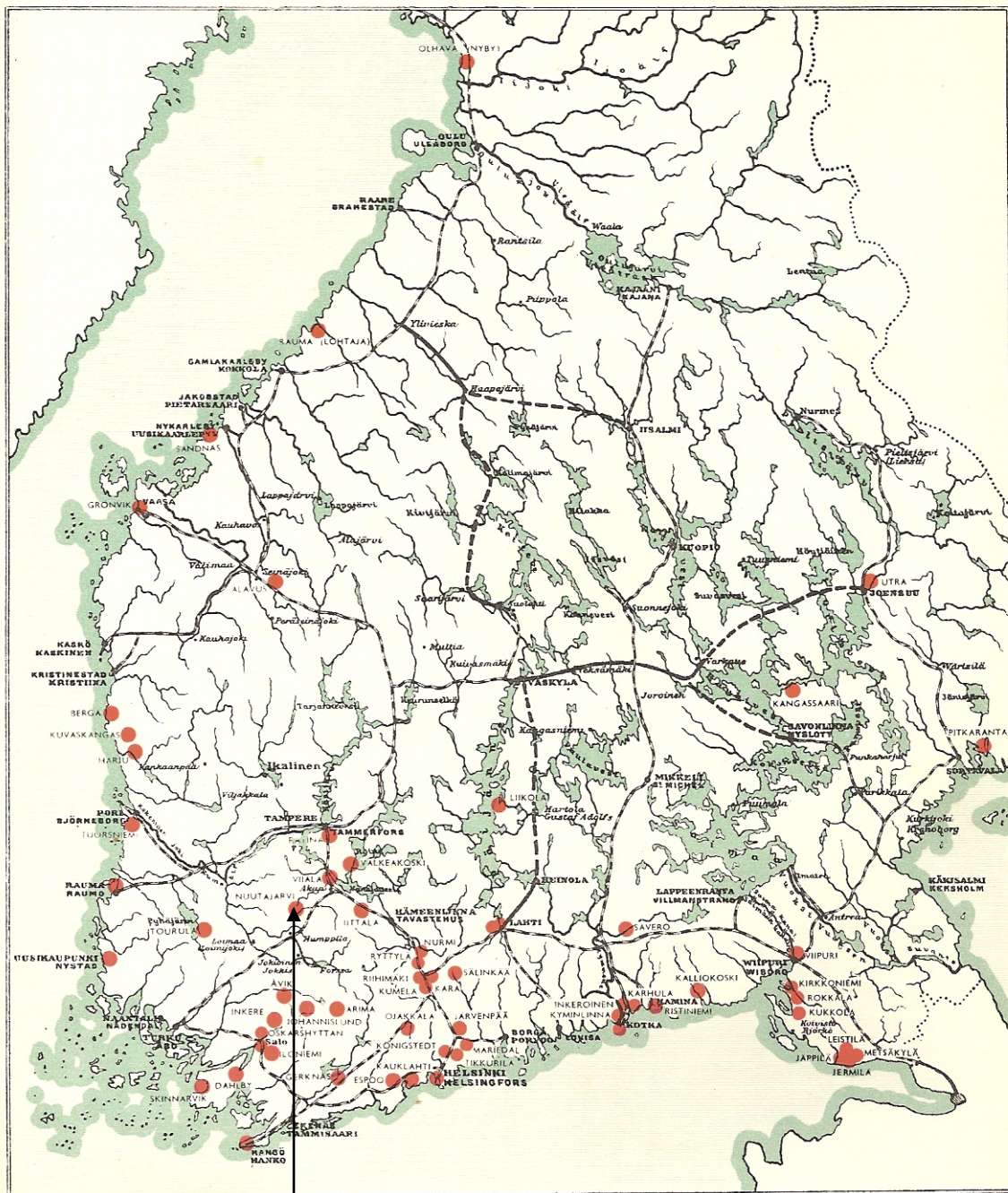
Nro	Tehtaan nimi	Sijaitsemiskunta	Toiminta-aika
1.	Uudenkaupungin lasitehdas	Uusikaupunki	1681-1685
2.	Åvikin ”	Somero	1748-1833
3.	Metsäkylän ”	Uusikirkko	1765-1782
4.	Kukkolan ”	Johannes	1772-1822
5.	Mariedalin ”	Sipoo	1779-1824
6.	Tuorsniemen ”	Ulvila	1781-1868
7.	Olhavan (Nybyn) ”	Ii	1782-1885
8.	Jermilän ”	Uusikirkko	1783-1820
9.	Rokkalan (Kosken) ”	Johannes	1788-1920
10.	Nuutajärven ”	Urjala	1793-2014
11.	Inkereen ”	Uskela	1794-1865
12.	Liikolan ”	Sysmä	1795-1799
13.	Bergan ”	Pirttikylä	1796-1883
14.	Leistilän ”	Uusikirkko	1801-1865
15.	Jäppilän ”	Uusikirkko	1802-1846
16.	Grönvikin ”	Mustasaari	1812-1907
17.	Johannislundin ”	Kiikala	1813-1960
18.	Sälinkään ”	Mäntsälä	1814-1890
19.	Tourulan ”	Pöytyä	(1824) 1828–1901
20.	Ojakkalan ”	Vihti	1843-1872
21.	Sandnäsän ”	Munsala	1847-1890
22.	Kuvaskankaan ”	Merikarvia	(1857) 1860–1884
23.	Harjun ”	Merikarvia	(1857) 1860–1874
24.	Iloniemen ”	Uskela	1857-1890
25.	Ariman ”	Pusula	(1857) 1864–1918
26.	Saveron ”	Sippola	1858-1899
27.	Kangassaaren ”	Kerimäki	1858-1903
28.	Kalliokosken ”	Virolahti	1861-1931
29.	Königstedtin ”	Helsingin pit.	1864–1895
30.	Kotkan ”	Kotka	1872-1908
31.	Utran ”	Kontiolahti	1874-1906
32.	Ratinan ”	Tampere	1874-1877
33.	Skinnarvikin ”	Dragsfjärd	1875-1934
34.	Rauman (Lohtajan) ”	Lohtaja (Himanka)	1875-1879

²⁰⁷ Annala 1948, sivut 825–827. 63 ensimmäistä tehdasta. Ahtokari 1981, sivut 173 ja 177. 2 viimeisintä tehdasta.

Nro	Tehtaan nimi	Sijaitsemiskunta	Toiminta-aika
35.	Dahlbyn ”	Kemiö	1875-1878
36.	Iittalan ”	Kalvola	1881-
37.	Pitkärannan ”	Pitkäranta	1887-1899
38.	Karhulan ”	Kymi	1888-2009
39.	Viialan ”	Viiala	1890-1938
40.	Kirkkoniemen ”	Johannes	1892-1926
41.	Ristiniemen ”	Hamina	1896-1926
42.	Alavuden ”	Alavus	1901-1910
43.	Gerknäs-Kirkniemen ”	Lohja	1908-1925
44.	Rauman ”	Rauma	1910-1925
45.	Riihimäen ”	Riihimäki	1910-1981/1990
46.	Espoon ”	Espoo	1912-1922
47.	Inkeröisten ”	Sippola	1916-1917
48.	Salon ”	Salo	1918-1921
49.	Karan ”	Riihimäki	1918-1921
50.	Oskarshyttanin ”	Uskela	1920-1924
51.	Tikkurilan ”	Helsingin pit.	1920–1922
52.	Ryttylän ”	Hausjärvi	1920-1941
53.	Lahden ”	Lahti	1922-2012
54.	Kyminlinnan ”	Kymi	1923
55.	Kauklahden ”	Espoo	1923-1941
56.	Viipurin ”	Viipuri	1924-1926
57.	Järvenpään ”	Tuusula	1927-1929
58.	Nurmen (Ryttylän) ”	Hausjärvi	1930-1937
59.	Airamin ”	Puistola	1933-
60.	Hangon ”	Hanko	1934-1940
61.	Kumelan ”	Riihimäki	1937-1985
62.	Valkeakosken ”	Valkeakoski	1940-1973
63.	Puristelas Oy:n ”	Lahti	1947-1954
64.	Humppilan Oy:n ”	Humppila	1952-
65.	Muurlan lasi Oy:n ”	Muurla	1976-

Liite 2. Kartta Suomen lasitehtaista

Nuutajärven lasitehdas

100 km.

P

Kartassa esitetään kaikki Suomen lasitehtaat vuosilta 1681–1981 (65 kpl.), jotka sijaitsivat nykyisen Suomen ja nk. Vanhan Suomen alueilla.²⁰⁸

²⁰⁸ Annala 1948, s. 827. Kartan mittakaavasta ei ole tietoa.

Liite 3. Lasitehtaiden lopettamisiin johtaneet syyt²⁰⁹

LOPETTAMISEEN JOHTANEET SYYT	kpl.	%
1. Rahoitusvaikeudet	16	26
2. Kannattamattomuus	12	20
3. Muut tehtaot ostivat	10	16
4. Tulipalo	9	15
5. Puun vähyys polttoaineena	6	10
6. Venäjän tullipolitiikka	3	5
7. Fuusiot	3	5
8. Riidat	2	3
YHTEENSÄ	61	100

Taulukossa on huomioitu vuosien 1681 ja 1981 välisenä aikana Suomessa aloitetut ja toimineet lasitehtaot, jotka on lopetettu pysyvästi. (Käsitettä tehdas ei ole erikseen määritetty).

²⁰⁹ Annala 1931, sivut 9-166. Annala 1943, sivut 5-174. Annala 1948, sivut 7- 914. Ahtokari 1981, sivut 7-179.

Liite 4. Kuvat 1-3²¹⁰

Kuva 1. Nuutajärven tuotteita 1800-luvun ensi puoliskolta.

Kuva 2. Filigraanilasia.

Kuva 3. Adolf Törngrenille valmistettua kristallia.

²¹⁰ Kuva 1 Annala 1943, s. 34, kuva 2 Annala 1948, s. 503 ja kuva 3 Annala 1948, s. 505.